

Revitalizacija sakralne baštine nakon Domovinskog rata u središnjem dijelu Ravnih kotara

Zubak, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:877092>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za predškolski odgoj

Diplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Ivana Zubak

**Revitalizacija sakralne baštine nakon Domovinskog
rata u središnjem dijelu Ravnih kotara**

Diplomski rad

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za predškolski odgoj

Diplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Revitalizacija sakralne baštine nakon Domovinskog rata u središnjem dijelu Ravnih kotara

Diplomski rad

Student/ica:

Ivana Zubak

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Tamara Kisovar Ivanda

Zadar, 2022.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Zubak**, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom **Revitalizacija sakralne baštine nakon Domovinskog rata u središnjem dijelu Ravnih kotara** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. veljače 2022.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. sc. Tamari Kisovar Ivandi na velikoj podršci u odabiru teme diplomskog rada. Hvala Vam mentorice na svakoj ljubaznoj riječi i korisnom savjetu kojim ste me pratili tijekom realizacije mog rada.

Veliko hvala upućujem svima koji su sudjelovanjem i doprinosom omogućili ostvarenje ovog diplomskog rada u prvom redu svećenicima Zadarske nadbiskupije;

don Tomislavu Baričeviću, don Anđelku Buljatu, don Gašparu Dodiću, don Zdenku Dundoviću, don Igoru Ikiću, mons. Josu Kokiću, don Šimi Kevriću, don Valteru Kotlaru, don Šimi Periću, don Srećku Petrovu, don Elvisu Ražovu, don Ivanu Rončeviću, don Luki Šustiću, don Dariju Tičiću, don Nikoli Tokiću, don Ivanu Rončeviću i don Tihomiru Vulinu.

Zahvaljujem se i gosp. Oliveru Modriću djelatniku Arhiva Zadarske nadbiskupije koji mi je svojim stručnim savjetima i velikom pomoći omogućio pristup arhivskoj dokumentaciji koju sam koristila u pisanju rada.

Hrvatskoj braniteljici u ratu i u miru, gospođi Danki Dražini veliko hvala, tvoja svjedočanstva ostaju trajna uspomena i podsjetnik na ljepotu i veličinu pobjede Hrvatske vojske u Domovinskom ratu.

Hvala mojim prijateljicama, kolegicama s kojima sam studirala, kolegici Ivani Samirić, bile ste mi velika pomoć i podrška.

Hvala mom Mati na tehničkoj podršci u svakom trenutku školovanja, a posebno za vrijeme online nastave.

I na kraju, hvala mojoj obitelji, djeci i suprugu koji su me poticali i podržavali, također i mojim roditeljima, te obitelji mog supruga. Svi ste vjerovali u moj uspjeh i na tome Vam veliko hvala, bez Vas ovo putovanje ne bi bilo ostvarivo.

Nismo svi stvoreni da radimo velike stvari, ali zato možemo raditi male stvari s puno ljubavi.

(Majka Terezija)

Sadržaj

| | |
|--|----|
| UVOD | 1 |
| 1. KULTURNA BAŠTINA..... | 2 |
| 1.1. NEPOKRETNOST KULTURNA BAŠTINA | 3 |
| 1.2. POJEDINAČNA KULTURNA DOBRA | 5 |
| 1.3. ZAŠTITA KULTURNE BAŠTINE..... | 5 |
| 1.4. USTANOVE ZA ZAŠTITU I ČUVANJE KULTURNIH DOBARA..... | 6 |
| 2. POČECI KRŠĆANSTVA NA PROSTORU RAVNIH KOTARA | 7 |
| 2.1. SAKRALNA BAŠTINA RAVNIH KOTARA..... | 8 |
| 3. ŽUPE U SREDIŠNJEM DJELU RAVNIH KOTARA | 17 |
| 3.1. ŽUPA ISLAM LATINSKI..... | 17 |
| 3.1.1. ŽUPNA CRKVA SVETOG NIKOLE BISKUPA..... | 17 |
| 3.2. PODGRADINA | 18 |
| 3.2.1. ŽUPNA CRKVA DUHA SVETOGA | 19 |
| 3.3. SMILČIĆ..... | 20 |
| 3.3.1. ŽUPNA CRKVA GOSPE OD ZDRAVLJA | 20 |
| 3.4. PRIDRAGA | 20 |
| 3.4.1. ŽUPNA CRKVA GOSPE OD RUŽARIJA..... | 21 |
| 3.5. BENKOVAC..... | 22 |
| 3.5.1. ŽUPNA CRKVA ROĐENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE – MALE GOSPE ... | 22 |
| 3.6. POLAČA..... | 23 |
| 3.6.1. ŽUPNA CRKVA SV. KUZME I DAMJANA | 24 |
| 3.7. TINJ..... | 25 |
| 3.7.1. ŽUPNA CRKVA SV. PAŠKVALA | 26 |
| 3.8. KORLAT..... | 26 |
| 3.8.1. ŽUPA UZNESENJA BDM..... | 27 |
| 3.9. RAŠTEVIĆ | 27 |

| | |
|--|----|
| 3.9.1. ŽUPNA CRKVA SV. JURJA | 28 |
| 3.10. NADIN | 28 |
| 3.10.1. ŽUPNA CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG | 29 |
| 3.11. ŠKABRNJA | 29 |
| 3.11.1. ŽUPNA CRKVA UZNESENJA BDM | 30 |
| 3.12. ZEMUNIK DONJI | 31 |
| 3.12.1. ŽUPNA CRKVA KRALJICE MIRA KRALJICE HRVATA | 32 |
| 4. RATNA ZBIVANJA NA PODRUČJU RAVNIH KOTARA | 34 |
| 4.1. ULOGA SVEĆENIKA U FUNKCIONIRANJU ŽIVOTA ŽUPE TIJEKOM RATNIH ZBIVANJA | 35 |
| 4.2. DOKUMENTIRANJE NAPADNUTIH ŽUPA | 37 |
| 4.3. STRADANJE SAKRALNE BAŠTINE U SREDIŠNJEM DIJELU RAVNIH KOTARA | 38 |
| 4.4. STRADANJE ŽUPNIH CRKAVA | 42 |
| 4.5. SVJEDOCI STRADANJA SAKRALNIH OBJEKATA | 48 |
| 5. OBNOVA RATOM STRADALIH ŽUPA | 52 |
| 5.1. POPIS MATERIJALNIH ŠTETA | 52 |
| 5.2. OBNOVA CRKAVA UPISANIH U REGISTAR KULTURNIH DOBARA RH | 53 |
| 5.3. IZGRADNJA ŽUPNIH CRKAVA | 54 |
| 5.4. IZGLED OBNOVLJENIH ŽUPNIH CRKAVA I ZABILJEŠKA O NJIHOVOJ POSVETI | 55 |
| 6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA | 62 |
| 6.1. CILJ ISTRAŽIVANJA | 62 |
| 6.2. METODE ISTRAŽIVANJA | 62 |
| 6.3. POSTUPCI I INSTRUMENTI ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA | 62 |
| 6.4. UZORAK | 62 |
| 7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA | 63 |
| 7.1. DOLAZAK SVEĆENIKA U ŽUPU | 63 |

| | |
|--|----|
| 7.2. VJERONAUKE U ŽUPI | 64 |
| 7.3. ŽIVOT ŽUPNE ZAJEDNICE ZA VRIJEME DOMOVINSKOG RATA | 65 |
| 7.4. PODACI IZ MATIČNIH KNJIGA ŽUPE ZA 1991. GODINU | 66 |
| 7.5. SUDJELOVANJE LAIKA U ŽIVOTU ŽUPE | 67 |
| 7.6. POMOĆ SVEĆENIKA ILI ĐAKONA U ŽUPI | 68 |
| 7.7. OSOBNI DOŽIVLJAJ SVEĆENIKA O STRADAVANJU ŽUPE | 68 |
| 7.8. SUOSJEĆANJE ŽUPNIKA NAD SUDBINOM ŽUPLJANA | 70 |
| 7.9. SLUŽENJE SVETIH MISA U NAPADNUTOJ ŽUPI | 71 |
| 7.10. RUŠENJE / STRADAVANJE ŽUPNE CRKVE U OČIMA ŽUPLJANA | 72 |
| 7.11. ŽUPNIKOVA POMOĆ ŽUPLJANIMA | 73 |
| 7.12. SVJEDOČANSTVO RATNOG DOGAĐAJA | 74 |
| 7.13. POMOĆ ŽUPNIKA U OBNOVI ŽUPNE CRKVE | 75 |
| 7.14. POMOĆ ŽUPLJANA U OBNOVI ŽUPNE CRKVE | 76 |
| 7.15. NOVI ŽIVOT ŽUPE | 77 |
| 8. ŽIVOT RAVNOKOTARSKIH MJESTA 2021. GODINE | 79 |
| 9. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA | 83 |
| 9.1. CILJ ISTRAŽIVANJA | 83 |
| 9.2. METODE ISTRAŽIVANJA | 83 |
| 9.3. POSTUPCI I INSTRUMENTI ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA | 83 |
| 9.4. UZORAK | 83 |
| 10. REZULTATI ISTRAŽIVANJA | 84 |
| 10.1. DOLAZAK ŽUPNIKA U ŽUPU | 84 |
| 10.2. BROJ ŽUPLJANA U ŽUPI | 85 |
| 10.3. ŽIVOT ŽUPNE ZAJEDNICE | 86 |
| 10.4. BROJ PRVOPRIČESNIKA I KRIZMANIKA U ŽUPI | 88 |
| 10.5. BROJ KRŠTENIH I VJENČANIH U ŽUPI | 89 |
| 10.6. ISKORISTIVOST PROSTORA CRKVE I ŽUPNIH PROSTORIJA | 90 |

| | |
|-------------------------------------|-----|
| 10.7. SUSRETI SA ŽUPLJANIMA | 91 |
| 10.8. NEKOLIKO RIJEČI ZA KRAJ | 93 |
| 11. ZAKLJUČAK | 95 |
| 12. LITERATURA | 96 |
| 13. POPIS ILUSTRACIJA..... | 101 |
| 14. POPIS SLIKA | 102 |
| 15. PRILOZI..... | 106 |
| 16. ŽIVOTOPIS | 113 |

SAŽETAK

Tema ovog diplomskog rada je revitalizacija sakralne baštine nakon Domovinskog rata u središnjem dijelu Ravnih kotara. Odmah po završetku Domovinskog rata i povratku stanovnika na svoja ognjišta moglo se svjedočiti razmjeru kulturocida počinjenog na ovom prostoru. U svom osvajačkom pohodu agresor nije birao ni pošteđio tek izgrađene crkve kao ni one iznikle još iz vremena početka katoličanstva na ravnokotarskom prostoru. Uništenje sakralnih objekata sustavno i planski se odvijalo pred očima žitelja Ravnih kotara. Ratne štete bile su velike, ali upornim zalaganjem crkvenih otaca, potporom Vlade RH i velikodušnim donacijama hrvatskih iseljenika obnavljale su se crkve. Veliku ulogu u crkvenom životu za vrijeme Domovinskog rata i u obnovi stradalih župa imali su njezini župnici koji su dijelili istu sudbinu sa svojim župljanima. U ovom diplomskom radu glavna okosnica istraživanja je život župne zajednice za vrijeme Domovinskog rata, u obnovi i danas trideset godina nakon proživljenih ratnih strahota. U istraživanju je korišten polustrukturirani intervju sa župnicima, analiza arhivske građe Zadarske nadbiskupije kao kvalitativni pristup prikupljanju podataka te deskriptivna statistika u analizi i interpretaciji podataka.

Ključne riječi: Domovinski rat, Ravni kotari, sakralna baština, crkva, župnik, župni život

SUMMARY

Revitalization of sacral heritage after the Croatian War of Independence in the central part of Ravni kotari

The topic of this thesis is the revitalization of the sacral heritage after the Croatian War of Independence in the central part of Ravni kotari. Immediately after the end of the “Homeland War” and the return of the inhabitants to their homes, one could witness the scale of the cultural genocide committed in this area. During the conquest, the aggressor did not spare the newly built churches, nor those that sprang up at the beginning of Catholicism in the area of Ravni kotari. The destruction of sacral buildings took place systematically and methodologically before the very eyes of the inhabitants of Ravni kotari. The war damage was great, but with the persistent efforts of the Church Fathers, the support of the Government of the Republic of Croatia and the generous donations of Croatian emigrants, the churches were restored. The parsons, having shared the same fate as the parishioners, played an important role in the ecclesiastical life during the War, as well as in the reconstruction of the destroyed parishes. In this thesis, the main backbone of the research is the life of the parish community at the time of the Croatian War, still recovering even today, thirty years after the horrors of war. For this research a semi-structured interview with parsons was conducted, with a qualitative approach to data collection, analysing the archives of the Archdiocese of Zadar, as well as a descriptive statistic in the analysis and interpretation of data.

Key words: Croatian War of Independence (“Homeland War”), Ravni kotari, sacral heritage, church, parson, parish life

UVOD

U ovoj godini obilježava se trideseta godišnjica od početka Domovinskog rata. U cijeloj povijesti naše domovine nisu se vodile tako velike i značajne bitke kojima smo obranili i očuvali naše stoljetno tlo. Ratni vihor opustošio je brojna mjesta, promijenio način života ljudi koji su u svojoj bespomoćnosti i agoniji napuštali svoju rodnu grudu u potrazi za mirom i sigurnosti. Mnogi su izgubili svoj život pred svojim kućnim pragom. Branitelji vođeni srcem i čistom ljubavi za domovinu stali su u obrani slobode i neovisnosti naše države Hrvatske. Mnogi su slobodu platili svojom krvlju i stoga nam ostavili vječni zalag za buduće generacije na čemu smo im beskrajno zahvalni. Pobjunjeni Srbi imali su u svakom mjestu isti način „ratovanja“: uništiti, razoriti obitelji, opustošiti i opljačkati svu imovinu, a potom spaliti i srušiti obiteljske domove. Završni udarac i znak da je sve gotovo bio je udarac na identitet hrvatskog čovjeka, promišljeno i podmuklo ratovanje rezultiralo bi rušenjem mjesne crkve.

Kao svjedok tog vremena odlučila sam se za ovu temu mog diplomskog rada jer je ostavila traga u mom životu. Jasno se sjećam stradavanja župne crkve u Škabrnji, odakle potječem, i tišine koja je nakon toga nastupila. Tišina je zapravo govorila o potpunoj sablasti i zgražanju koje smo svi osjetili. U takvim trenucima čovjek teško može pozitivno razmišljati i biti optimist vjerujući u bolje sutra. O stradavanju sakralnih objekata u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine izdana je opsežna monografija „*Ranjena crkva u Hrvatskoj*” koja donosi pregled stradanih ravnokotarskih crkava. Mjesta u središnjem djelu Ravnih kotara koja obuhvaćaju moje istraživanje svjedoče o velikoj tragediji koja je pogodila hrvatski narod ali i ponosu te snazi malog čovjeka koji je poput feniksa ustao iz pepela i obnovio svoja rodna mjesta. S posebnim veseljem radovali smo se obnovljenoj crkvi čija zvona su pozivala na nov život i značila povratak radosti u svako mjesto.

U prvom dijelu diplomskog rada definiram kulturnu baštinu s posebnim naglaskom na sakralnu baštinu, potom u drugom poglavlju prikazujem povijesni pregled dolaska kršćanstva na područje Ravnih kotara. U trećem poglavlju opisujem povijest župa obuhvaćenih u istraživanju, a četvrto poglavlje opisuje njihovo stradavanje u Domovinskom ratu. Potom u petom poglavlju opisujem put obnove i novog života župe, nakon čega iznosim rezultate istraživanja o župnom životu za vrijeme ratnih zbivanja kao i život župne zajednice danas.

1. KULTURNA BAŠTINA

Kada govorimo o kulturnoj baštini valja započeti od same definicije tog pojma. U literaturi možemo uočiti autore koji je različito definiraju kulturnu baštinu. Definicijom kulturne baštine na stranicama Ministarstva kulture naše države ističe se njezina podjela kao i vrijednost koju ona predstavlja u definiranju identiteta: „Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.“ (Internetski izvor 1.). Autor Cifrić ističe kako u baštinu ubrajamo „sva prirodna i stvorena kulturna materijalna i duhovna dobra na određenom prostoru koja neka zajednica (društvo) nasljeđuje i kojima raspolaže.“ (Internetski izvor 2.). Isti autor nadalje ističe kada počinje baština te navodi kako „baština ne počinje od nas nego je shvaćamo kao naslijeđe koje počinje od prethodne generacije i seže u naslijeđa niza generacija koje su joj prethodile.“ (Internetski izvor 2.). Prema istom autoru sam opseg baštine shvaća se na nekoliko razina: lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj. Autor Rapanić (2000) kada govori o baštini upotrebljava termin konvencionalni : „Riječ baština konvencionalni je termin kojim se često, uz ostalo, obilježuje i sveukupno kulturno naslijeđe ili kulturna dobra.“ (Rapanić, 2000: 22). Autor Marasović (2001) ističe kako je pojam kulturne baštine širok u svojoj primjeni: „Kultura obuhvaća ukupnost tvorbi ili pojava u materijalnom i duhovnom životu svakoga naroda i čovječanstva u cjelini, dok baštinu razumije kao naslijeđe koje preci ostavljaju potomcima.“ (Internetski izvor 3.).

Hrvatska prirodna i kulturna baština prema autoru Cifriću (2014) „podrazumijeva ukupnu baštinu na teritoriju Republike Hrvatske. Hrvatska kulturna baština ne negira nacionalne (ili regionalne, lokalne ili vjerske) baštine. Baština je naslijeđe, najčešće shvaćeno kao pozitivno naslijeđe, ono dobro što baštinimo od prošlih generacija.“ (Internetski izvor 2).

U Hrvatskoj „kulturnu baštinu čine pokretna i nepokretna kulturna dobra od umjetničkoga, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkog i znanstvenog značenja.“ (Internetski izvor 1). Prema navedenom kulturnu baštinu dijelimo na materijalnu i nematerijalnu, a istoimeno Ministarstvo navodi važnu ulogu očuvanja istih te navode kako „uz očuvanje materijalne (kulturne i prirodne) baštine te ukazivanje na značaj koji baština ima za identitet pojedinog naroda i kulture, ali i za čovječanstvo u cjelini, važnu ulogu imaju podvodna i nematerijalna baština.“ (Internetski izvor 1.).

Istu podjelu navodi i autor Šošić (2014) koji ukazuje kako se „materijalna kulturna baština redovito dijeli na pokretna i nepokretna kulturna dobra, no ta podjela danas više nema konstitutivni značaj budući da ne utječe na svojstvo objekta kao kulturnog predmeta vrijednog zaštite.“ (Internetski izvor 3). Prema istom autoru svi predmeti koji imaju poveznicu s ljudskom kulturom pripadaju pokretnim kulturnim dobrima, a u njih ubraja „umjetnine, poput slika i kipova, ali također i predmete primijenjene umjetnosti i obrta, poput nakita, posuđa i liturgijskih predmeta, zatim stari novac, stare knjige i tome slično.“ (Internetski izvor 3).

1.1. NEPOKRETNNA KULTURNA BAŠTINA

Na stranicama Ministarstva kulture uz opis nepokretne kulturne baštine stoji kako „nepokretnu kulturnu baštinu s utvrđenim svojstvom kulturnog dobra čine pojedinačne građevine i /ili kompleksi građevina, kulturno- povijesne cjeline te krajolici. Kolokvijalnim nazivom nepokretna kulturna dobra predstavljaju graditeljsku baštinu od pojedinačne građevine prema cjelini (skupina građevina) odnosno područje (krajolik).“ (Internetski izvor 1.). Autor Šošić (2014) ističe kako uz povijesne građevine, arheološka nalazišta, u nepokretnu kulturnu baštinu spadaju i čitave graditeljske cjeline poput srednjovjekovnih jezgri gradova. On nadalje ističe kako „nematerijalnu baštinu, pak, čine primjerice plesovi i druge umjetničke izvedbe, glazba, običaji, tradicionalna znanja i vještine, vjerski rituali itd.“ (Internetski izvor 3).

„Nepokretno kulturno dobro može biti:

- grad, selo, naselje ili njegov dio,
- građevina ili njezini dijelovi, te građevina s okolišem,
- elementi povijesne opreme naselja,
- područje, mjesto, spomenik i obilježje u svezi s povijesnim događajima i osobama,
- arheološko nalazište i arheološka zona, uključujući i podvodna nalazišta i zone,
- područje i mjesto s etnološkim i toponimskim sadržajima,
- krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture, koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru,
- vrtovi, perivoji i parkovi,
- tehnički objekt s uređajima i drugi slični objekti.“ (Internetski izvor 1.).

Iz izvješća Ministarstva kulture RH o graditeljskoj baštini u periodu od 2011.-2015. godine došlo se do zaključka kako je upravo graditeljska baština važan dio cjelokupnog „kulturnog fonda, koji je sa svojim kulturno- povijesnim značenjem sastavni dio čovjekova okoliša. Zaštita i očuvanje graditeljske baštine obveza je utemeljena na zakonskim odredbama,

kao i na osjećaju odgovornosti svake zajednice da svoja kulturna dobra njeguje i čuva.“ (Internetski izvor 1.). Stoga je od iznimne važnosti sačuvati graditeljsku baštinu od različitih ugroza posebice ukoliko je izložena trajnim utjecajima ili možda suvremenim izazovima procesa modernizacije, a koja je osobito sklona propadanju zbog svoje materijalne strukture. Iz navedenog izvješća donijet je poražavajući zaključak kako je „degradacija dijela graditeljske baštine dosegla takve razmjere da se može govoriti o ugroženosti mnogih kulturno-povijesnih cjelina, pa i pojedinačnih kulturnih dobara. Takvom stanju pridonijeli su: ratna razaranja, nebriga i neodržavanje, nedostatna financijska sredstva, neriješeni imovinsko- pravni odnosi, nepoštivanje zakonskih propisa i ne primjenjivanje sankcija, nedovoljna svijest o vrijednosti baštine.“ (Internetski izvor 1.). Takvi trendovi zabilježeni su i malim povijesnim gradovima u kojima pronalazimo građevine bez svoje namjene, te u seoskim cjelinama. Nedostatak stručno verificirane konzervatorske i tehničke dokumentacije rezultiraju neodgovarajućim građevinskim zahvatima u kojima se ne uvažavaju konzervatorski uvjeti što u konačnici ugrožava graditeljsku baštinu.

„Procesi globalizacije i dubokih preobrazbi u društvu uvelike utječu na povijesne seoske cjeline, koje su u nedavnoj povijesti imale dvosmjernan životni tijek: u 20. stoljeću zbog migracije iz sela u gradove neka su sela opustjela i građevine su prepuštene zubu vremena.“ (Internetski izvor 1.). U završetku izvješća navodi se kako su zbog slabe dokumentiranosti i teže pristupačnosti posebno ugroženi srednjovjekovni stari gradovi (burgovi, kašteli). Također se ističe važnost sakralnih objekata i kontinuirano ulaganje u njihovo održavanje: „Sakralne građevine i kompleksi uglavnom imaju namjenu, pa je ulaganje u njihovo održavanje kontinuirano. Poteškoće nastaju pri njihovoj gospodarskoj valorizaciji jer vlasnik nije voljan otvoriti sakralna dobra javnosti. Župne crkve u funkciji u boljem su stanju, a crkve i kapele izvan funkcije u lošijem.“ (Internetski izvor 1.).

Autor Rapanić lijepo je povukao paralelu i donio zaključak kako su svi čimbenici bitni u očuvanju graditeljske baštine. On naime tvrdi kako „to, konačno, znači da sudbina naslijeđenoga ovisi vrlo mnogo o onome odnosu koji s njome uspostavlja čovjek pojedinac i ljudi – zajednica.“ (Rapanić, 2000: 26).

1.2. POJEDINAČNA KULTURNA DOBRA

Kada govorimo o kulturnoj baštini i podjeli potrebno je navesti pojedinačna nepokretna kulturna dobra u koju spadaju građevine ili kompleksi građevina koje imaju izrazit društveni, povijesni, znanstveni, umjetnički ili tehnički značaj, a u njih ubrajamo:

- „Javne građevine i kompleksi: stambene građevine, građevine javne namjene, zanatske i industrijske, inženjerske, komunalne građevine i komunalni sustavi, poslovne i građevine poljoprivrednog gospodarstva.
- Obrambene građevine i kompleksi: fortifikacijski kompleksi, utvrde, baterije, uporišta, vojne nastambe, spremišta oružja, stražarnice, zapovjedna mjesta.
- Sakralne građevine i kompleksi: građevine za vjerske potrebe (crkve, hramovi, sinagoge), redovnički kompleksi (samostani i manastiri), kalvarije, poklonci, pilovi.
- Memorijalne građevine i kompleksi: građevine povezane s povijesnim ili kulturno-povijesnim događajima i ličnostima, grobne i pogrebne građevine, spomen-ploče.
- Urbana oprema: arhitektonsko-skulpturalne građevine, javna plastika.“ (Internetski izvor 1.)

1.3. ZAŠTITA KULTURNE BAŠTINE

Baština koju smo naslijedili od naših predaka zaslužuje našu sustavnu brigu, očuvanje i zaštitu kako bismo je budućim generacijama povjerali na čuvanje. Zaštita kulturne baštine dužnost je svake države koja brigom o svojim kulturnim dobrima osnažuje identitet svojih građana. Uočio je to i autor Šošić (2014) koji naglašava kako je „jasno stoga da pitanje zaštite i očuvanja kulturne baštine danas prelazi okvire pojedinih država. Mnoga kulturna dobra nedvojbeno ne čine samo dio neke nacionalne baštine nego su značajna za cjelokupno čovječanstvo. Postojanje kulturne baštine čovječanstva jest, dakle, neosporno, a to onda nužno rezultira općenitom dužnošću država da zaštite i očuvaju takvu baštinu u zajedničkom interesu i na dobrobit čovječanstva te da surađuju u tu svrhu.“ (Internetski izvor 3.). Upravo je potreba za očuvanjem kulturne baštine potakla svjetske čelnike, koji su u Parizu na generalnoj konferenciji UNESCO-a održanoj u periodu od 17. listopada do 21. studenoga 1972. godine, usvojili *Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine*. U njoj je navedeno: „...smatrajući da je oštećenje ili nestanak svakog primjerka kulturne ili prirodne baštine osiromašenje baštine svih naroda svijeta.“ (Mrđen, Sardelić, 1990: 12). Vođeni tom mišlju brojne zemlje uključile su se i obvezale potpisom *Konvencije* provoditi očuvanje kulturne baštine u svojoj domovini. Hrvatska je donijela *Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* 20. svibnja 2005. godine u kojem se obavezala osnovati različita

tijela u svrhu zaštite, očuvanja i promicanja kulturne baštine. U navedenom zakonu ističe se kako je važno „odrediti ili osnovati jedno ili više nadležnih tijela za zaštitu nematerijalne kulturne baštine koja je prisutna na njezinu teritoriju.“(Internetski izvor 4.). Također jedna od obveza je i unaprjeđivanje tehničkih znanstvenih i umjetničkih studija te istraživačke metodologije kojima je konačni cilj djelotvorna zaštita nematerijalne kulturne baštine a posebice one kojoj prijete opasnost. Zadaća ustanova koje obavljaju poslove zaštite kulturnih dobara navedena je u zakonu koji je trenutno važeći u RH, a odnosi se na *Zaštitu kulturnih dobara u izvanrednim okolnostima* gdje u članku 75. stoji: „Ustanove koje obavljaju poslove zaštite i očuvanja kulturnih dobara i vlasnici kulturnih dobara dužni su za vrijeme mira u suradnji s nadležnim tijelom osigurati:

-uvjete radi zaštite i čuvanja kulturnih dobara za slučaj izvanrednih okolnosti (oružanog sukoba, potresa, poplave, ekoloških incidenata i katastrofa ili drugih izvanrednih okolnosti)

-mjere za sprječavanje krađe, pljačke, protupravnog prisvajanja kulturnih dobara na bilo koji način, kao i svih radnji čiji je cilj uništenje i oštećenje kulturnog dobra.“ (Internetski izvor 5.). Svi navedeni zakoni obvezuju Republiku Hrvatsku da osigura uvjete za očuvanje kulturne baštine kako bi je mogla prenijeti svojim budućim generacijama ostavštinu njihovih predaka.

1.4. USTANOVE ZA ZAŠTITU I ČUVANJE KULTURNIH DOBARA

Prema važećem Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara u Republici Hrvatskoj ustanove koje se brinu za zaštitu i čuvanje kulturnih dobara su:

- „Restauratorski zavodi ili druge restauratorske ustanove
- Muzeji
- Galerije
- Arhivi
- Knjižnice
- Druge javne ustanove u kulturi, koje obavljaju poslove u svezi sa čuvanjem, obnovom i zaštitom kulturnih dobara.“ (Internetski izvor 5.)

2. POČECI KRŠĆANSTVA NA PROSTORU RAVNIH KOTARA

Prema Vidović (2007) u gradovima Dalmacije kršćanstvo se javlja u I. stoljeću. Još u apostolsko doba „jedan od prvih vjerovjesnika bio je biskup sv. Tit, učenik sv. Pavla. Naime, sv. Pavao u svojoj Poslanici Timoteju (2Tim 4,10), piše da je Tita poslao u Dalmaciju.“ (Vidović, 2007: 17). Vidović nadalje ističe kako su neki autori navodili da je kršćanstvo u Dalmaciji navještao sv. Luka evanđelist. Peričić (2003) navodi domovinu odakle su Hrvati došli na područje Dalmacije: „Za nas danas zanimljivo i posebnog spomena vrijedno, Hrvati, još pogani, dođoše iz domovine Karola Wojtyle.“ (Peričić, 2003: 18). Odmah po dolasku na prostore Dalmacije stupaju u kontakt s papom Ivanom IV. Dalmatincem o čemu svjedoči ploča u zadarskoj prvostolnici sv. Stošije. Autor Vidović (2007) također govori o dolasku Hrvata iz Bijele ili Velike Hrvatske koja se nalazila na području današnje Poljske, te ističe kako je u *Ljetopisu Popa Dukljanina* zapisano „da su Hrvati došli sa sjevera preko Panonije, te da su osvojili Dalmaciju i u noj se nastanili.“ (Vidović, 2007: 31).

Peričić (2003) navodi kako je dio Hrvata ostao na području današnje Poljske, a „oni pak koji dođoše ovamo, svoje prve županije osnivaju oko Nina, Pridrage i Nadina, i taj kraj nazvaše “Hrvati“.“ (Peričić, 2003: 19). Prema Šanjeku (1976): „Ninska je biskupija utemeljena oko 860. godine, tj. u vrijeme zategnutih odnosa između Rima i Carigrada zbog prvenstva nad Ilirikom. Rim se nije htio odreći Hrvatske, stoga je netom osnovanu biskupiju izravno podredio svojoj vlasti.“ (Internetski izvor 6.). O tome svjedoči jedan od najstarijih nalaza na području Dalmacije, Višeslavova krstionica: „Ona simbolički, a vrlo vjerojatno i stvarno, svjedoči o počecima kršćanstva među Hrvatima.“ (Alviž i sur., 2018: 14). Alviž i sur. (2018) govore o problematici krstionice. Naime, ona je pronađena sredinom 19. st. u Veneciji, a kako nije pronađen datum izrade smatra se da je nastala negdje početkom 9. do kraja 11. stoljeća prema ukrasnom pleteru iz tog vremena koji krasi krstionicu. Također, isti autori navode upitnim njezin pronalazak u Veneciji, jer „postavlja se pitanje je li krstionica ikada bila u Ninu.“ (Alviž i sur., 2018: 14). U daljnjem tekstu autori otkrivaju kako je moguće da se u 9. st. Višeslavova krstionica mogla nalaziti u Ninu jer je „početkom 9. stoljeća župan Godeslav dao sagraditi crkvu sv. Križa ali su Mlečani zbog prijatnji Osmanlija sredinom 17. st. veliki dio svojih dragocjenosti sklonili u Veneciju.“ (Alviž i sur., 2018: 15).

Pokrštavanjem Hrvata i jačanjem plemstva na području Dalmacije širi se kršćanstvo. Ovdje bih istakla još jedan dokaz veze ovog prostora s počecima kršćanstva. Naime, na arheološkom nalazištu u mjestu Šopot, koji se nalazi u neposrednoj blizini grada Benkovca, pronađen je

natpis na oltarnoj pregradi crkve. Autor Jakšić (1998) u svom istraživanju lokacije održavanja Sabora hrvatskih vladara zaključuje kako je pronađeni natpis zapravo odraz nakane kneza Branimira te nadodaje: „On je, kao *dux Croatorum* nešto odlučio, zapravo nakanio napraviti, kako kaže natpis, a drugi nas dio istog teksta upozorava da je to bilo *pro remedio*, "za spas", dakle, svoje duše.“ (Internetski izvor 7.). Isti autor navodi kako je riječ o gradnji vladarske zadužbine i povlači paralelu s okupljanjem hrvatskog sabora u 14. st. „na onom istom mjestu na kojem se gotovo 500 godina poslije, u 14. stoljeću, okupljaju članovi hrvatskog sabora. To su predstavnici onih istih rodova koji su 1102. godine, na nekom sličnom skupu odabrali sebi kralja od roda Arpadovskog.“ (Internetski izvor 7.).

Ravni kotari u svom povijesnom značaju predstavljaju kolijevku kršćanstva od dolaska Hrvata na ove prostore, pokršćavanja i ustoličivanja prvih hrvatskih vladara. Brojna su arheološka nalazišta koja su istražena i potkrepljuju tu činjenicu, a zasigurno će se s godinama pronalaziti i nova. U nastavku donosim kulturna dobra s područja Ravnih kotara iz mjesta koje obuhvaća istraživanje ovog diplomskog rada, a koja svjedoče o neraskidivoj vezi Hrvata s katoličanstvom.

2.1. SAKRALNA BAŠTINA RAVNIH KOTARA

Središnji dio Ravnih kotara prema Jakšiću (2000) ima veliku ulogu u hrvatskoj povijesti ranog srednjeg vijeka. Autor ističe kako su tu bili smješteni „pripadnici dvanaest plemenitih rodova o kojima prve vijesti potječu iz 1102. godine. Taj se prostor, kako nam posvjedočuju neki dokumenti srednjeg vijeka, naziva stog *Hrvati*.“ (Jakšić, 2000: 5). Veliku ulogu u razvoju mjesta Ravnih kotara imala je prometna povezanost dvaju kraljevskih gradova, Nina i Knina. Prometnica uz koju su se razvila brojna sela zvala se „Velika cesta (Via magna)“. O važnosti Vie magne Jakšić navodi kako je „njome pulsirao život Hrvata koji su tu podigli svoja brojna staništa i vjerska središta crpeći izdašne plodove iz ravnokotarske ravnice kao izvore svojega preživljavanja.“ (Jakšić, 2000: 5).

Na zapadnom dijelu Vie Magne smjestio se Islam Latinski. Prema Brtan (2002) u Islamu se spominju dvije crkve, sv. Jurja i druga koja se nalazi u Islamu Grčkom kod kule Stojana Jankovića, no još uvijek nisu dovoljno istražene. Sam lokalitet otkrili su mještani dok su orali njivu: „Po susjednim njivama seljaci su pri oranju nailazili na grobove. Na tom lokalitetu postoje ostaci antičkog građevinskog objekta (villa rustica). U sklopu tog objekta nalazi se starohrvatska crkva, koja arheološki još nije provjerena, ali o njezinom postojanju svjedoče predromanički kameni ulomci ukrašeni pleterom i plastikom nađeni na tom lokalitetu.“ (Bačić,

prema Brtan, 2002: 191). O crkvi piše i autor Juric (2018) koji navodi kako „na osnovi prikupljenog arheološkog materijala može se zaključiti da je tu postojala starohrvatska nekropola kroz duže vrijeme.“ (Juric, 2018: 133). U neposrednoj blizini nalazi se selo Islam Grčki za kojeg autor Jakšić (2000) ističe: „Krećući se smjerom protezanja spomenute srednjovjekovne ceste prema jugoistoku, stižemo u Islam Grčki koji je preslojio sela Trščane i Kačina Goricu u kojima se spominju crkve Sv. Mihovila, Sv. Marije i Sv. Petra. Kačina Gorica baštinila je svoje ime od hrvatskog roda Kačića, dok je u Trščanima bilo nastanjeno hrvatsko plemstvo Poletčića.“ (Jakšić, 2000: 9).

Krećući se istočno uz Veliku cestu dolazi se do sela Smilčić koji također otkriva tragove kršćanstva na ravnokotarskim prostorima. Jakšić (2000) ističe kako je na položaju današnjeg Smilčića bilo smješteno selo Trnovo „na kojeg podsjeća današnji istoimeni bunar. Selo su do 15. stoljeća posjedovali Gusići, moćni knezovi krbavski. U njemu je bila crkva posvećena sv. Mihovilu, za koju je zadarski slikar Ivan Tomasinov iz Padove 1384. godine naslikao veliku oltarnu sliku vrijednu zlatnih 40 dukata. U toj crkvi je bilo sjedište nadpopa koji je pokrивao ruralne prostore ninske nadbiskupije.“ (Jakšić, 2000: 10). Juric (2018) navodi kako se crkva zbog starosti urušila: „Vrlo je vjerojatno da se crkva, koja je u upotrebi bila do 18. st., porušila od starosti. Za crkvene potrebe služila je privatna kapela sv. Josipa, koja je bila vlasništvo zadarske obitelji Tebaldi, podignuta 1740. godine u prostoru njihove kuće.“ (Juric, 2018: 330).

U blizini Smilčića uz Veliku cestu smjestilo se naselje Korlat. I Korlat kao i sva navedena mjesta ima svoju bogatu sakralnu povijesnu baštinu. Naime, prema riječima autora Jurica (2018) „u Korlatu se navode tri crkve – crkva sv. Nedjeljice, crkva sv. Jere i Uznesenja Blažene Djevice Marije (Velike Gospe).“ (Juric, 2018: 167). Nakon provedenog istraživanja na crkvi sv. Nedjeljice došlo se do zaključka kako je riječ o ranokršćanskoj crkvi. Isti autor navodi kako je crkva sv. Jerolima (sv. Jere) također istraživana u periodu od 2002. do 2003. godine: „U ruševinama crkve pronađeno je više ulomaka crkvenog kamenog namještaja. Ti kameni ulomci pripadali su predromaničkoj skulpturi, što nam govori o postojanju predromaničke (starohrvatske) građevine na tom mjestu.“ (Juric, 2018: 168).



Slika 1. Crkva sv. Jerolima u Korlatu. (Internetski izvor 1.)

U Korlatu se naposljetku na groblju nalazi i župna crkva sv. Marije. Autori Pavlović (1993) navode kako „prigodom pohoda ninskog biskupa Korlatu 1710. navodi da su crkvu Marijina Uznesenja stanovnici obnovili, a Osmanlije porušili.“ (Pavlović, A., Pavlović E. 1993: 31). Crkva je ponovno podignuta u 18. stoljeću o čemu postoji pisani trag. Naime „kako nas obavještava spomenuti natpis iznad južnog ulaza, crkvu sv. Marije sagradio je „pop Marko sa svim pukom“, 1751. godine. Crkva je tada zapravo bila obnovljena i barokizirana, nakon stradanja za vrijeme učestalih borbi s Osmanlijama.“ (Predovan i sur., 2010: 90).



Slika 2. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije – „Runjavica“ na groblju. (Internetski izvor 2.)

Južnije od Korlata smjestio se Nadin. O njegovoj povijesti svjedoče brojna arheološka nalazišta. Autor Jakšić (2000) ističe kako je u svojoj povijesti baš poput nalazišta Asserije, nedaleko Benkovca, bio važno sjedište prastanovnika Liburna. Opasan zidinama bio je važna

utvrda, ali i sa svim obilježjima rimskog grada. Nakon turskih osvajačkih pohoda prema riječima autora Jurica (2018) „u 17. st. izgrađena je crkva sv. Antuna Padovanskog, obnovljena u 19. stoljeću.“ (Juric, 2018: 229). Zanimljivo je kako do sada u Nadinu, unatoč njegovoj stoljetnoj povijesti, prema riječima autora Jurica (2018), još uvijek nisu pronađeni ostaci starokršćanske arhitekture.

Zapadno od Nadina smjestila se Škabrnja, u kojoj nalazimo dvije znamenite crkve: crkvu sv. Marije i crkvu sv. Luke. Crkva sv. Marije, izgrađena je u 11. st. i u početku je bila posvećena sv. Jurju, te je bila ustupljena benediktinskom samostanu sv. Krševana u Zadru. Kako ističu autori Predovan i sur. (2010) znamenita je jer je „sagrađena kao centralna šesterolisna građevina, u 11. stoljeću. Kao takvu možemo je svrstati u značajnu skupinu šesterolisnih crkvica starohrvatske sakralne arhitekture, od kojih se većina nalazi upravo na području sjeverne Dalmacije.“ (Predovan i sur., 2010: 98). Nakon Kandijskog rata nastradala crkva se obnavlja te je prema Juricu (2018) promijenjen i titular i postaje crkvom Uznesenja Marijina.



Slika 3. Crkva sv. Marije na Ambaru. (Internetski izvor 3.)

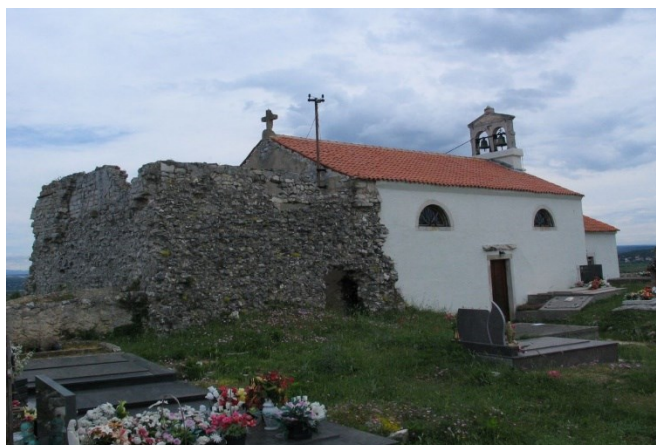
Na mjesnom groblju u Škabrnji nalazi se crkva sv. Luke izgrađena krajem 13. st. koja je kroz stoljeća mijenjala vizuru, a posebno se ističe oštećenje krajem 17. st. nakon čega je obnovljena. Autor Jakšić (2000) za crkvu sv. Luke navodi značenje građevine: „Jedina je sačuvana srednjovjekovna katolička crkva na širem području.“ (Jakšić, 2000: 25).



Slika 4. Crkva sv. Luke na groblju. (Internetski izvor 4.)

Uz prometnicu prema Benkovcu smjestio se Raštević, koji prema Juricu (2018) ima svoju dugu povijest. Naime „riječ je o vrlo starom naselju, što nam potvrđuje crkva sv. Jurja mučenika u kojoj se na podbočnom oltaru nalazi natpis iz 1164. godine.“ (Juric, 2018: 315). Kako ističe isti autor, Raštević je u svojoj povijesti imao značajnu ulogu u sudstvu, bio je sudačko sjedište Hrvata, te se iz dokumentacije može pronaći godina 1498. u kojoj je vidljivo kako se donosi sudska odluka. Južnije od Raštevića nalazi se Polača u kojoj se na lokalitetu Bičina mogu pronaći ostaci starokršćanske crkve koja izgledom podsjeća na crkvu u Korlatu. Na južnoj strani crkve nalazile su se tri prostorije i kako navode autori, „bez arheoloških se istraživanja, koja nikada nisu provedena, ne može govoriti o fazama u građenju jer vjerojatno sve prostorije nisu izgrađene istodobno.“ (Internetski izvor 8.). Pretpostavlja se da je gradnja ove crkve započeta krajem 4. stoljeća. Kako ističe Juric (2018) premda se crkva sv. Cecilije spominje 1499. godine, Polača se kao župa spominje 1673. godine, dok 1808. godine u Polači djeluje bratovština sv. Kuzme i Damjana.

U susjednom Tinju nalazi se crkva sv. Ivana Krstitelja iz 12. st. koja se nalazila na starodrevnoj gradini. U njoj su pronađeni „ulomci predromaničkog crkvenog namještaja s pletrnim ukrasima: oltarne pregrade, kapitela, pilastara i drugog, koji se čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu, svjedoče o postojanju starije crkve.“ (Juric, 2018: 358). Prema navodima istog autora župa u Tinju premda se spominje i puno ranije, osnovana je 1640. godine, iako je tada crkva sv. Ivana Krstitelja iz 12. stoljeća bila u ruševnom stanju. Sredinom 19. st., točnije 1852. godine podignuta je nova crkva koja je također posvećena sv. Ivanu Krstitelju, no nova crkva je imala i pobočni oltar koji je posvećen sv. Jurju.



Slika 5. Ostaci utvrde i crkva sv. Ivana Krstitelja na arheološkom nalazištu Gradina. (Internetski izvor 5.)

Zanimljivu sakralnu povijest ima i Zemunik Donji. Naime, kako navodi Juric (2018), „na temelju značajnog natpisa otkrivenog u luneti romaničkog portala crkve sv. Kate na groblju Zemunik, saznajemo da je Zemunik već u 12. st. spadao u zadarski teritorij...Iz natpisa je vidljivo da je crkvu potkraj 12. st. dala sagraditi Haća (Kaća, Kata), žena Petrova, bogata Zadranka...Haća je crkvu posvetila apostolu sv. Jakovu Starijem.“ (Juric, 2018: 408). Naposljetku isti autor navodi kako je crkva sv. Kate podignuta sredinom 17. st., a poslije i proširena, no pretrpjela je oštećenje 1853. godine kada je zapaljena. Obnovljena je 1900. godine.



Slika 6. Crkva sv. Katarine (Kate) na groblju. (Internetski izvor 6.)

Kada govorimo o posebnostima sakralne baštine na području Ravnih kotara, crkva sv. Martina u Pridragi zacijelo je arhitektonski biser. Naime izgrađena je u 5 ili 6 st. i sačuvan je izvorni oblik te je izvrstan primjer ranokršćanske arhitekture na prostoru Ravnih kotara. Smještena je na groblju u Pridragi, dok se u njezinoj blizini, odmah nasuprot prometnice, nalaze ostaci predromaničke crkve sv. Mihovila, od koje je ostao samo temelj. Kako ističu autori Predovan i sur. (2010) „u crkvi su pronađeni i ulomci predromaničke skulpture iz 9. stoljeća na oltarnim pregradama. Na jednom ulomku je prikaz konjanika s mačem i kopljem – možda se upravo radi o sv. Martinu, a na drugom, koji se čuva u splitskom Muzeju arheoloških spomenika, vidi se lik lava.“ (Predovan i sur., 2010: 116). Također su u crkvi sv. Martina pronađeni ostaci osmerokutne krstionice koja na sredini ima šesterokutni krsni zdenac.



Slika 7. Crkva sv. Martina. (Internetski izvor 7.)



Slika 8. Arheološki kompleks s ostacima crkve sv. Mihovila i rustičke vile na položaju Mijovilovac. (Internetski izvor 8.)

I naposljetku, u samom središtu Velike ceste smjestio se grad Benkovac, koji je i danas administrativno središte Ravnih kotara. U svojoj povijesti je bio središte hrvatskih knezova Benkovića te je po njima dobio ime. U gradu se nalazi starija crkva sv. Ante koja je smještena uz zid poznatog benkovačkog Kaštela te kako ističu autori Predovan i sur. (2010), „njen poseban karakter, međutim, proizlazi upravo iz njenog zanimljivog položaja – dodira s tvrđavom i stambenim objektima, s kojima čini jedan izvorni srednjovjekovni mikro ugođaj.“ (Predovan i sur., 2010: 20). Prema tvrdnjama fra Stanka Bačića, vrlo je vjerojatno kako je crkva i ranije izrađena od 1743. godine kada se zapravo spominje izgradnja, te kako dalje navodi kroz naredne godine je mijenjala svoj stilski oblik.



Slika 9. Kaštel Benković i crkva sv. Ante. (Internetski izvor 9.)

Od svih navedenih crkava u središnjem dijelu Ravnih kotara u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske upisane su:

- Crkva sv. Jeronima (Korlat) (Internetski izvor 9.)
- Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije - "Runjavica" na groblju (Korlat)
- Crkva sv. Marije na Ambaru (Škabrnja)
- Crkva sv. Luke na groblju (Škabrnja)
- Ostaci utvrde i crkva sv. Ivana Krstitelja na arheološkom nalazištu Gradina (Tinj)
- Crkva sv. Katarine (Kate) na groblju (Zemunik Donji)
- Crkva sv. Martina u Pidrazi
- Arheološki kompleks s ostacima crkve sv. Mihovila i rustičke vile na položaju Mijovilovac
- Kaštel Benković i crkva sv. Ante (Benkovac)

Iz registra je vidljivo kako je velik broj crkava, koje se nalaze u središnjem dijelu Ravnih kotara, a obuhvaćaju mjesta koja se istražuju u ovom diplomskom radu, upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Treba istaknuti kako je broj sakralnih objekata na području Ravnih kotara velik, no zbog potrebe ovog rada naglasak je na ciljanim mjestima koje obuhvaća istraživanje, samim tim broj kulturnih dobara je još i veći. Poražavajuća je statistika koja je pogodila gore navedene crkve koje su sve stradale u Domovinskom ratu.

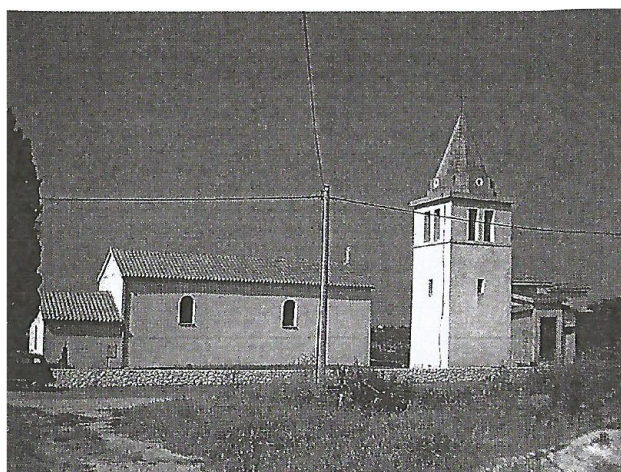
Prilikom razgovora s konzervatorima u Konzervatorskom odjelu u Zadru, istaknuto je kako su sve crkve koje su upisane u Registar kulturnih dobara RH obnovljene, osim crkve sv. Jerolima u Korlatu. U razgovoru s župnikom Korlata, doznajem kako su konzervatori ove godine poslali papire prema Ministarstvu kulture i medija RH, za odobrenje projektne dokumentacije, kako bi se moglo pristupiti obnovi crkve sv. Jerolima na kojoj je planirana faksimilska obnova i povratak nekadašnjeg izgleda crkve.

3. ŽUPE U SREDIŠNJEM DJELU RAVNIH KOTARA

3.1. ŽUPA ISLAM LATINSKI

Islam Latinski udaljen je 25 km od Zadra i smješten je između mjesta Poličnik i Novigrad. Brtan (2002) navodi kako je „župa Islam Latinski samostojna rimokatolička župa, stara više stoljeća. Koliko se zna 1747. godine, u crkvi Svetoga Nikole biskupa, kršteno je prvo dijete. Župa je postojala vjerojatno i prije prvoga zabilježenog krštenja.“ (Brtan, 2002: 7). O povijesti župe piše i autor Peričić (2005) koji ističe kako brojna nalazišta otkrivaju daleku povijest ovog mjesta. Peričić (2005) nadalje navodi: „U okolici su ostaci iz mlađega kamenog doba, ilirski grobovi, i nalazi iz rimskog doba. U staro doba tu je bio i dvorac hrvatskih banova, podignut iznad ruševina starijeg dvorca nazvanog Vespeljevac.“ (Peričić i sur. 2005: 166). Nakon što su ga zauzeli Turci dvorac je razoren pa iznova podignut, no ponovno je uništen pod Mletačkom vladavinom. Peričić (2005) navodi kako je tada „u pozadini dvorca bilo selo u kojemu su živjeli vjernici latinskog i grčkog obreda, svaki sa svojim župnikom. Župnik grčkog obreda je do 1755. prije preuzimanja službe polagao ispovijest vjere pred latinskim biskupom. Nakon toga je selo podijeljeno na Islam Latinski i Islam Grčki.“ (Peričić i sur. 2005: 166).

3.1.1. ŽUPNA CRKVA SVETOG NIKOLE BISKUPA



Slika 10. Župna crkva sv. Nikole biskupa. (Brtan, 2002:192).

Na stranicama Zadarske nadbiskupije detaljno je opisana župna crkva svetog Nikole biskupa: „Župna crkva izgrađena je 1756. godine. U crkvi se nalazi kameni oltar prema puku.

Stari drveni retabl je obnovljen i krasi ga tri kipa od poliestera: Srca Isusova, Srca Marijina i sv. Josipa. U crkvi su željezni ambon, postaje Križnoga puta, veliki drveni križ s korpusom od poliestera. Lijevo od retabla nalazi se veliki kip sv. Nikole, biskupa, zaštitnika župe i naslovnika crkve. U lađi crkve na drvenim podnožjima nalaze se kipovi apostolskih prvaka sv. Petra i Pavla. Kor je proširen i uređen. Na sredini crkve nalazi se ćoka. **Staro groblje** je prije bilo oko crkve. Godine 1982. napravljeno je novo oko tisuću metara južno od Zelenog hrasta. Crkva i groblje služe mještanima Islama Latinskog i Grčkog.“ (Internetski izvor 10.).

U neposrednoj blizini crkve nalazi se župna kuća za svećenika. Na stranicama Zadarske nadbiskupije opisuju se zvona koja se nalaze na župnoj crkvi. Riječ je o dva zvona koja su jako stara. Naime, veće zvono promjera 62,5 cm, izrađeno je 1873. godine i ukrašeno Majkom Božjom s Djetetom, sv. Petrom, sv. Jurajem te Raspetim, a uz prikaze svetaca zvono krasi i četiri medaljona. Zvono je izrađeno u ljevaonici Frattelli De Poli u Udinama. Manje zvono je starije iz 1643. godine i također je izrađeno u istoj ljevaonici, a ukrašeno je likom Majke Božje s Djetetom, Uskrslim Kristom, sv. Franom te Raspetim. Prema izvoru starije zvono je dosta oštećeno. (Internetski izvor 10.).

3.2. PODGRADINA

Prema Juric (2018) Podgradina se smjestila nedaleko od Novigradskog mora, između Posedarja i Novigrada. Isti autor nadalje navodi: „Naselje koje ulazi u sastav općine Posedarje, nalazi se na križištu županijske ceste koja vodi iz područja Posedarja i lokalne ceste Podgradina – Paljuv. Podgradina je udaljena od mora jedan kilometar zračne linije, a razvila se od nekadašnjeg Budina koji je prestao postojati u 17. stoljeću.“ (Juric, 2018: 270). Na stranicama Zadarske nadbiskupije je navedeno kako je naselje Budima „prestalo postojati u 17. st. jer nije bio mjesto stalnog boravišta pučanstva, nego privremeno i služio je kao sklonište za uskoke koji su se borili protiv Turaka, na granici nekadašnje mletačke i turske vlasti.“ (Internetski izvor 11.).

Isti izvor navodi kako se po završetku Morejskog rata 1684. stanovnici Budima sele „južnije, ispod brda Gradine, koje je bilo važno za Liburne. Stanovnici susjednog mjesta Mirce, nazvanog po vrelu Mirači, ujedinjuju se s Budimcima i stvaraju novo naselje prozvano

Podgradina. Stanovništvo Podgradine čine doseljenici iz bukovačkih kotarskih mjesta: Ervenika, Medviđe, Kruševa i Pridrage. Današnja Podgradina proteže se u dužini od 6 km.“ (Internetski izvor 11.).

3.2.1. ŽUPNA CRKVA DUHA SVETOGA



Slika 11. Izgradnja crkve Duha Svetoga u Podgradini. (Internetski izvor 10.)

Župa Duha Svetoga u Podgradini ustanovljena je 1990. godine. U razgovoru sa svećenikom Anđelkom Buljatom koji je bio prvi župnik župe Duha Svetoga, doznajem dotad nepoznate podatke o počecima župnog djelovanja u ovom mjestu. Naime, prema riječima don Anđelka Buljata, nadbiskup Oblak je razmišljao treba li župu Podgradina proglasiti novigradskom ili posedarskom filijalom, na što je sam župnik don Anđelko Buljat rekao kako bi bilo najbolje da se Podgradina proglasi samostalnom župom zbog potrebe svih njezinih stanovnika. Don Anđelko Buljat ističe: „Sjećam se kad sam došao u Podgradinu onda sam pripremio za krizmu 60 mladih ljudi do 30 god. starosti. Oni nisu bili krizmani, tako da je nadbiskup Oblak bio oduševljen viđenim i uvidio je potrebu kako oni moraju imati crkvu. On je, rekao bih, bio razuman, shvatio je kakva je situacija i tako da je to bio pravi pogodak.“ (Iz razgovora s don Anđelkom Buljatom). Na stranicama Zadarske nadbiskupije navodi se kako je 8. prosinca 1990. zadarski nadbiskup Marjan Oblak utemeljio samostalnu župu Podgradina sa župnim naslovnikom Duhom Svetim. U nastavku se opisuje izgled crkve: „Crkva je jednobrodna sa sakristijom; kameni oltar prema puku, ambon i svetohranište; drveni kip Gospe Fatimske; kamena škropionica, zvonik. Ima dva zvona. Župne kuće nema.“ (Internetski izvor 11.).

3.3. SMILČIĆ

Autor Juric (2018) navodi kako je Smilčić smješten jugoistočno od srednjovjekovne Velike ceste. Nalazi se na 16 km udaljenosti od grada Benkovca kojem gravitira. Na stranicama Zadarske nadbiskupije navodi se kako je mjesto dobilo naziv po smilju, a zbog svog zemljopisnog položaja predstavlja važno raskrižje putova u Ravnim kotarima. Isti izvor nadalje navodi kako je „u neposrednoj okolici Smilčića kontinuirana naseljenost, već od mlađeg kamenog doba, preko ilirskog i rimskog do starohrvatskog, o čemu svjedoče pronađeni grobovi, nastambe, privredni proizvodi, predmeti od kosti, keramike, kamena...“ (Internetski izvor 12.). Smilčić je poznat po svojim brojnim arheološkim nalazima, a koji svjedoče o dalekoj povijesti ovog mjesta. U prilog tome govori i bogato prapovijesno nalazište koje je jedno od najvećih u Dalmaciji.

3.3.1. ŽUPNA CRKVA GOSPE OD ZDRAVLJA



Slika 12. Nekadašnja župna crkva Gospe od Zdravlja. (Internetski izvor 11.)

Župa Gospe od Zdravlja ustanovljena je 1820. Autor Juric (2018) navodi kako je u Smilčiću prvotno bila župna crkva sv. Mihovila „sve do 18. st., dok se nije urušila. Godine 1870. podignuta je crkva Gospe od Zdravlja. Podigli su je braća Luka i Mate Vlatković o vlastitom trošku. Braća su se doselila u Smilčić iz Novigrada 1865. Kapelanija se spominje od 1820.“ (Juric, 2018: 330). Također potrebno je istaknuti kako župa ima „matice krštenih od 1821., vjenčanih od 1826., umrlih od 1820.“ (Internetski izvor 12.).

3.4. PRIDRAGA

Mjesto Pridraga nalazi se u neposrednoj blizini, točnije šest kilometara jugoistočno od Novigrada. Smjestila se između Karinskog i Novigradskog mora. U prošlosti mjesto nije postojalo pod tim nazivom već pod nazivom „Sumartin ili Sumartindol(ac); Dolac sv. Martina,

po crkvi sv. Martina. U ispravi iz 1435. god. zove se samo Dolac, a tek od 17. st. nosi sadašnje ime Pridraga. Mjesto ispod velike Drage, pri dragi. Otud naziv Pridraga.“ (Internetski izvor 13.). Kako ističe autor Juric (2018) mjesto je bogato arheološkim nalazištima koja su posebno pregledana 1983. godine. Mjesto je poznato po jednobrodnoj starohrvatskoj crkvi sv. Martina, a autor Juric (2018) navodi: „Nešto sjevernije od crkve sv. Martina, postojao je i samostan. On je vjerojatno pripadao benediktincima, a ne franjevcima kako je pisao Bianchi. Franjevački samostan nalazio se u Podnovi ispod Novigrada. U mjestu se spominje i bratovština sv. Martina, koja je postojala od davnih vremena, a ukinuta je 1808. godine.“ (Juric, 2018: 292). Isti autor nadalje nastavlja kako se sa sigurnošću ne zna jesu li u Pidrasi za vrijeme Turaka franjevci obavljali pastoralnu službu, ali sa sigurnošću zna „da su Novigrad i Pridraga imali zajedničkog župnika do 1825. godine, kada je Pridraga dobila svog kapelana.“ (Juric, 2018: 293).

3.4.1. ŽUPNA CRKVA GOSPE OD RUŽARIJA



Slika 13. Fotografija župne crkve Gospe od Ružarija u izgradnji. (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

Slika 14. Župna crkva Gospe od Ružarija. (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

Župna crkva Gospe od Ružarija sagrađena je 1977. godine. Na mjestu gdje je podignuta nalazila se kapela sv. Marka sagrađena 1882. Na stranicama Zadarske nadbiskupije navodi se podatak kako „u nedjelju, 1. listopada 1978. nadbiskup zadarski Marijan Oblak posvetio je u Pidrasi novu Gospinu crkvu uz sudjelovanje brojnih svećenika i mnoštva vjernika, sa župnikom don Šimom Kevrićem.“ (Internetski izvor 13.). Također na istoimenoj stranici navodi se podatak o zvonima: „Za novu župnu crkvu Gospe od Ružarija nabavio je dva nova zvona župnik don Šime Kevrić. Njih je 3. nedjelje došašća, 14. prosinca 1980. god. blagoslovio preko svečane koncelebracije uz prisutnost mnoštva vjernika msgr. Marijan Oblak, nadbiskup zadarski. Veće

je posvećeno Gospi od Ružarija, naslovnici nove crkve, a drugo sv. Marku, ev. Natpisi su na obim zvonima povezani s veličanstvenom proslavom “Branimirove godine” koja se slavila prethodne godine u Ninu 1. i 2. rujna 1979.: HRVATSKA KATOLIČKA OBITELJ DNEVNO MOLI I NEDJELJOM SLAVI MISU. PRIDRAGA, 1980. DON ŠIME KEVRIČ, ŽUPNIK. Po sredini zvona urezan je veliki zavjetni križ Branimirove godine.“ (Internetski izvor 13.).

3.5. BENKOVAC

U svojoj burnoj povijesti, grad Benkovac bio je sjedište brojnih vladara, a posebno su ostavile trag mletačka i osmanska vlast koja je pustošila, pljačkala i uništavala ovaj kraj. U njegovoj okolini nalazu se arheološka nalazišta o kojima je u ovom radu već pisano, no veliki značaj ima nalazište iz obližnje Asserie.

Na stranicama grada Benkovca navedeno je njegovo značenje za cijeli ravnokotarski kraj: „Benkovac je grad u Sjevernoj Dalmaciji, smješten 30ak km istočno od Zadra. Razvio se na prijelazu iz plodnog područja Ravnih Kotara u krševito područje Bukovice. Iako se nalazi na istočnom rubu Ravnokotarske ravnice, kao jedino gradsko naselje smatra se središtem tog područja. Razvoj Benkovca odredio je njegov povoljan prometni položaj na mjestu gdje se križaju ceste koje vode iz Zadra prema Kninu te iz Like prema moru. Taj položaj je još više naglašen u 20. stoljeću izgradnjom željezničke pruge Zadar-Knin (1966. godine), te posebno autoceste Zagreb-Split (2005.), koja prolazi čitavim upravnim područjem grada.“ (Internetski izvor 14.).

3.5.1. ŽUPNA CRKVA ROĐENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE – MALE GOSPE



Slika 15. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije – Male Gospe.

(Internetski izvor 12.)

Na stranicama Zadarske nadbiskupije navodi se podatak o gradnji prve župne crkve u gradu Benkovcu koja je podignuta na poznatom kaštelu, „...na njegovu povijesnu kaštelu podigla je obitelj Borinović (Borić) crkvicu sv. Ante, tvrdi Bianchi, a ninski biskup je proglasi 14. 6. 1743. crkvom samostalne kapelanije benkovačke. I otad ona služi kao župna crkva sve do 1865. kad je u središtu Benkovca podignuta nova crkva u čast Male Gospe, Rođenja Bl. Dj. Marije.“ (Internetski izvor 15.) *Šematizam Zadarske nadbiskupije* donosi podatak o posveti crkve i detaljnom opisu same unutrašnjosti: „Sagrađena je 1864., a posvetio ju je 8.rujna 1865., nadbiskup Petar Dujam Maupas. Bila je u obliku križa s oktogonálnom kupolom visokom 13 m. Imala je samo jedan oltar. S desne strane bilo je Raspeće, a s lijeve strane slika Bogorodice, dar pape Pija IX. Obnovljena 1962.“ (Peričić i sur., 2005: 93). Uz samu crkvu izgrađen je zvonik s četiri zvona koja su detaljno opisana u *Vjesniku Zadarske nadbiskupije*: „Uz Gospinu župnu crkvu bio je dograđen veoma prikladan četverokutni kameni zvonik s kojega se oglašavahu četiri skladna zvona.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije, 1996: 195). Nadalje se u istom naslovu navode dimenzije zvona i tekst kojim su ukrašena iz čega se može vidjeti vjera i pouzdanje ljudi iz ovoga kraja u Božju blizinu što je vidljivo u tekstu na najvećem zvonu: „Pri dnu zvona isticao se natpis na staroslavenskom: POJU BOGU MOJEMU DONDEŽE BUDU (Pjevat ću Bogu svojemu dok me bude).“ (Vjesnik zadarske nadbiskupije, 1996: 196). Juric (2018) ističe kako je na zvoniku ostao podsjetnik na posjet cara Franje Josipa gdje „je bio uklesan natpis cara Franje Josipa I., za njegova posjeta Benkovcu 1875., koji je pomogao dovršenje zvonika.“ (Juric, 2018: 58).



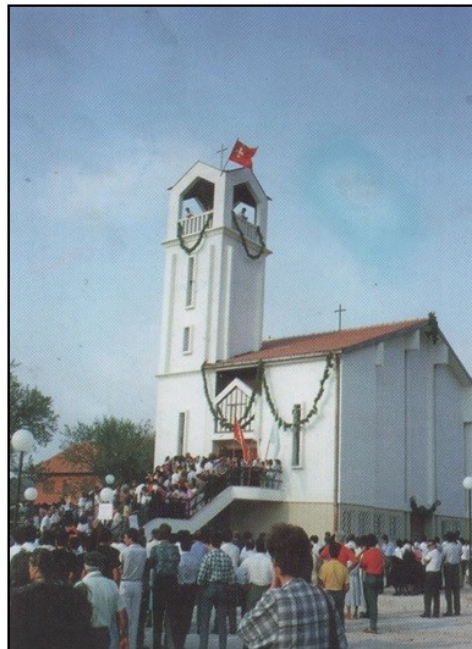
Slika 16. Benkovačka zvona. (Internetski izvor 13.)

3.6. POLAČA

Na web stranici Općine Polača opisuju se karakteristike samog mjesta te je istaknuto kako „povijesno-geografski razvoj prostora Općine Polača seže u najstarija vremena

prapovijesti i nastavlja se do danas, o čemu svjedoče brojni ostaci materijalne i duhovne kulture. Na tom prostoru isprepletali su se razni kulturno-civilizacijski utjecaji od prapovijesnih plemena, plemena Liburna, antičkih Grka i Rimljana, zatim u novom vijeku Mlečana, Osmanlija te Austrougarskog carstva. Svi su ti narodi i njihove državne zajednice ostavili traga na stanovništvu ovog područja.“ (Internetski izvor 16.) To nam potvrđuju arheološki nalazi koje ističe i autor Juric (2018) te navodi kako se „na području općine Polača mogu pratiti tragovi ljudske prisutnosti od pretpovijesnog doba, osobito iz mlađeg kamenog, brončanog i željeznog razdoblja.“ (Juric, 2018: 275). Svako razdoblje burne polačke povijesti, ostavilo je traga na njegovom krajoliku i oblikovalo današnji izgled mjesta.

3.6.1. ŽUPNA CRKVA SV. KUZME I DAMJANA



Slika 17. Župna crkva sv. Kuzme i Damjana na dan posvete 24. rujna 1989. (Internetski izvor 14.)

U mjestu je postojala starija crkva sv. Kuzme i Damjana koja je prema „Bianchiu bila podignuta 1836. godine, a način postavljanja preslice nad glavnim pročeljem i otvaranje bočnih vrata, ovu crkvu povezuje s onima iz druge polovice 19. st.“ (Prtenjača, Ražnjević i sur. 1992: 30).

No rastom i razvojem mjesta, došlo se do zaključka kako ta mala crkva ne odgovara potrebama župe Polača, te je prilikom jednog posjeta tadašnjeg nadbiskupa monsinjora Marijana Oblaka Polači došlo do ideje o izgradnji nove, veće župne crkve. Ono što je uslijedilo opisano je na web stranici Općine Polača: „Nakon toga, tadašnji župnik don Ivan Mustać sazvao je mještane koji bi se trebali izjasniti za potporu. Masovni odaziv Polačana značio je

prihvaćanje i podržavanje ideje. Teren za izgradnju crkve ponudili su mnogi Polačani besplatno. Prihvaćena je ponuda braće Mile i Ivana Žilić, te Šime Žilić koji su dali svoje terene, također besplatno kao svoj osobni dar župi. Kamen temeljac blagoslovljen je 30. siječnja 1989. godine, a samo nekoliko mjeseci nakon toga crkva je bila dovršena. Uz nazočnost zadarskog nadbiskupa 24. rujna 1989. godine crkva je uz prisustvo velikog broja vjernika posvećena. Unutrašnjost crkve (glavni oltar, svetohranilište, Višeslavova krstionica i raspelo) djelo je domaćeg umjetnika Ratka Peraića.“ (Internetski izvor 16.)

O ozračju života u novoj mladoj župi govorio je i njezin prvi župnik don Igor Ikić koji je rekao: „Što se tiče samog mjesta bilo je jako puno radnih akcija, ljudi su pomagali jedni drugima. Kad smo uređivali okoliš crkve, uređivali zvona itd. jednostavno su ljudi bili raspoloživi, nije bilo akcije koju mi nismo priveli kraju; zidanje oko groblja, uređenje groblja, farbanje crkve, što god je bilo potrebno. Ili nekomu na kućama su znali pomagati, to nije dolazilo u pitanje kad bi nekom nešto trebalo. Svi su išli pomagati jedni drugima, ja pomalo žalim za vremenima kad su ljudi bili okrenuti jedni prema drugima.“ (don Igor Ikić).

3.7. TINJ

Prema Juricu (2018) još u pretpovijesti javlja se naselje Tinj: „Za razliku od nekih drugih naselja zadarskog zaleđa, naselje Tinj javlja se u pretpovijesti. Naselje je bilo nastanjeno još od neolitičkog doba, a danas se nalazi u sastavu grada Benkovca. Tinj je smješten 14 km zapadno od grada Benkovca, na cesti Polača – Lišane Tinjske – Tinj. Oko jedan kilometar južno od sela, na 118 m visokoj glavici koja se ističe u okolnoj ravnici, otkriveni su ostatci ilirske, odnosno liburnske gradine. Pretpostavlja se da se gradina prvotno zvala *Tinum* ili *Tinium*, kako je zabilježeno u srednjovjekovnim ispravama. Iz tog je imena proizašla i današnja inačica imena naselja.“ (Juric, 2018: 356). U *Šematizmu Zadarske nadbiskupije* navodi se podatak u kojem se spominje Tinj 1059. godine pod nazivom *mons Tini* u darovnici hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. U navedenoj darovnici je vidljivo kako se zemljište daruje samostanu sv. Tome. U povijesti mjesta Tinj dominirala je poznata Tinjska Gradina oko koje je formirano naselje. Izmjenom mletačke i osmanske vlasti Tinj je dobivao svoj karakteristični izgled koji se zadržao do današnjih dana. Naime naselje je grupirano od po nekoliko manjih zaselaka.

3.7.1. ŽUPNA CRKVA SV. PAŠKVALA



Slika 18. Župna crkva sv. Paškvala. (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

Autor Juric (2018) navodi kako je u Tinju uz župnu crkvu sv. Ivana Krstitelja izgrađena i druga crkva sv. Paškvala. Na web stranici Zadarske nadbiskupije navode se podaci o crkvi: „Nova župna crkva sv. Paškvala u Tinju sa 19 m visokim zvonikom sagrađena je 1974.-1976. godine uz požrtvovnost vjernih župljana i vrijednoga župnika don Tita Šarina. Posvećena je 10. listopada 1976. uz radosno učešće brojnih svećenika i vjernoga puka tinjskoga.“ (Internetski izvor 12.) Na istoj stranici opisana su zvona na zvoniku: „Veće zvono (mrtvo) imalo je u promjeru 80 cm. Težilo je 230 kg. Glas “C”. Natpisi: U SPOMEN 1300. GOD. POKRŠTENJA HRVATA – 1978. Sv. IANE KRSTITELJU, MOLI ZA NAS! Osim znaka križa, na zvonu nema posebnih ukrasa. Manje zvono je promjera 70 cm. Težina: 203 kg. Glas “D”. Natpisi: BUDUĆEM NARAŠTAJU NA SPOMEN – VJERNICI TINJA, 1978. Sv. PAŠKALE, MOLI ZA NAS! Jedini ukras na zvonu – znak križa Isusova.“ (Internetski izvor 17.). Zvona je blagoslovio tadašnji nadbiskup zadarski Marijan Oblak 2. svibnja 1978.

3.8. KORLAT

Korlat je smješten u neposrednoj blizini Benkovca. Uz ondašnju Veliku cestu niklo je naselje koje danas djeluje raštrkano po malim zaseocima. Tome je zasigurno pridonijela njegova povijest koja je opisana na stranicama Zadarske nadbiskupije gdje je navedeno: „Na

području Korlata nalazio se je srednjovjekovni kaštel hrvatskih knezova Korlatovića, među kojima se ističe knez Juraj. Turci su spalili grad godine 1514., a potpuno osvojili 1527. Ilija Smiljanić je 1651. u blizini ovog mjesta sa svojim vojnicima opkolio 5000 Turaka i tom ga prilikom potpuno razorio. Svedeno na selo, dotadašnje ime Karlović skraćeno je na Korlat.“ (Internetski izvor 18.) Mjesto je danas raštrkano po nekoliko zaseoka koja su nastala zbog povijesnih okolnosti koje su umnogome oblikovale izgled mjesta.

3.8.1. ŽUPA UZNESENJA BDM

Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije ustanovljena je 1826. te se navodi podatak kako „stara župna crkva Uznesenja BDM. potječe iz 18. st., kako se vidi iz glagoljskog natpisa na južnim vratima: “1751, na 2. aprila pop Marko i sa svim narodom”. Podignuta je nedaleko od starije, koju je iskopao E. Dyggve.“ (Internetski izvor 18.) Autor Juric (2018) objašnjava glagoljski natpis: „Iz natpisa se može iščitati da je crkva tada obnovljena i barokizirana, nakon oštećenja i rušenja u borbi s Turcima.“ (Juric 2018: 168). Isti autor nadalje navodi kako je ninski biskup pohodio crkvu Uznesenja BDM 1. lipnja 1710. i u njoj pronašao starohrvatski misal. Župa je osnovana davne 1826. godine kada je crkva i posvećena.

3.9. RAŠTEVIĆ

U *Šematizmu Zadarske nadbiskupije* opisuje se mjesto Raštevčić gdje se navodi: „Mjesto Raštevčić nalazi se 3 km jugoistočno od Nadina i vrlo je staro naselje, što potvrđuje župna crkva sv. Jurja, u kojoj se na pobočnom oltaru nalazio natpis iz godine 1164. sa starinskim oblikom grba na kojemu je prikazana ruka koja stišće mač starog oblika (Bianchi). Mjesto je vjerojatno dobilo ime po hrastovima (Hraštevčić, stari naziv za Raštevčić). Crkva je u povijesti bila središnja za više susjednih mjesta. Oko crkve u Raštevčiću se nalazi mjesno vrlo staro groblje, a postoji u mjestu još jedan važan povijesni spomenik. To je srednjovjekovna utvrda ili kaštel zvani Kličevac, vlasništvo krbavskih knezova Kurjakovića. Godine 1453. sagradio ga Toma Kurjaković. Čitavi kompleks nalazi se u ruševnom stanju. Raštevčiću pripadaju još naselja: Sridina od sela, Draga, Vrpoljane i Gradina Banović. Brojio je 1908. godine 323 stanovnika, a 2000. godine 360.“ (Peričić, 2005: 109).

3.9.1. ŽUPNA CRKVA SV. JURJA



Slika 19. Župna crkva sv. Jurja. (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

Župna crkva u Raševiću „iz temelja je pregrađena 1845. i posvećena 1846. Imala je dva oltara: glavni mramorni posvećen sv. Jurju i drugi drveni sv. Ivana Krstitelja i Triju kraljeva.“ (Peričić, 2005: 110). U razgovoru s mons. Josom Kokićem o upotrebi crkve u Raševiću s obzirom na stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti mons. Joso objašnjava: „Gdje je bilo malo više pravoslavaca u mjestu, tamo su im davali jedan oltar, recimo u Raševiću, su katolici dali jedan oltar pravoslavcima kako bi mogu imati svoju liturgiju.“ (mons. Joso Kokić).

3.10. NADIN

Ovo ravnokotarsko mjesto nalazi se na 11 km udaljenosti od grada Benkovca te na 2 km udaljenosti od ceste i željezničke pruge koja povezuje Zadar i Knin. Razvojem autoceste Zagreb – Dubrovnik, Nadin je dobio jedan od cestovnih izlaza te tako postao prometno povezan s ostatkom Hrvatske. O njegovoj prošlosti pisano je u *Šematizmu Zadarske nadbiskupije* gdje se navodi: „Nadin se spominje već u antičko doba, a osnovala su ga ilirska plemena Liburni, o čemu svjedoče ruševine liburnsko-rimskoga grada Nedinuma.“ (Peričić, 2005: 101). Isti autor nadalje navodi: „Gradom su se koristili razni osvajači, dok ga nisu Mlečani u 17. st. potpuno razorili i uništili za obitavanje pučanstva. Povjesničari ga nazivaju "ključem Ravnih kotara“.“ (Peričić, 2005: 101). Isti autor nadalje ističe kako su Turci 1538. godine zauzeli Nadin, potom je uslijedila mletačka prevlast 1647. koji su svojim zauzimanjem mjesta razorili nadinsku tvrđavu. U godinama koje su uslijedile Peričić (2018) navodi kako je visovačkim franjevcima povjerena župa Nadin s okolnim mjestima, „a 1674. spominje se župnik fra Šimun Brajnović, dok je 1690. nadinski župnik bio don Jure Striguljica, koji poslužuje Kulu Atlagića i Biljane. Od 1710. pa do II. Svjetskog rata nadinski župnik drži još Korlat i Kulu Atlagića.“ (Peričić, 2005: 101).

3.10.1. ŽUPNA CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG



Slika 20. Župna crkva sv. Ante Padovanskog. (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

Župna crkva sv. Ante Padovanskog u Nadinu sagrađena je 1878. godine. O njoj je već pisano u 2. poglavlju ovog rada. Na web stranicama Zadarske nadbiskupije opisana su zvona crkve: „Dva su zvona stigla u mjesto 30. prosinca 1937. godine. Podignuta su na zvonik-preslicu 31. prosinca iste godine, tj. na Staru godinu, uz svečano pucanje mužara, iza kako ih je blagoslovio mjesni župnik don Andrija Raspović. Prijašnja dva zvona bila su nabavljena iz dviju različitih ljevaonica pa nisu bila skladno intonirana. Slogom i zalaganjem čitave župne zajednice nabavljena su 1937. god. nova zvona kod ljevaonice Kvirina Lebiša u Zagrebu. Veliko zvono ima natpis: BOG I HRVATI. HRVATI I BOG. SVETI ANTE, MOLI ZA NAS! POKOJ VJEČNI DARUJ MRTVIM, GOSPODINE! OD KUGE, GLADA I RATA OSLOBODI NAS, GOSPODINE! NADIN, 1937. SALIO KVIRIN LEBIŠ GOD. 1937. Manje zvono nosi natpis: OD GROMA I ZLA VREMENA, OSLOBODI NAS, GOSPODINE! SAMOM BOGU ČAST I SLAVA. VJERA U BOGA I SELJAČKA SLOGA. GREŠNICI, TEBE MOLIMO USLIŠI NAS! NADIN, 1937. GOD.“ (Internetski izvor 19.).

3.11. ŠKABRNJA

Prema Milković (2010) Škabrnja se nalazi 21 km jugoistočno od Zadra, te joj teritorijalno pripada i susjedno mjesto Prkos. Prostire se na 22.93 km², a u mjestu živi 1776 stanovnika. Njezina povijest opisana je u *Šematizmu Zadarske nadbiskupije*: „Ravnokotarsko selo Škabrnje, prema C. F. Bianchiju, krajem 19. st. obuhvaćalo je šest manjih naselja: Hambar, Škabrnje, Škara, Kutrovo, Plavanika i Prkos. Imale su tada (1878.) 640 stanovnika i sačinjavale su jednu nedjeljivu cjelinu. U srednjem vijeku nazivaju se Kamenjani. Prvi spomen u 11. st. Prvotno u posjedu hrvatskog roda Gušića, zatim samostana sv. Ivana u Biogradu, a od 12. st. zadarskoga benediktinskog samostana sv. Krševana. Pod turskom vlašću od 1573. do sredine 17. st. Početkom 18. st. mijenjaju ime u Škabrnje i naseljavaju se novim hrvatskim

stanovništvom. U starije vrijeme najznačajnije naselje bilo je Prkos, zbog čega se u dokumentima i ne spominje Škabrnja, niti u kanonskim vizitacijama, nego samo Prkos. U njemu je 1646. bio župnik glasoviti četovođa u borbi protiv Turaka don Stipan Surić. Za vrijeme turske vladavine stanovnici Prkosa dobrim dijelom prelaze u Škabrnju, koja na taj način preuzima prvenstvo i postaje 1625. župom.“ (Peričić, 2005: 249).

3.11.1. ŽUPNA CRKVA UZNESENJA BDM



Slika 21. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Škabrnji. (Internetski izvor 15.)

Autor Peričić (2005) navodi kako se župa u Škabrnji po prvi puta spominje još u 11. st. Prema riječima autora Milkovića (2010) veličina crkve u srednjem vijeku je odgovarala ondašnjim potrebama župljana, no krajem 18. i početkom 19. stoljeća nakon što su formirana sela Prkos i Škabrnja, crkva sv. Luke u kojoj se služila misa postala je premalena za ondašnji puk. Kako ističe autor Ražov (2004) svećenik koji je u tom periodu služio u Škabrnji bio je don Mate Nekić, koji je velikim trudom uspio od ondašnjih vlasti dobiti za škabrnjsku župnu crkvu „novi crkveni inventar, ispovjedaonicu, crkvene klupe, i jednog konja.“ (Ražov, 2004: 13). Nakon don Mate Nekića stigao je u župu don Mate Dražić koji se zadržao dugih 36 godina u Škabrnji. Prema Milkoviću (2010) upravo je don Mate Dražić uspio uvjeriti vlasti u Zadru kako je potrebna izgradnja nove crkve. Ražov (2004) ističe kako je don Mate Dražić iskoristio situaciju u kojoj su inženjeri iz Zadra posjetili župu 1892. godine nakon jakog potresa koji je pogodio Škabrnju i tada zatražio i pokrenuo ideju o izgradnji nove crkve. Njegov trud se isplatio „te je svojom upornošću uspio dobiti financijsku pomoć za izgradnju nove crkve.“ (Milković, 2010: 16). Inženjer Iveković projektirao je crkvu, no crkva nije sagrađena po izvornom nacrtu, naime, „nije izgrađen zvonik na pročelju crkve.“ (Milković, 2010: 16). Crkva je započeta s gradnjom 1914. a dovršena, ali ne po izvornom nacrtu 1818. godine, kada je i posvećena. Kako ističe Milković (2010) sve do dolaska don Ivana Prende, na crkvi nije bilo značajnijih radova, no „za vrijeme njegova župnikovanja uređena je i dovršena betonska ograda oko novosagrađene

crkve i 1968. godine na zidovima sakristije podignut je novi zvonik po projektu inž. Paleke.“ (Milković, 2010: 17). Tek dolaskom don Jose Kokića u Škabrnju 1971. god. crkva je dovršena, premda ne po izvornom nacrtu ing. Ivekovića. Prema opisu unutarnjeg interijera „imala je kameni oltar prema puku, željezni ambon; svetojhranište na pobočnom mramornom oltaru i drveni kip Srca Isusova; drveni Gospin kip u niši; kamena krstionica, zvonik s dva zvona.“ (Milković, 2010: 17). U razgovoru s mons. Josom Kokićem, koji je prilično emotivno pričao o crkvi Uznesenja BDM u Škabrnji, te je rekao kako je originalan nacrt crkve bio sličan kao i nacrti zadarske crkve Gospe Loretske u Arbanasima te crkve u Pakoštanima. Iznio je činjenice o samoj gradnji crkve: „Crkva je trebala imati još 2 lađe, i čak su prozori bili gore povišeni, međutim kako je počeo Prvi svjetski rat i zaratilo se, nije više bilo novaca za kupovinu građe za krov, onda se crkva dovršila samo s jednom lađom te su zbog toga prozori spuštteni. Prilikom uređenja crkve to smo otkrili i pozvali konzervatore, a pod njihovim nadzorom vođena je daljnja rekonstrukcija, oni su sve to snimili.“ (mons. Joso Kokić).

3.12. ZEMUNIK DONJI

Na odaljenosti 12 km od Zadra smješten je Zemunik Donji. Zemunik kao i sva mjesta koja su navedena u ovom istraživanju ima svoju bogatu i dinamičnu prošlost. „Početci naselja datiraju iz liburnskih vremena na lokalitetu Gradina, gdje su sačuvani i ostatci građevina iz rimskog doba. U srednjem vijeku spominje se kao Selmonico. Povjesničar Šime Ljubić tvrdi da je od plemenite obitelji Venier nazvan Xemonico. U 14. st. tu je bilo utvrđenje kralja Ludovika I. Anžuvinca kad je 1346. pritekao u pomoć Zadranima protiv Mlečana. Od 1570. Zemunik je pod vlašću Turaka i postaje njihovo snažno uporište u kojemu je bilo 3000 duša s 1200 vojnika. Godine 1647. i 1683. najveći je dio Zemunika razoren i uništen požarom. Nakon odlaska Turaka Zemunik je od 1729. sjedište serdara koji je predstavljao sponu između mletačkih vlasti i naroda.“ (Internetski izvor 20.) Autor Dundović (2016) ističe kako je „stoljetna praksa umnogome utjecala na društvena obilježja i procese u Zemuniku i tijekom turbulentnih desetljeća na prijelazu iz 18. u 19. st. kada su se nakon mletačke uprave izmijenile prva austrijska, zatim francuska i druga austrijska uprava.“ (Dundović, 2016: 273). Isti autor ističe kako su upravo te promjene utjecale na razvoj poljodjelstva „koje je bilo temelj opstanka stanovništva u zemuničkom kraju.“ (Dundović, 2016: 273).

3.12.1. ŽUPNA CRKVA KRALJICE MIRA KRALJICE HRVATA



Slika 22. Župna crkva Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (privatna fotografija).

Autor Kero (2016) ističe kako se prema usmenoj predaji o gradnji nove župne crkve razmišljalo potkraj 19. st. jer je crkva sv. Katarine za ondašnje stanovništvo, koje je stalno raslo, bila neprikladna. Isti autor nadalje navodi: „U želji da barem privremeno poboljšaju to stanje župnici su dva puta produljivali staru župnu crkvu.“ (Kero, 2016: 339). Tome u prilog govore nacrti koji su pronađeni u župnom arhivu crkve Kraljice Mira Kraljice Hrvata. No župa se tek počinje graditi koncem 20. st. U razgovoru s don Šimom Kevrićem, koji je bio župnik u vrijeme kada se organizirala i planirala izgradnja crkve, iznosim njegovo svjedočanstvo o velikoj želji i teškom putu do konačnog ostvarenja nove crkve: „Kad sam ja došao iz Pridrage onda su Zemuničani izrazili njihovu dugogodišnju želju za izgradnjom nove župne crkve, a pok. Prenda onda još nije bio nadbiskup. Rekao je kako bi bilo dobro da se ta ideja ostvari. Tražio sam mjesto gdje je izgraditi.“ (don Šime Kevrić). U samom središtu mjesta tada je postojala trošna kuća koja je nesretnim slučajem izgorjela, a naknadno je don Šime saznao od mještana kako je upravo taj prostor nekada pripadao crkvi. „Otišao sam u gruntovnicu tražiti i našem, župi sv. Kate pripada ta kuća. Rekao sam - Evo tu je mjesto buduće crkve. Problem je bio što je teren bio malen i inž. Tomislav Paleka koji je projektirao crkvu, rekao je kako je potrebno još mjesta kako bi mogli realizirati projekt.“ (don Šime Kevrić). Okolni prostor je po riječima don Šime Kevrića bio općenarodna imovina koje je koristila zadruga Budućnost, te je don Šime nakon razgovora s direktorom zadruga uspio osigurati dodatno zemljište, i gradnja je započela. Sav radostan i danas kad o tome priča don Šime ističe: „Kad smo prikupili svu dokumentaciju, započela je gradnja.“ (don Šime Kevrić). Do početka Domovinskog rata crkva nije dovršena.

Don Šime se sjeća jednog događaja kojeg je podijelio u razgovoru: „Kada je započela gradnja crkve pozvao me jedan radnik i ispričao mi kako se uz buduću crkvu svakodnevno vozi jedan četrnaestogodišnji dječak na biciklu. Dječak je bio iz obitelji pravoslavne vjeroispovijesti. Jednom prilikom uzviknuo je radniku: „Radite, radite, al da znaš da ćemo je rušiti!“ (don Šime Kevrić).

4. RATNA ZBIVANJA NA PODRUČJU RAVNIH KOTARA

Nakon prvih višestranačkih izbora u Republici Hrvatskoj, osjetio se novi val demokracije kojega su Hrvati radosno dočekali; stvaranje samostalne Republike Hrvatske bilo je ostvarenje tisućljetnog sna. No već u samim počecima bilo je jasno kako će put k ostvarenju tog sna biti težak i izazovan. Balvan revolucija, grupiranje i naoružavanje srpskog pučanstva na prostoru RH te pritisak Jugoslavenske narodne armije obilježili su 1990. i 91. godinu. Nakon prvih oružanih sukoba na Plitvicama stanovnici mjesta u zadarskom zaleđu postali su svjesni opasnosti i moći agresora te se počinju samoorganizirati u ljudstvu i naoružanju kako bi se mogli oduprijeti mogućim napadima.

Zaoštravanje sukoba označio je i početak Domovinskog rata u okolici Zadra koji je bio obilježen svakodnevnim napadima jugoslavenske vojske i naoružanih srpskih pobunjenika na sela koja su većinski naseljena katoličkim stanovništvom. Svoje osvajačke pohode i planove o „Velikoj Srbiji“, agresor je upravo započeo u mirnim ravnokotarskim selima. Kaleb (1999) ističe planove neprijatelja te navodi: „Agresor je htio zauzeti Zadar prema razrađenom i postupnom planu, poglavito okupacijom što većeg dijela zadarskog zaleđa, i to sela s većinskim hrvatskim stanovništvom.“ (Kaleb, 1999: 11). Isti autor nadalje navodi kako je cilj agresora bio povezati sela s većinskim srpskim stanovništvom, a na potezu od Obrovca preko Benkovca do zrakoplovne baze Zemunik uspostaviti kontrolu nad glavnim prometnicama. Sva mjesta koja obuhvaćaju istraživanje ovog diplomskog rada nalazila su se uz prometni pravac koji je bio meta agresoru. U ljeto 1991. godine započinju oružani sukobi u mjestima Polača, Tinj, Korlat i Smilčić tj. mjestima koja su se nalazila u okruženju sela s većinskim srpskim stanovništvom. Kaleb (1999) navodi kako se svakodnevno puca „iz pravca Jagodnje Donje neprijatelj neprekidno puca po Polači, a posebno su mu cilj osnovna škola i civilni objekti. U Benkovcu se intenzivno ruše i pale kuće Hrvata.“ (Kaleb, 1999: 80). Isti autor navodi kako se većina tih mjesta morala iseliti zbog ultimatumu Jugoslavenske armije: „Predstavnici JA iz Jagodnje Gornje dolaze u Polaču, gdje snagama policije RH daju ultimatum da se do 15.9. povuku policija i civili, te da skinu sve hrvatske zastave, u protivnom će srušiti Polaču kao i Kijevo. 13. rujna 1991. zbog pritiska, ultimatumu, psihičke preopterećenosti, iseljava se slabije stanovništvo.“ (Kaleb, 1999: 96). Sličan ultimatum zabilježen je 18. rujna 1991.: „Nikakvo primirje ne dolazi u obzir. Mi ćemo preuzeti vlast u cijeloj Hrvatskoj, vi imate 10 minuta vremena da povučete sve snage s ovog područja, a VP JA će nakon toga preuzeti vlast u Posedarju, Pidrasi, Paljuvu i Islamu! – takvim ultimatumom izašao je major Dušan Vukanac pred zapovjednika policijske postaje Zadar Branka Brkića.“ (Kaleb, 1999: 103). Korlat,

Rašević, Podgradina, Islam Latinski, Smilčić, Benkovac, Tinj, Pridraga i Polača izloženi svakodnevnom pritisku, brojnim oružanim napadima, vojno oslabljeni, izgubili su bitku te je većina žitelja ovih ravnokotarskih mjesta morala napustiti svoje domove. Kulminacija ratnih događaja dogodila se u studenom 1991. kada je napadnuta Škabrnja, a odmah potom i Nadin. Tog 18. studenoga započeo je napad na Škabrnju u „7.30 sati ujutro minobacačkom, tenkovskom i topovskom vatrom iz smjera Zemunika Gornjega i Biljana Gornjih, cestom Benkovac – Škabrnja – Zadar. U napadu je sudjelovalo dvadeset osam tenkova i borbenih vozila.“ (Internetski izvor 21.). Taj divljački pohod rezultirao je ubijanjem velikog broja mještana gdje je u samo jednom danu Škabrnja obavijena u crno. Uz veliki broj žrtava sablažnjava i činjenica o načinu na koji su ljudi stradali. Naime, sva brutalnost ovog zločina potvrđena je nakon obdukcije žrtava u OB Zadar: „Analizirajući uzroke smrti, liječnici su na Patološkom odjelu zadarskoga Medicinskoga centra zaključili kako su samo tri osobe poginule od granata tijekom sukoba, dok su ostali ubijeni iz neposredne blizine, najčešće vješanjem, strijeljanjem i pucanjem u potiljak dok su osobe ležale na podu, o čem svjedoče i njihove rane u predjelu glave, vrata i potiljka. Okrutnost pobunjenih Srba i pripadnika JNA najbolje pokazuju primjeri Kate Rogić i 95-godišnjega Luke Bilavera koje su, nakon što su ih ubili, još i pregazili tenkovima.“ (Internetski izvor 21.). Do završetka Domovinskog rata u Škabrnji je „poginulo 25 branitelja i ubijeno 55 civilnih žrtava te poginulo 6 mještana Škabrnje u minskim poljima nakon povratka, što je ukupno 86 škabrnjskih žrtava.“ (Milković, 2001: 156). Sličnu sudbinu s nešto manje ljudskih žrtava doživjelo je i selo Nadin u kojem je život izgubilo 14 civila, 5 branitelja, a tri osobe još se vode kao nestale. Padom ovih sela završio je divljački pohod agresora po Ravnim kotarima, a autori Brigović i Radoš (2010) zaključuju: „Prema razmjeru počinjenih zločina masakr civila i branitelja tih ravnokotarskih sela ubraja se među najteže zločine pobunjenih Srba u Domovinskom ratu. Gledajući sjevernu i srednju Dalmaciju, to je najteži zločin na tom području tijekom četverogodišnjih sukoba.“ (Internetski izvor 21.).

4.1. ULOGA SVEĆENIKA U FUNKCIONIRANJU ŽIVOTA ŽUPE TIJEKOM RATNIH ZBIVANJA

U razgovoru sa svećenicima koji su bili u župama za vrijeme Domovinskog rata vidljivo je kako su se svi trudili održavati „normalan“ život župe, no bili su svjesni opasnosti koja je bila neizbježna. Župnik Islama Latinskog i Podgradine bio je don Anđelko Buljat koji se prisjetio ratne 1991. godine: „Mi smo redovito imali misu, vjeronauk, a crkva je baš bila među pravoslavnim kućama i tu se osjetilo kad je počelo rekao bih političko kuhanje. Dobivao sam prijetnje, jedne nedjelje sjećam se da smo slavili misu, nismo znali što se zbiva, no poslije sam

saznao od mojih vjernika da su pobunjeni Srbi htjeli minirati crkvu u vrijeme dok je bila puna vjernika. U tome su ih spriječile njihove žene pravoslavke koje to nisu dozvolile. Zbog toga mnogi ljudi nisu više dolazili u crkvu, strah je prevladao, ali služio sam mise sve dok me naša hrvatska policija upozorila kako više ne smijem ići u crkvu jer je preopasno.“ (don Anđelko Buljat). Slično navodi i ondašnji župnik Tinja: „Premda selo nije u potpunosti zauzeto u zaseoku Jurjevići služio sam svetu misu za branitelje.“ (don Tihomir Vulin). Uz Tinj koji je bio dijelom okupiran, jedino mjesto koje u cijelosti nije zauzeto bio je Donji Zemunik. Ondašnji župnik don Šime Kevrić prisjeća se kako je redovito održavao svete mise, no nije održao misu nedjelju prije Božića 1991. Naime, kako je istaknuo, nije htio izlagati svoje župljane opasnosti, premda su župljani nedjeljom dolazili u crkvu, župnik ih je odgovorio od dolaska: „Na misu su stigli župljani koji su ostali u Zemuniku. Misa se služila u vjeronaučnoj dvorani koja je služila kao kapelica. Ja sam se vratio iz Galovaca i trebao sam imati misu u Zemuniku. Počelo je pucanje, tada sam rekao ljudima kako je bolje da se ne okupljamo jer ako nas pogodi granata stradat ćemo svi. Obično bi nas bilo 50-tak. I tako nismo imali misu te nedjelje. To je bilo prije Božića 1991.“ (don Šime Kevrić).

Župnik župe Polača don Igor Ikić prisjeća se prometne blokade mjesta i poteškoća u sigurnom prolasku: „Iz Polače nisam mogao normalno izaći jer je bila u okruženju pravoslavnih mjesta. Ne kažem srpska nego pravoslavna, oni su pravoslavci, tako da sam morao ići oko npr. ako sam išao prema Benkovcu, obično su barikade bile trostruke; vojska, policija, civili. Jedni su bili prema Kakmi, jedni su bili prema Lišanima Tinjskim, i jedni su bili raspoređeni prema Benkovcu, tako da sam ja morao ići kroz zaseok Prtenjače, preko Blata, spuštao bi se na Vinterince, pa prema sv. Petru onda sam odlazio do Pirovca, pa preko Banjevca do Radošinovaca. To je bio moj put da bi stigao do Radošinovca, Pristega i Dobre Vode jer sam tada posluživao te župe. To je bio jedan dobar dir.“ (don Igor Ikić). Župnik Smilčića i Pridrage prisjeća se molitve krunice s braniteljima. Naime, nakon što su iz mjesta evakuirali starce, žene i djecu, ostali su branitelji koji su se okupljali sa svojim župnikom. Don Nikola Tokić ističe: „Kad smo vidjeli da je malo sve skupa nezgodno, rat donosi svoje, onda sam ja počeo moliti kunicu sa dečkima, našim braniteljima, ali redovito smo se okupljali na različitim mjestima. Uvijek je nakon molitve bila zajednička večera. I onda smo znali izmoliti kunicu. Interesantno bi bilo to što nas je znalo biti po 30-tak na molitvi krunice u tim nevoljama. Mislio sam dobro da se dalo nešto učiniti kad si bio u takvoj nevolji.“ (don Nikola Tokić).

Dva svećenika koji su također bili u župama koje su stradale u Domovinskom ratu na žalost su preminuli. Riječ je o župniku mjesta Benkovac, Korlat i Rašević, don Ivici Mustaću, te župniku mjesta Škabrnje i Nadina don Tomislavu Sikiriću.

O svom iskustvu za vrijeme boravka u Benkovcu pokojni don Ivica Mustać tada je rekao: „Premda je to već bio početak rata, premda mi je život bio ugrožen, svaku noć su odjekivale detonacije u kućama, kioscima, autima, pa je tako i moj auto bio razbijen, ni to iskustvo ne bi dao ni za što. Tih godinu dana u Benkovcu povezalo me s ljudima kao da sam tamo bio deset godina.“ (Gunjević, Ćurko, 2018: 160). Pokojni don Tomislav Sikirić došao je u Škabrnju i Nadin kao mladi svećenik u ljeto 1990. „U Nadinu sam samo dvije nedjelje slavio misu u župnoj crkvi, a do pada sela sve ostale nedjelje u podrumu jedne kuće, jer su četnici svako malo pucali po crkvi i groblju. U Škabrnji, kao na Veliki petak, prestali smo zvoniti kako ne bismo odali četnicima iz Biljana Gornjih kad smo u crkvi pa da nas ne gađaju. Vrijeme mise uvijek smo mijenjali. Balvan revolucija pretvarala se u sve krvaviji pir bezumnih Srba ispunjenih mržnjom prema svemu što je hrvatsko i katoličko.“ (Internetski izvor 22.) Za svog tadašnjeg župnika ratni zapovjednik Škabrnje Marko Miljanić napisao je: „Biskup naš Prendža je pozvao svećenika i rekao mu: Sinko, nemoj biti u Škabrnji, idi nedjeljom održi misu, jer ćeš gore poginuti, a don Tomislav je rekao: Oče nadbiskupe, ako je Bog odredio da ja poginem, ja ću poginuti, a ako je odredio da živim, ja ću živiti. Ljude u Škabrnji neću ostaviti. Kako bude njima bit će i meni.“ (Pavković, 2016: 89).

Iz svih navedenih iskustava vidljivo je da su tadašnji župnici pokušali organizirati crkveni život sukladno okolnostima u kojima su se našli, no rat je uzimao maha, stradavanja su bivala sve veća, jedina utjeha ravnokotarskom stanovništvu bila je topla riječ i blizina njihovih župnika.

4.2. DOKUMENTIRANJE NAPADNUTIH ŽUPA

O ratnim strahotama koje su se događale na području grada Zadra i njegove okolice izvještavali su ondašnji mediji. Važnost dokumentiranja napadnutih župa uočio je i ondašnji nadbiskup pokojni Marijan Oblak koji je u *Vjesniku Zadarske nadbiskupije* napisao: „Veliki dio naše Nadbiskupije zadarske zahvaćen je nametnutim ratom u Hrvatskoj. Čitav dekanat benkovački i novigradski. Velikim dijelom dekanat biogradski, ražanački, zadarski i zemunički. Rat donosi velika ljudska stradanja, protjeravanje pučanstva sa svojih ognjišta i mjesta, gubitak imovine, ruševine, smrt. Nisu pošteđene ni naše crkve i drugi crkveni objekti sa svojim inventarom.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1991: 159). U svom daljnjem tekstu nadbiskup

Oblak je tada opisao kako je onemogućen pastoralni život svećenicima u župama: „Teške su i duhovno-pastoralne slijednice ratnih događaja. U mnogim župama, počevši od Velike Gospe o.g. onemogućena je svaka dušobrižničko- pastoralna služba. Brojni svećenici dijele prognaničke muke sa svojim vjernicima.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1991: 159). Kao razlog zašto bilježiti nadbiskup Oblak naglašava: „Istine radi i povijesti radi dužnost je i obaveza ratna događanja župe i vjernika istinito i objektivno zapisivati. Pozivam sve, koji su ratna stradanja već doživjeli i koji ih ubuduće mogu doživjeti, da sva događanja, današnja i buduća što vjernije zapisuju.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1991: 160). Od svojih svećenika nadbiskup je zatražio da što temeljitije opišu stradavanje svoje župe, stanovništva, imovine, te da što detaljnije opišu stradavanje pučanstva, i eventualne ljudske žrtve. Kada je riječ o stradanju crkvi nadbiskup Oblak je naglasio: „...nastalu štetu na crkvi, crkvenim objektima i inventaru: kad, gdje, koje vrsti, čime. Kad bude moguće dokumentirati i fotografijom. Neka župnik- prognanik opiše mjesto svoga boravka i pastoralnu skrb koju pruža svojim župljanima- prognanicima. Odmah treba zapisati što se sad znade.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1991: 160). Po naputku nadbiskupa Oblaka svećenici su trebali svoj izvještaj pisati u dva primjerka, od kojih se jedan odmah slao u Nadbiskupiju, te se on mogao naknadno nadopuniti. Gotovo vizionarski nadbiskup Oblak u svom obraćanju zaključuje: „Svako čekanje i krznanje je na štetu ratne istine i ratne povijesnosti a i naše nemogućnosti pružiti pravu sliku o ratnim stradanjima u Nadbiskupiji kad se to od nas zatraži.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1991: 160).

U daljnjim brojevima *Vjesnika Zadarske nadbiskupije* kronološki je opisano svako stradanje župa koje su kasnije korištene kao materijal u različitim knjigama koje su pisane na tematiku ratnih stradanja od kojih je najpoznatija monografija *Ranjena crkva u Hrvatskoj*, koja je uz ostale knjige, korištena kao izvor podataka za potrebe ovog diplomskog rada.

4.3. STRADANJE SAKRALNE BAŠTINE U SREDIŠNJEM DIJELU RAVNIH KOTARA

Ratne strahote u Ravnim kotarima odvijale su se po gotovo istom scenariju; nakon okupiranja mjesta, protjerivanja pučanstva, ubojstva mještana i branitelja, sustavnog uništavanja kuća, škole, ambulante, pošte, zadnja na redu za devastaciju bila bi župna crkva i župna kuća. Nestajala su sela sa svim znakovima njihove prepoznatljivosti. Mons. Joso Kokić prisjeća se stradanja te ističe: „Ravni kotari su u svojoj povijesti doživjeli dvije najveće tragedije; jedna je za vrijeme Turaka, a druga je sada. Nikada nije toliko crkava porušeno kao u ta dva rata. Za vrijeme Turaka pola mjesta se više ne spominje koji su onda postojali na

prostoru Ravnih Kotara.“ (mons. Joso Kokić). Slično navodi i don Šime Kevrić koji naglašava: „Pobunjenim Srbima je prvo u interesu bilo rušiti crkve da se izgubi svaki trag katolički, zato da bi rekli sutra evo tu katolika nije ni bilo. Izričit primjer je Benkovac, nakon rušenja odvezli su materijal od crkve.“ (don Šime Kevrić).

Koliki su razmjeri stradanja crkvenih objekata na prostoru Zadarske nadbiskupije opisuje slijedeća tablica :

| OBJEKTI | POTPUNO UNIŠTENO | TEŠKO OŠTEĆENO | OŠTEĆENO | UKUPNO STRADALO |
|-------------------------|-----------------------------|---------------------------|-----------------|----------------------------|
| ŽUPNE CRKVE | 18 | 16 | 5 | 39 |
| OSTALE CRKVE | 4 | 2 | 3 | 9 |
| KAPELE | 8 | 7 | 6 | 21 |
| ŽUPNE KUĆE I DVORANE | 14 | 13 | 12 | 39 |
| SAMOSTANI | 1 | | 5 | 6 |
| KRIŽEVI NA OTVORENOM | 1 | | | 1 |
| UKUPNO | 46 | 38 | 31 | 115 |

Tablica 1. Statistički prikaz stradanja crkvenih objekata na prostoru Zadarske nadbiskupije. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 209).

U navedene statističke podatke ubrajaju se sve župe iz ovog istraživanja. Prvo izdvajam stradale crkve koje su upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.



Slika 23. Korlat- Crkva sv. Jeronima. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 284).

„Srpski pobunjenici i Jugoslavenska narodna armija crkvu su miniranjem potpuno razorili, 18.09.1991.“ (Živković, 1996: 284).



Slika 24. Škabrnja- Crkva sv. Marije na Ambaru. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 307).

„Stara župna crkva sv. Marije teže je oštećena 18. studenoga 1991. godine, a minirana je i srušena krajem siječnja 1992. godine.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 300).



Slika 25. Škabrnja- Crkva sv. Luke. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 307).

„Pobunjeni Srbi i Jugoslavenska narodna armija, 18.11.1991. crkvu su teško oštetili, inventar spalili, a pojedine grobove (na groblju oko crkve) oskvrnuli.“ (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 307).



Slika 26. Crkva sv. Ivana Krstitelja. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 292).

„Stara župna crkva sv. Ivana Krstitelja teško je oštećena u rujnu 1991. godine.“
(Barunčić Pletikosić, 2017: 301).



Slika 27. Zemunik Donji- Crkva sv. Katarine (Kate) na groblju. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 308).

„Stara župna crkva sv. Katarine Djevice Mučenice lakše je oštećena u jesen 1991. godine. (Barunčić Pletikosić, 2017: 302).



Slika 28. Pridraga- Crkva sv. Martina. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297).

„Pobunjeni Srbi crkvu su teško oštetili tijekom rata – napose 17.03.1992. Apsida crkve je na dva mjesta probijena topničkim tanetima, uništeni su pojedini dijelovi zida i krov...Groblje oko crkve je opušteno – mnogi grobovi su nasilno otvarani.“ (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297).

4.4. STRADANJE ŽUPNIH CRKAVA



Slika 29. Islam Latinski- Župna crkva sv. Nikole Blaženog. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 298).

„Župna crkva sv. Nikole Blaženog teško je oštećena i zapaljena u jesen 1991. godine.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 297).



Slika 30. Podgradina- Župna crkva sv. Duha. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 296).

„Župna crkva Svetog Duha teško je oštećena i zapaljena u rujnu 1991.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 299).



Slika 31. Smilčić- Župna crkva BDM od Zdravlja. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297).

„Pobunjeni Srbi i Jugoslavenska narodna armija crkvu su miniranjem potpuno razrušili, 25.01.1992., a potom na jednom dijelu prostora na kojem je bila crkva su načinili bočalište.“ (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297).



Slika 32. Pridraga- Župna crkva Gospe od Ružarija. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 296).

„Župna crkva Gospe od Ružarija tijekom 1991. u nekoliko je navrata oštećena, a u ožujku 1992. miniranjem do temelja razorena, kao i župna kuća uz crkvu.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 299).



Slika 33. Benkovac- Župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 282).

„Župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije razorena je miniranjem do temelja u ljeto 1992. godine, a teren je zaravnan.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 295).



Slika 34. Polača- Župna crkva sv. Kuzme i Damjana. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 291).

„Župna crkva sv. Kuzme i Damjana teško je oštećena u rujnu 1991. godine, potom miniranjem do temelja srušena, a župna kuća je spaljena.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 299).



Slika 35. Tinj- Župna crkva sv. Paškvala. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 292).

„Župna crkva sv. Paškvala miniranjem je razorena do temelja tijekom srpske okupacije mjesta.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 301).



Slika 36. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (Velike Gospe ili Runjevica). (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 284).

„Pripadnici pobunjenih Srba i Jugoslavenske narodne armije crkvu su teško oštetili, 18.09.1991. Pojedine grobove su oskvrnuli, a na rubnim prostorima groblja načinili su bunkere.“ (Živković, 1996: 284).

„Raštević – župa sv. Jurja, mučenika; za vrijeme Domovinskog rata bila je devastirana. Župna kuća u Domovinskom ratu oštećena.“ (Internetski izvor 23.).



Slika 37. Nadin- Župna crkva sv. Antuna Padovanskog. (*Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996: 286).

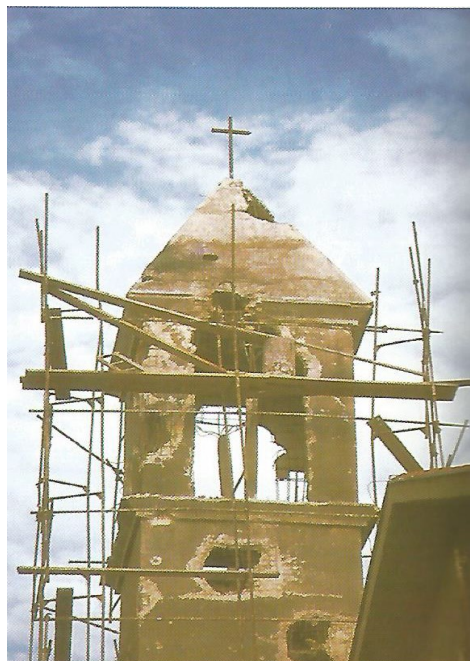
Slika 38. Nadin- Župna crkva sv. Antuna Padovanskog. (*Arhiv Zadarske nadbiskupije*).

„Župna crkva sv. Antuna Padovanskog oštećena je u jesen 1991.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 298).



Slika 39. Škabrnja- Župna crkva Uznesenja BDM. (*Ranjena crkva u Hrvatskoj*, 1996: 306).

„Župna crkva Uznesenja BDM teže je oštećena tijekom jeseni 1991., a miniranjem u siječnju 1992. do temelja razorena. O miniranju crkve svjedoči dokument tadašnje Komande 2. vojne oblasti upućen Komandi 9. i 10. korpusa JNA od 29. siječnja 1992., u kojem se među ostalim navodi da je «dana 28.01.1992.g. u 10,20 sati minirana i dignuta u zrak katolička crkva u s. Škabrnja.» Međutim u svom izvješću od 31. siječnja 1992. Komanda 9. korpusa Komandi 2. vojne oblasti negira miniranje crkve, odnosno piše da «crkva nije minirana niti je dignuta u vazduh, nego je oštećena tijekom izvođenja borbenih dejstava pre 45 dana» jer je u «crkvi bilo jako uporište neprijateljskih [hrvatskih] snaga.»“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 301).



Slika 40. Zemunik Donji- Zvonik nedovršene crkve Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 308).

Nova župna crkva Kraljice Mira teško je oštećena u nekoliko navrata tijekom rata topničkim projektilima, a najviše je stradao zvonik, kao i župna kuća uz crkvu.“ (Barunčić Pletikosić, 2017: 302).

4.5. SVJEDOCI STRADANJA SAKRALNIH OBJEKATA

Polača je među prvim ravnokotarskim mjestima doživjela napad pobunjenih Srba. Ondašnji svećenik don Igor Ikić prisjetio se trenutka kada su pogođena zvona: „Kad su nam iz Raštevića pogodili zvonik i najveće zvono koje smo stavili možda 3-4 mjeseca prije negoli su srušili crkvu, nova su bila zvona, sjećam se jednog starca barba Mile Žilića kojega je to toliko potreslo da je jadan plakao oko crkve i skupljao komade zvona. Doslovno sam ga ugurao u auto i odvezao u Turističko naselje u Filip Jakovu gdje su bili svi prognanici.“ (don Igor Ikić). Rušenje crkve u Polači nije vidio izravno, jer se tada zatekao kod svoje majke u Gorici, ali je bio svjestan ozbiljnosti tog čina: „Sjećam se dobro te eksplozije koja se čula, odmah sam znao što se dogodilo.“ (don Igor Ikić).

Rušenju crkve u Škabrnji svjedočila je braniteljica iz mjesta, Danka Dražina koja je promatrala s položaja iz neposredne blizine: „Znam da je bilo jutro, prvi dio dana. Došao je sivi auto, sivi ford, spustio se niz Marinovac i oni su se tu negdi parkirali oko crkve i nešto su radili, očito su minirali. Onda su se udaljili gori istim putem, a zatim je pala crkva. Potom su se vratili istim putem otkuda su i došli te su minirali zvonik u dva navrata. Mi smo to gledali. Ja sam to osobno svojim očima gledala, to kad je grunulo, ta količina one prašine, to je bilo strašno. A što se tiče zvona, koliko ja znam zvona nikad nisu nađena. Jesu li oni njih skinuli prije toga, premda mi se to čini nevjerovatno, ili su ih iz one ruševine vadili, ne znam, no čak se i pričalo da su ih bacili u nečiji bunar. Koliko ja znam, do dana današnjeg zvona nisu nađena. To su bila teška zvona, nije to baš tako lako odniti.“ (Danka Dražina). Nakon pada Škabrnje, u mjestu je ostalo nekoliko starijih i nemoćnih mještana koji nisu uspjeli izaći i pobjeći. Naši vojnici su im nosili hranu i time riskirali svoje živote. Jednom prigodom uočili su uz cestu bačeni zavjetni kip BDM odrubljene glave na kojem je stajala sjekira: „Kip Majke Božje su bacili na taj bili put u blizini župne kuće, a sjekira je baš bila na vratu kipa. To je meni bilo baš nešto strašno. Iako je to bio drveni kip znaš kad tako nešto vidiš...ja sam možda neki romantik, u glavi sam imala kad sam bila vojnik: ne civila, nečiji grob i ničiju svetinju.“ (Danka Dražina). Nakon što su uspjeli spasiti kip došao je župnik pok. Don Tomislav Sikirić koji se slikao s braniteljima u obližnjem Prkosu. Gospin kip je postao svojevrsan simbol stradanja mjesta Škabrnje te je stalno izložen u kapelici župne crkve u Škabrnji, a pred puk se iznese na godišnjicu stradanja mjesta 18. studenoga.



Slika 41. Župnik Škabrnje don Tomislav Sikirić s braniteljima Škabrnje uz zavjetni kip Gospe kojoj je odrubljena glava.. (privatna fotografija).



Slika 42. Zavjetni Gospin kip iz Škabrnje sa sjekirom. (privatna fotografija).

Branitelj Podgradine stopostotni ratni vojni invalid Ive Bratović o stradavanju župne crkve rekao je: „Ranjavanje me nije poljuljalo nego mi je još više učvrstilo vjeru, jer znam da bez Božje pomoći ne bih bio mogao biti što jesam. Bio sam 200 m ispred župne crkve kad je gorjela. Na položaju, gledam je kako gori i vapim: Bože, pa zašto moja kuća ne gori, nego crkva!?“ (Internetski izvor 24.). Tadašnji župnik don Anđelko Buljat sjeća se kako je tek mlada crkva od 9 mjeseci nastradala: „Načelno sam slavio samo 9 mjeseci sv. misu i 13.9.1991. pobunjeni Srbi su bacili zapaljivu granatu na crkvu i zapalili njezin krov. Sjećam se da sam bio užasno tužan, a baš prije toga prijedodne sam iseljavao ljude, da pobjegnu kako im se nebi nešto dogodilo, te su ljudi otišli.“ (don Anđelko Buljat).

Župnik Zemunika Donjeg don Šime Kevrić prisjeća se tih ratnih dana i prvog granatiranja mjesta: „Župna kuća je prva granatirana. To je bilo na blagdan sv. Jerolima 30.9.1991. Ciljali su zvonik, ali su ga promašili pa je pogodilo u jednu zgradu malo dalje. To je bila zgrada zadruge i onda su utišali do navečer te smo znali da će sigurno uskoro započeti novi napad. Tako je i bilo. Navečer je počelo granatiranje, pogodili su župnu kuću i crkvu odmah sigurno među prvima. Zvonik crkve pogođen je brojnim granatama, imao je 6 stupova: 4 glavna i 2 pomoćna, a do kraja rata ostao je na 2 stupa. Kupola je ostala na 2 stupa. Jedan je bio malo oštećen, a ovaj suprotni nisu uspjeli srušiti. Poslije su nam pričali vojnici JNA koji su pobjegli s aerodroma Zemunik da su im prijetili pištoljem uperenim u glavu: Ako ne pogodiš, pogodit ću ja tebe! To je bilo strašno.“ (don Šime Kevrić).



Slika 43. Zvonik nedovršene crkve Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (privatna fotografija don Šime Kevrić)

Ponekad je zapaljena i uništena crkva predstavljala „prijetnju“, te su ostatke crkve odnosili u nepoznatom pravcu. U *Vjesniku Zadarske nadbiskupije* opisano je stradavanje crkve u Benkovcu koja je minirana u ljeto 1992. godine. Nakon miniranja crkve, materijal koji je ostao odvezen je na nekoliko lokacija izvan grada, a na terenu planirali su postaviti tržnicu i time uništiti trag postojanja sakralnog objekta. Taj događaj ponukao je pokojnog nadbiskupa Marjana Oblaka i njegovog koadjutora pokojnog mos. Ivana Pređu da upute protestno pismo zapovjedništvu UNPROFOR-a u kojemu su izrazili svoju ožalošćenost tim brutalnim činom agresora: „Nitko nije dao ni najmanjeg povoda za taj čin. On je djelo zaslijepljene mržnje pred kojom iz dana u dan nestaju tragovi katoličke vjere i hrvatske kulture na tom okupiranom području.“ (*Vjesnik Zadarske nadbiskupije*, 1992: 15). Na kraju pisma apeliraju na generala

UMPROFORA: „Od Vas, gospodine Generale, očekujemo da svojim autoritetom učinite sve kako se i dalje ne bi rušile katoličke crkve ali ni domovi Hrvata i druga njihova imovina na tom području.“ (Vjesnik Zadarske nadbiskupije, 1992: 15).

Jedini mogući način borbe s ovakvom pošasti bio je apeliranje široj javnosti što su naši svećenici i biskupi činili. Sukladno svojim mogućnostima i funkciji njihov snažan vapaj odjeknuo je kod nekolicine svjetskih čelnika što je rezultiralo međunarodnim priznanjem RH, te je upravo Vatikan prva država koja je priznala Hrvatsku, a nakon toga i ostale zemlje svijeta.

5. OBNOVA RATOM STRADALIH ŽUPA

5.1. POPIS MATERIJALNIH ŠTETA

Jačanjem ratnih zbivanja 1991. godine vlasti u RH su promišljali o donošenju zakona kojim će se što temeljitije otkriti i utvrditi ratne štete nastale agresijom na RH. Tim je povodom i donesen *Zakon o utvrđivanju ratne štete* koji je na snagu stupio u studenom 1991. u jeku najjačih napada na RH. U članku 6. istog Zakona navodi se kako je u cilju utvrđivanja nastalih ratnih šteta potrebno osnivanje posebne komisije. „Općinske i posebne komisije osnivaju potrebit broj stručnih komisija za popis i procjenu ratne štete. Stručne komisije prikupljaju podatke i dokaze, popisuju i procjenjuju ratnu štetu na području za koje su osnovane, utvrđuju počinitelja i oštećenika, te podnose izvješće o svom radu komisiji koja ih je osnovala sa cjelokupnom dokumentacijom. U stručne komisije imenuju se stručnjaci odgovarajućih oblasti. Stručna komisija ima najmanje tri člana.“ (Internetski izvor 25.). Donošenjem navedenog Zakona na snagu u najjačem ratnom vihoru počele su se osnivati različite komisije koje su izvještavale o nastalim ratnim štetama. Na stranicama HMDCDR-a navodi se ukupna materijalna šteta: „U ratnim razaranjima u Republici Hrvatskoj uništeno je ili oštećeno 217.009 stanova, oko 120 gospodarskih objekata i 2423 spomenika kulture (od toga je 495 sakralnih objekata /uglavnom katoličke crkve/ na područjima koja su okupirali Srbi); ukupna vrijednost ratne štete u RH procijenjena je na 37,1 milijardi američkih dolara. (Vlada RH, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete - Ratna šteta RH, Završno izvješće, Zagreb, rujan 1999.)“ (Internetski izvor 26.).

Iz popisa ukupnih ratnih šteta vidljiv je podatak o velikom broju uništenih i oštećenih crkava (495), a brojevi pokazatelji uključuju i crkve navedene u ovom diplomatskom radu. Zadarska nadbiskupija je pozivom ondašnjeg nadbiskupa pok. Marjana Oblaka organizirala komisiju koja je popisala sve porušene i oštećene crkvene objekte. Nositelj komisije za procjenu ratnih šteta kao i voditelj obnove stradalih crkava bio je ekonom Zadarske nadbiskupije koji je ustupio *Izveštaj o materijalnim štetama na crkvenim objektima Zadarske Nadbiskupije*. (prilog 3.) U navedenom izvještaju iznose se podaci ukupne štete za svaku stradalnu crkvu Zadarske nadbiskupije te participacija Vlade RH u obnovi: „Temeljem dobivenih podataka o štetama počinjenim tijekom Domovinskog rata od strane odmetnutih Srba i jugovojske dobivenih u Zadarskoj nadbiskupiji i Zadarskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u prilogu su štete na crkvenim objektima, odnosno crkvama u razdoblju od 1991. do 1995. godine po dekanatima. Ukupne štete na crkvama Zadarske nadbiskupije iznosile su 73.713.696,81 kunu, a Hrvatska

Vlada posredstvom svojih ministarstava je participirala s 20.754.956,00 kune.“ (Arhiv Zadarske nadbiskupije).

5.2. OBNOVA CRKAVA UPISANIH U REGISTAR KULTURNIH DOBARA RH

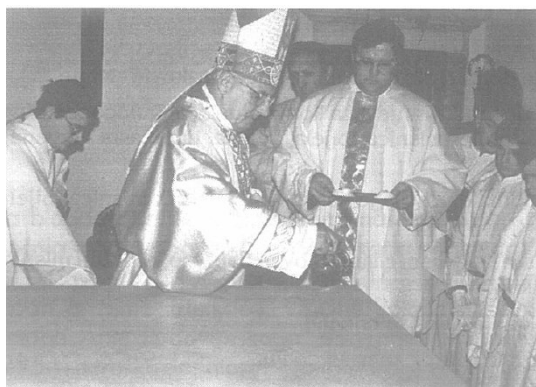
Nakon vojno-redarstvene akcije „Oluja” 1995. i oslobođenja cijelog prostora Zadarske nadbiskupije u stradalim župama polako se vraćao život. Obnova crkava koje su upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske preuzeo je Konzervatorski odjel u Zadru. U svom radu o obnovi graditeljske baštine konzervator Miljenko Domjan ističe: „Zadarski je kraj u tijeku rata pretrpio teška razaranja, a pritom su najteže prošli sakralni objekti, crkve, samostani, groblja. Jedni su oštećeni u tijeku ratnih operacija (uglavnom topničkih ili zračnih napada na sela i gradove), a drugi, na okupiranom području, sustavno su uništavani kao i sve drugo što je prepoznavano kao hrvatsko.“ (Internetski izvor 27.). U nastavku teksta Domjan (1998) navodi kako su najteže stradale sakralne građevine na okupiranom području Ravnih kotara i Bukovice gdje je većina njih razorena miniranjem te je za njihovu obnovu bilo potrebno provesti opsežne zahvate kako bi se vratile u prvobitno stanje. U radu su opisani radovi na svim crkvama spomeničke baštine koje obuhvaća ovo istraživanje, istaknuta je težina oštećenja i radovi koji su bili potrebni za saniranje i ponovno stavljanje u funkciju. Crkve su obnavljane faksimilski. Paralelno s konzervatorima u svakom mjestu se krenulo u izgradnju župnih kuća jer po riječima ekonomista Zadarske nadbiskupije, „krenuli smo prvo s izgradnjom župnih kuća kako bi svećenik imao gdje stanovati i biti s župljanima prilikom njihovog povratka svojim ognjištima.“ (ekonomist ZN). Kako su obnavljane stare crkve zaštićene spomeničke baštine u njima su se služile sv. mise sve dok nisu bile ponovno izgrađene župne crkve. Primjer su crkva sv. Luke u Škabrnji, sv. Martina u Pridrazi, sv. Kuzmana i Damjana u Polači, sv. Ivana Krstitelja u Tinju te sv. Kate u Zemuniku Donjem.



Slika 44. Posveta obnovljene crkve sv. Luke u Škabrnji. (Ražov, S., Milković, A. 2016: 98).

Crkva sv. Ante u Nadinu i sv. Jurja u Rašteviciu, koje su i župne crkve, brzo su obnovljene i otvorila su svoja vrata vjernicima 1997. godine. Za crkvu u Nadinu Grbić (2019)

ističe: „Bila je to prva obnovljena crkva nakon rata u Zadarskoj nadbiskupiji, od desetina srušenih.“ (Internetski izvor 28.). U Korlatu se faksimilski obnavljala crkva sv. Marije na Rujevici deset godina, dok crkva sv. Jerolima još nije obnovljena jer se čeka odobrenje projektne dokumentacije.



Slika 45. Posveta crkve sv. Ante u Nadinu. (Vjesnik Zadarske Nadbiskupije, 3-4/1997, str.143.).

5.3. IZGRADNJA ŽUPNIH CRKAVA

Prema riječima ekonoma ZN za obnovu župnih crkava trebalo je više vremena a kao najčešći razlog ekonom navodi probleme pri rješavanju projektne dokumentacije, utvrđivanja vlasništva (župna crkva u Tinju), odustajanja izvođača radova (župna crkva u Škabrnji), kao i problema u financiranju Ministarstva obnove i graditeljstva (župna crkva u Benkovcu). U polovici župa koristio se nacrt koji je bio i prije stradavanja župne crkve (Islam Latinski, Podgradina, Pridraga, Polača, Rašević, Nadin i Zemunik Donji). U navedenim župama izvođači su gradili po starom nacrtu samo su u ponekim župama rađene sitne korekcije tj. dodan/izbačen dio koji su župljani u dogovoru sa župnikom i župnim vijećem htjeli promijeniti kako bi župna crkva zasjala u punom sjaju. Tako je u Islamu Latinskom dodana sakristija koje do tada nije bilo, u Pidrasi su izmijenili sitne detalje iz starog nacрта, dok su u Polači župnu crkvu izmjestili sa starog mjesta na novu lokaciju te projektno doradili u odnosu na prijašnji nacrt.

U ostalim župama pristupalo se izradi novog nacрта u odnosu na stari nacrt kako bi se prilagodio potrebama župljana. U Smilčiću i Benkovcu na mjestu župne crkve pobunjeni Srbi su se pobrinuli da ugase svaki trag postojanja katoličkog objekta pa su tako odvezli materijal porušene crkve i na tom mjestu postavili tržnicu (Benkovac) te bočalište (Smilčić). Kako bi izgradili veću crkvu pristupilo se pomnom promišljanju inovativnih rješenja tj. izradi novih nacрта. Slično su razmišljali i u Škabrnji, gdje su prihvatili nacrt koji je prvotno planiran za župu Polača, no kako ondje nije prihvaćen, župnik je predložio da se isti nacrt upotrijebi u Škabrnji.

U Korlatu su promišljali o novom nacrtu kao i mjestu izgradnje pa je tako nova župna crkva Uznesenja BDM izgrađena na novoj lokaciji, u središtu sela. Zadnja obnovljena i posvećena crkva je župna crkva sv. Paškvala u Tinju. Naime, prema ekonomu ZN pri obnovi iste došlo je do problema u utvrđivanju vlasništva zemlje na kojoj je župna crkva trebala biti izgrađena, a potom i projektne dokumentacije. Obnovom župne crkve u Tinju završila se obnova župnih crkava u središnjem djelu Ravnih kotara. U izradi projektne dokumentacije, sudjelovali su arhitekti sa zadarskog područja, jedino su nacrt župne crkve u Smilčiću izradili pulski arhitekti. Ekonom ZN ističe: „Nije bilo selekcije u gradnji, kako bi koji projekt bio završen tako se i odmah pristupalo samoj izgradnji. Posebno bih istaknuo projekte koji su pokušali voditi Ministarstva obnove i graditeljstva, oni su odmah išli jer su imali svu projektnu dokumentaciju.“ (ekonom ZN). Crkve su najvećim dijelom financirane novcima Zadarske nadbiskupije, dio je financiran sredstvima Ministarstva obnove (prilog 3.), a uvelike su u izgradnji pomogli hrvatski iseljenici iz svih krajeva svijeta koji su porijeklom iz Ravnih kotara.

5.4. IZGLED OBNOVLJENIH ŽUPNIH CRKAVA I ZABILJEŠKA O NJIHOVOJ POSVETI



Slika 46. Župna crkva sv. Nikole biskupa u Islamu Latinskom (Internetski izvor 16.)

Župna crkva svetog Nikole biskupa u Islamu Latinskom „ponovo je posvećena 4. kolovoza 1996. Zauzetošću vrijednih župnika i doprinosom pobožnih vjernika crkva je ponovo zasjala u svom sjaju.“ (Internetski izvor 10.).



Slika 47. Župna crkva Duha Svetog u Podgradini. (Internetski izvor 10.)

Župna crkva Duha Svetoga u Podgradini „je nakon rata obnovljena, uz Zadarsku nadbiskupiju najviše doprinosom župljana Podgradine, koji su je podizali vlastitim rukama. Obnovljenu crkvu 1996. g. blagoslovio je nadbiskup Ivan Pređa, kao i dva nova zvona 2003. g. ukupne težine gotovo tonu, na oštećenom ali nesrušenom zvoniku.“ (Internetski izvor 29.).



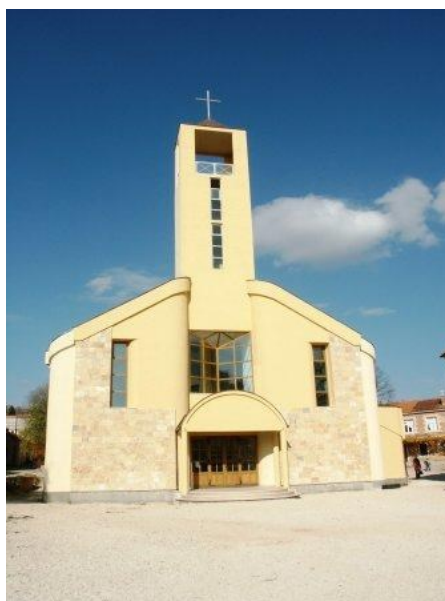
Slika 48. Župna crkva Gospe od Zdravlja u Smilčiću. (Internetski izvor 11.)

Župna crkva Gospe od Zdravlja u Smilčiću izgledom „potpuno nova crkva, suvremenog nacrtu, polukružnog oblika sa zvonikom, izgrađena je na mjestu stare. Posvetio ju je nadbiskup Ivan Pređa 25. 1. 2004.“ (Internetski izvor 12.).



Slika 49. Župna crkva Gospe od Ružarija u Pidrasi. (Internetski izvor 17.)

Župnu crkvu Gospe od Ružarija u Pidrasi „je u nazočnosti mnoštva vjernika posvetio zadarski nadbiskup mons. Ivan Pređa, u subotu 5. listopada 2002.” (Internetski izvor 13.).



Slika 50. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije- Male Gospe u Benkovcu. (Internetski izvor 13.)

Župnu crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije– Male Gospe u Benkovcu „u subotu 20. rujna 2003. zadarski nadbiskup mons. Ivan Pređa posvetio je novoizgrađenu župnu crkvu Porođenja BDM u Benkovcu.“ (Internetski izvor 30.).



Slika 51. Župna crkva sv. Kuzmana i Damjana u Polači. (Internetski izvor 14.)

U Polači „nova župna crkva Svetih Kuzmana i Damjana, sa zvonikom, sagrađena je ponovno na drugoj lokaciji, bliže središtu naselja, a svečano je posvećena 26. veljače 2006.g. Izgrađena je sredstvima Ministarstva mora, turizma, prometa i razvitka RH, Zadarske nadbiskupije Općine Polača, organizacije “Kirche in Not”, te dobrovoljnim priložima. Projektant je bio arh. Tomislav Paleka a izvođač radova tvarka “Ploter” iz Zadra.“ (Internetski izvor 39.).



Slika 52. Crkva sv. Paškvala u Tinju. (Internetski izvor 18.)

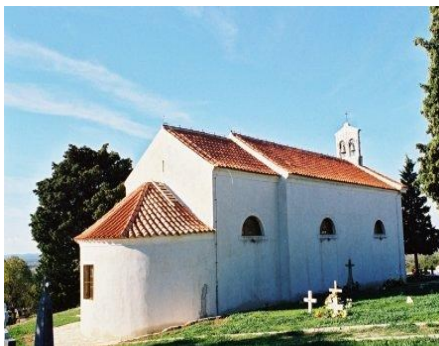
Za župnu crkvu sv. Paškvala u Tinju se navodi kako je „Zadarski nadbiskup mons. Želimir Puljić u zajedništvu sa župnikom don Josipom Radićem i 30-ak subrača svećenika predvodio je euharistijsko slavlje, obred blagoslova crkve i posvete oltara novoizgrađene crkve sv. Paškvalina u Tinju koja je podignuta na temeljima crkve izgrađene 1976. godine koju je 23. rujna 1993. srbijanski agresor minirao i srušio sa zemljom.“ (Internetski izvor 31.). (blagoslovljena 8. kolovoza 2015). „Posveta nove župne crkve Sv. Paškvala u župi sv. Ivana

Krstitelja u povijesnom mjestu Tinj u Biogradskom dekanatu u subotu 8. kolovoza predstavlja završnicu dva desetljeća velikih ulaganja i obnove crkava pod vodstvom blagopokojnog zadarskog nadbiskupa Ivana Prende koji je zbog podizanja novih crkava na slavu Bogu i korist puku, kao pastir ponizno i samozatajno išao diljem svijeta osobno moliti sredstva kod dobročinitelja. Proces se dovršava pod upravom nadbiskupa Želimira Puljića.“ (Internetski izvor 32.).



Slika 53. Župna crkva Uznesenja BDM u Korlatu. (Internetski izvor 19.)

Za župnu crkvu Uznesenja BDM u Korlatu na stranicama Zadarske nadbiskupije je navedeno: „Potpuno nova župna crkva sagrađena je 2007. godine, a blagoslovio ju je nadbiskup Ivan Prenda. Ima zvonik sa tri nova zvona.“ (Internetski izvor 18.).



Slika 54. Župna crkva sv. Jurja u Rašteviću. (Internetski izvor 20.)

U Rašteviću, kako je navedeno na stranicama Zadarske nadbiskupije, „na blagdan sv. Jurja, 23.4.. mons. Ivan Prenda, nadbiskup zadarski, blagoslovio je obnovljenu župnu crkvu sv.

Jurja mučenika, sagrađenu 1842. godine, devastiranu u Domovinskom ratu.“ (Internetski izvor 33.).



Slika 55. Župna crkva sv. Ante Padovanskog u Nadinu. (Internetski izvor 21.)

Za župnu crkvu sv. Ante Padovanskog na stranicama Zadarske nadbiskupije je istaknuto: „Obnovljenu je nadinsku crkvu nedavno posvetio, uz radosno slavlje brojnih povratnika i uzvanika, u nedjelju, 12. siječnja 1997. god., nadbiskup zadarski mons. Ivan Pređa (Vjesnik Zadarske nadbiskupije 1997: 332).



Slika 56. Župna crkva Uznesenja BDM u Škabrnji. (Internetski izvor 15.)

Župna crkva Uznesenja BDM u Škabrnji svoj radostan dan dočekala je u kolovožu 2004.: „Na veliku radost vjernog puka škabrnjskoga, crkvu posveti Bogu na slavu, a na čast Uznesenja BDM na nebo, 8. kolovoza godine Gospodnje 2004., za vrijeme župnika don Zdenka Dundovića, mons. Ivan Pređa, zadarski nadbiskup.“ (Ražov, S., Milković, A. 2016: 93).



Slika 57. Župna crkva Kraljice Mira – Kraljice Hrvata u Zemuniku Donjem (Internetski izvor 22.)

Župna crkva Kraljice Mira – Kraljice Hrvata u Zemuniku Donjem „sagrađena je 1995. Jednobrodna je građevina donekle u stilu križa, ima sakristiju, kameni oltar prema puku i kameni ambon; kamena ugrađena škropionica; drveni kip Kraljice Mira na kamenom podnožju; orgulje. Posvetio ju je nadbiskup-koadjutor Ivan Pređa 1995. Ima zvonik s tri zvona.“ (Internetski izvor 20.).

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

6.1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je otkriti kakav je bio život župe prije samog početka Domovinskog rata, te kako je živjela župna zajednica za vrijeme Domovinskog rata.

6.2. METODE ISTRAŽIVANJA

Podatci su prikupljeni iz tri dijela koja su se provodila istodobno prožimanjem podataka iz različitih izvora; istraživanjem internetskih izvora kao polazištem prikupljanja podataka koje je nadograđeno s podacima iz arhivske građe Zadarske nadbiskupije te provedbom polustrukturiranih intervjua sa svećenicima koji su bili u župama u vrijeme početka Domovinskog rata koje obuhvaća istraživanje. U analizi podataka korištena je kvalitativna metodologija pedagoških istraživanja. Pri analizi internetskih izvora i dokumenata u pismohrani (Arhiv Zadarske nadbiskupije) korištena je metoda kvalitativne analize teksta a posteriori. Nakon provedenih polustrukturiranih intervjua pristupila sam prijepisu dobivenog sadržaja. Prijepisi su analizirani metodom analize teksta, pri čemu je upotrijebljena deskriptivna statistika.

6.3. POSTUPCI I INSTRUMENTI ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA

Instrument za prikupljanje podataka u ovom istraživanju je polustrukturirani intervju koji sadrži pitanja otvorenog tipa. Pitanja iz polustrukturiranog intervjua sastoje se od petnaest pitanja koja su u cijelosti prikazana u prilogu ovog diplomskog rada. Intervjui sa svećenicima koji su bili za vrijeme Domovinskog rata u ravnokotarskim župama su provedeni u listopadu i studenom 2021. godine. Župnici župa Benkovac, Korlat, Rašević, Nadin i Škabrnja su preminuli.

6.4. UZORAK

U istraživanju su sudjelovali svećenici koji su za vrijeme Domovinskog rata služili u sljedećim župama Ravnih kotara: Islam Latinski, Podgradina, Smilčić, Pridraga, Polaća, Tinj i Zemunik Donji.

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Za potrebu diplomskog rada potrebno je prikazati rezultate polustrukturiranih intervjua s župnicima ravnokotarskih župa. Rezultati su prikazani u tablicama, a zbog bolje preglednosti rezultati su prezentirani u opisnom obliku za svako pitanje. U stupcu sudionik navedena je kratica za Domovinski rat – D. R.

7.1. DOLAZAK SVEĆENIKA U ŽUPU

Koje godine ste došli u župu?

Tablica 2. Dolazak svećenika u župu

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|-------------------------------|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | 1987. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | 1987. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | 1990.-pred balvan revoluciju. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | 1990. godine. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | 1989. godine. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | 1990. godine |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | 1978. godine. |

U tablici 2. su prikazani odgovori svećenika iz kojih je vidljivo kako su u četiri župe župnici došli netom prije početka Domovinskog rata dok su u tri župe župnici duže u župama.

7.2. VJERONAUKE U ŽUPI

Jeste li imali organiziran vjeronauk u Vašoj župi?

Tablica 3. Održavanje župnog vjeronauka

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Imao sam vjeronauk za prvopričesnike i krizmanike. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Vjeronauk sam imao za prvopričesnike i krizmanike. 1991. je prva godina da su se djeca pripremala u našoj župi, do tada su morali ići u susjedna mjesta jer crkva nije postojala. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Vjeronauk je svećenik imao organiziran preko ljeta. To su bila komunistička vremena, bila je takva praksa, tako da nije bilo moguće nešto posebno organizirati jer su se već zahuktavale ratne okolnosti. Mislio sam preskočiti tu godinu i organizirati slijedeću, no rat je učinio svoje. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Vjeronauk se održavao u crkvenom okruženju i spadao je u školski predmet te sam ja bio njihov prvi vjeroučitelj. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Održavao sam župni vjeronauk za prvopričesnike i krizmanike. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Redovno, župni vjeronauk. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Imali smo vjeronauk. U staroj crkvi sv. Kate, držao sam ga ja, a poslije časne sestre. |

U tablici 3. iz odgovora župnika je vidljivo kako je u svakoj župi bio organiziran župni vjeronauk za prvopričesnike i krizmanike. Župnik Pridrage vodio je vjeronauk koji je ujedno postao i školski predmet, a u Podgradini su se djeca pripremala za sakramente po prvi puta u svojoj župi. Župnik Smilčića je istaknuo kako je praksa u župi bila održavanje vjeronauka u ljetnom periodu no zbog zahuktavanja predratnih zbivanja odgodio je susrete misleći kako će vjeronauk održati kad se prilike smire.

7.3. ŽIVOT ŽUPNE ZAJEDNICE ZA VRIJEME DOMOVINSKOG RATA

Jeste li imali organiziran crkveni zbor, ministrante i kakav je bio život župne zajednice u Vašoj župi?

Tablica 4. Život župne zajednice za vrijeme Domovinskog rata

| SUDIONIČKI | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | U Islamu je tada bio mješoviti zbor uz tradicionalno pučko pjevanje. Imao sam puno dječaka različitih uzrasta koji su bili ministranti. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Zbor je bio samoorganiziran, nekoliko župljanki bi počele pjevati a ostali su ih slijedili, ministrante sam imao u velikom broju. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Nije bilo organizirano, to je mala župa sa već uhodanim posluživanjem, tu je bio sakristan, za pomoć, on je zvonio, crkvu pripremio i počistio. U crkvi se tada pjevalo pučko pjevanje. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | U crkvi se pjevalo tradicionalno pučko pjevanje, bilo je ministranata, imali smo župno vijeće. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Crkveni zbor smo imali, ustvari cijela Polača je bila zbor. Bile su dvije strane u crkvi, lijeva i desna, i nisi mogao doći u crkvu a da ne pjevaš, tamo svi pjevaju. Imao sam velik broj ministranata, znali smo igrati košarku, nogomet, buće, išli smo na izlete. To su sad krasni ljudi gdje god ih sretnem prepričavaju sve te događaje i to je lijepo da se toga sjećaju. Tada je župa bila dosta živa, bilo je jako puno mladih. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Pa crkveni zbor nismo imali, ljudi su pjevali liturgijski, to mi se jako sviđalo, ministranata je bio lijepi broj. Živjela se vjera. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Imali smo ministrante u velikom broju, redovite čitače, crkveni zbor je vodila časna sestra a pjevalo se starinsko pjevanje jedna strana crkve, zatim druga strana. |

U tablici 4. na pitanje o životu župne zajednice za vrijeme Domovinskog rata svi župnici su naveli kako su imali bogat život župne zajednice. U svim navedenim župama u crkvama je pjevao zbor bilo da je riječ o mješovitom zboru (Islam Latinski), samoorganiziranom (Smilčić, Pridraga, Polača, Tinj) ili crkvenom zboru pod vodstvom časne sestre (Zemunik Donji). Ono što je bilo zajedničko svim župama je tradicionalno pučko pjevanje. Također župnici su istakli kako su imali ministrante u velikom broju, a župnik Polače je dodao kako se s njima aktivno družio i izvan crkve.

7.4. PODACI IZ MATIČNIH KNJIGA ŽUPE ZA 1991. GODINU

Koliko je te ratne godine ako se sjećate bilo: prvopričesnika, krizmanika, vjenčanja i sprovoda?

Tablica 5. Podaci iz matičnih knjiga župe za 1991. godinu

| SUDIONIČ | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | 5 prvopričesnika, 7 krizmanika, 2 vjenčanja i 5 sprovoda. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Prvopričesnika te godine nije bilo, 7 krizmanika, 3 vjenčanja i 4 umrlih. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | 5 prvopričesnika, 6 krizmanika, vjenčanja nisam imao i 3 sprovoda. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | 25 prvopričesnika, 38 krizmanika (krizma se održavala svake druge godine), 2 vjenčanja i 17 sprovoda. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | 14 prvopričesnika, 24 krizmanika (krizma svake dvije godine), 3 vjenčanja i 13 umrlih. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | 11 prvopričesnika, 18 krizmanika (krizma se održavala svake druge godine), 3 vjenčanja i 6 umrlih. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | 22 prvopričesnika, 68 krizmanika (krizma se održavala svake druge godine), 4 vjenčanja i 25 sprovoda. |

U tablici 5. vidljivi su podaci iz matičnih knjiga župe. Svi župnici su naveli kako su matične knjige uspjeli spasiti. U župama Islam Latinski, Podgradina, Smilčić i Tinj su gotovo podjednaki podaci u broju prvopričesnika i krizmanika, dok župe Pridraga, Polača i Zemunik Donji imaju veći broj istih. U svim župama krizma se održavala svake dvije godine. U župi Smilčić te godine nije bilo vjenčanja, a u ostalim župama se broj vjenčanih kretao od 2-4. Iz navedenih podataka je vidljivo kako su župnici te ratne godine uredno bilježili podatke u matične knjige, te su ih u svim župama uspjeli sačuvati od uništenja.

7.5. SUDJELOVANJE LAIKA U ŽIVOTU ŽUPE

Koliko su laici sudjelovali u životu župe?

Tablica 6. Sudjelovanje laika u životu župe

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Imao sam nekoliko župljana koji su mi uvijek bili na usluzi. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Župljani su bili dosta aktivni posebno zato jer je Podgradina počela kao samostalna župa 1.1.1990. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | U toj župi nije bilo laika, imao sam pomoć sakristana, ljudi bi se rado odazvali na pomoć. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Bilo je nekoliko župljana koji su aktivno sudjelovali i bili su mi od velike pomoći. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Župa je bila poprilično organizirana, znalo se tko je za što zadužen i toga se držalo. Imao sam uvijek ljude na koje sam se mogao osloniti. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Laici su dosta pomagali u čišćenju crkve, uređivanju crkvenog prostora, čitanju na sv. misama. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Imao sam veliku pomoć mojih župljana, posebno su bili angažirani u pripremama za izgradnju nove crkve. |

U tablici 6. župnici su naveli kako su imali pomoć svojih župljana. U Podgradini je župa tek zaživjela te su župljani bili jeko aktivni u životu župe. Župa Smilčić imala je sakristana koji je obavljao sve poslove, a župnici Islama Latinskog, Pridrage, Polače i Tinja istaknuli su kako su im laici pomagali bilo da je riječ o čišćenju crkve, uređenju vanjskog prostora ili ostalim poslovima važnim za funkcioniranje župe. U župi Zemunik Donji župljani su bili angažirani u pripremama za izgradnju nove župne crkve.

7.6. POMOĆ SVEĆENIKA ILI ĐAKONA U ŽUPI

Jeste li imali svećenike ili đakone koji su Vam pomagali?

Tablica 7. Pomoć svećenika ili đakona u župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Nisam, bio sam sam u župi. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Nisam, bio sam njihov prvi župnik. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Imao sam pomoć đakona iz Franjevačkog samostana u Karinu. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Ponekad za vrijeme velikih slavlja su dolazili mladi fratri iz Franjevačkog samostana u Karinu. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Nisam imao pomoć. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | U župi sam bio jedini svećenik. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Nisam imao đakona, kadu su bila velika misna slavlja onda bi dolazili svećenici iz okolnih župa. |

U tablici 7. župnik župe Smilčića i župe Pridraga navodi kako bi ponekad imao pomoć đakona iz Franjevačkog samostana u Karinu, u župi Zemunik Donji župniku bi u ispomoć došli svećenici za vrijeme velikih misnih slavlja, dok su u ostalim župama svećenici istakli kako su oni vodili župu bez pomoći đakona.

7.7. OSOBNI DOŽIVLJAJ SVEĆENIKA O STRADAVANJU ŽUPE

Jeste li bili u mjestu na dan stradavanja mjesta i možete li opisati svoj osobni doživljaj?

Tablica 8. Osobni doživljaj svećenika o stradavanju župe

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Islam Latinski je stalno bio pod prijetnjom susjednog mjesta Islama Grčkog koji je većinski naseljen pravoslavnim stanovništvom. Civile su iselili ranije iz mjesta jer se očekivao napad stoga nisam bio u mjestu već u susjednom Posedarju. |

| | |
|-----------------------------------|--|
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Podgradina je napadnuta u 13.9.1991., a prije podne toga dana sam iseljavao ljude da pobjegnu kako im se ne bi što dogodilo tako da su ljudi otišli. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | U Smilčiću su župljani otišli iz mjesta zadnju nedjelju u mjesecu kolovozu 1991. godine. Mjesto je bilo naseljeno sa 50 % katolika i 50 % vjernika pravoslavaca, gdje se vidjelo da suživot nije moguć te smo svi tada i otišli. |
| ŽUPNIK PRIDRAZE U D. R. | U Pridrazi su iselili civilno stanovništvo, u mjestu je ostalo nekoliko starijih ljudi koji su odbijali otići iz svog doma. Ostao sam s našim braniteljima i nekoliko dana prije pada mjesta morao sam izaći iz Pridrage. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Mi smo morali iseliti nije se nama selilo, ali sad sam Bogu zahvalan da jesmo. Teško je bilo ljudima reći da moraju napustiti svoje domove. Kad su mještani otišli znao sam dolaziti u Polaču pa kad su to čuli u Nadbiskupiji onda su se ljutili. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Jesam, na žalost bio sam, 17.9.1991. kad su ljudi iz Polače i Tinja morali iseliti, bio je napad, poginuo nam je jedan čovjek tada. Tih dana sam bio tužan, žalostan. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Zemunik Donji nije pao u ruke agresora, stanovništvo je bilo iseljeno, ostala je nekolicina žitelja i naši branitelji. Ja sam gore cijelo vrijeme boravio. |

U tablici 8. župnici su opisali svoje dojmove nakon što su doživjeli stradavanje župe. Tako je župnik Podgradine na dan najvećeg napada mjesta pomogao u evakuaciji svojih župljana. Slično je naveo i župnik Tinja koji je taj dan izgubio jednog župljanina. Župnik Smilčića je istaknuo kako su se župljani morali iseliti u kolovozu 1991. jer su se osjećali ugroženima u okruženju u kojem su živjeli. U Islamu Latinskom, Pridrazi, Polači i Zemunik Donjem stanovništvo je iseljeno prije velikih napada no župnici su istaknuli kako su se oni vratili i boravili u mjestu s braniteljima sve do okupacije mjesta, samo Zemunik Donji nije pao u ruke pobunjenim Srbima.

7.8. SUOSJEĆANJE ŽUPNIKA NAD SUDBINOM ŽUPLJANA

Kako ste doživjeli sudbinu vaših župljana?

Tablica 9. Suosjećanje župnika nad sudbinom župljana

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Meni kao župniku je bilo teško gledati kada su ljudi morali iseliti iz svojih domova pod prijetnjom rata. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Teško je bilo prolaziti ratne strahote, gledati pogibije, oslušivati pucanje u susjednim mjestima i strepiti nad sutrašnjicom. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Tih je dana bilo teško promatrati župljane koji su bili svjesni ako ostanu među svojim sumještanima da se možda neće spasiti. Teško je bilo ljudima napustiti svoje ognjište. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Činio sam sve što sam mogao u tim trenucima da im budem blizu a prolazio sam istu sudbinu. Nakon Gospe od Zdravlja 22.11.1991. vojska se počela povlačiti iz mjesta i bilo je svima jasno da je kraj. Bogu sam zahvalan da nije bilo i više ljudskih žrtava s obzirom kako smo bili naoružani. Bilo je teško promatrati ljude kojima su se gasile nade u bolje sutra. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Nakon što je mjesto evakuirano ostao sam s našim braniteljima, pomagao im koliko sam mogao, no ipak teško je bilo promatrati kraj jer uz sav trud i napore Polača nije obranjena. Župljanima je bila teška spoznaja da su preko noći ostali bez svega i sam sam dijelio s njima istu sudbinu. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Tužno i žalosno, kad čovjek nije mogao doći na svoje ognjište, nije mogao živjeti u svojoj kući, bio potjeran, ostao bez svega preko noći. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Zemunik Donji je imao svoj ritam življenja koji je dolaskom rata prestao. Međutim, moram reći kako se nismo predali i uvijek je postojala nada da ćemo uskoro živjeti u slobodnoj Hrvatskoj. |

U tablici 9. vidljivi su odgovori župnika na upit kako su doživjeli sudbinu svoji župljana. Sažetak odgovora svih župnika je tuga, razočaranje i žalost nad onim što je snašlo njihove župljane. Župnici su također naglasili kako im je bilo teško promatrati brigu svojih župljana i neizvjesnost u skorašnji povratak svojim kućama premda su i sami osjećali isto.

7.9. SLUŽENJE SVETIH MISA U NAPADNUTOJ ŽUPI

Gdje ste služili svete mise?

Tablica 10. Služenje svetih misa u napadnutoj župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Svete mise sam služio kada bi bilo lijepo vrijeme ispod poznatog Zelenog hrasta, a zimi kada je bilo hladnije služio sam u jednoj obiteljskoj kući u dijelu sela koji nije pao u ruke agresoru. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | U prognaničkom naselju, obilazio sam svoje župljane. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Župljane bi okupio o blagdanu kad bi to bilo moguće. Nakon što su otišli iz mjesta nisu svi išli na isto mjesto nego su bili raštrkani po prognaničkim naseljima. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Kao svećeniku prognaniku dodijeljeno mi je organizirati bogoslužje u prognaničkim naseljima gdje su bili moji župljani smješteni: u Punta Skali, TN Zaton, poslije i u Sabunikama. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Do pada mjesta služio sam sv. mise našoj vojsci vani na otvorenom. Većina župljana je iselila u turističko naselje u mjestu sv. Filip i Jakov te sam zatražio od ondašnjeg župnika da mi ustupi staru crkvu u mjestu i u njoj sam vršio sve obrede za župljane Polače. Nakon toga sam odselio u Biograd u crkvu sv. Ivana Krstitelja te smo ondje nastavili normalno funkcionirati. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Svete mise sam služio u donjem dijelu Tinja u jednoj privatnoj kući, u zaseoku Jurjevići, koji je bio pod našom jurisdikcijom. Tamo je bila naša vojska i tu smo se skupljali. Bio bi to jedan manji broj ljudi, ali život je nekako išao. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Svete mise sam služio u vjeronaučnoj dvorani koja se nalazi u prizemlju naše crkve. Naime, dvoranu smo pregradili harmonika vratima i napravili malu kapelicu Duha Svetog. |

U tablici 10. župnici su istakli kako su svete mise do pada mjesta služili vani na otvorenom (Islam Latinski, Polača), kao i u obiteljskim kućama (Islam Latinski, Tinj). Nakon što su im župljani iseljeni iz mjesta u dogovoru s nadbiskupom župnici su svete mise služili u prognaničkim naseljima gdje su bili smješteni njihovi župljani. Župnik Polače je naveo kako je župni život nastavio u župi sv. Ivana Krstitelja u Biogradu na Moru. U župi Zemunik Donji župnik je nastavio služiti sv. mise u prizemlju župne crkve.

7.10. RUŠENJE / STRADAVANJE ŽUPNE CRKVE U OČIMA ŽUPLJANA

Kako su vaši župljani doživjeli rušenje/stradavanje crkve?

Tablica 11. Rušenje/stradavanje župne crkve u očima župljana

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Župljani su bili žalosni i pogođeni viješću o stradavanju župne crkve. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | 13.9.1991.pobunjeni Srbi su bacili zapaljivu granatu na crkvu i zapalili njezin krov. Od otvorenja crkve do stradavanja prošlo je samo 9 mjeseci. Župljanima je bilo jako teško, sjećam se da sam bio užasno tužan. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Crkva u Smilčiću je minirana i srušena do temelja kao i župna kuća. Nisu štedjeli eksploziva. Svakako da je poraz kad god je u pitanju crkva, jer su ljudi bili osjetljiviji na crkvu više nego na svoju vlastitu kuću, kad bi im rekao da će ponovno zazvoniti naša zvona to bi ih još više rastužilo i izgledalo im je nestvarno. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Vrlo teško su primili vijest o rušenju crkve. Crkva je bila dio njih, kako župna tako i stara crkva sv. Martina, bio je to zadnji udarac. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Pa to su bile suze...Župljani su bili jako pogođeni i tužni kad im se srušila njihova crkva koju su jako voljeli. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Svima je bilo teško i župljanima i meni, čak su župljani i gledali miniranje i rušenje crkve sv. Paškvala, bili su to izrazito emotivni trenuci. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Naša župna crkva nije srušena, ali je teško stradala, posebice zvonik. Ljudi bi znali doći i promatrati zvonik ali činilo se onda što ga više gađaju on još ponosnije stoji. Pitali su se: „Što je tim ljudima sveto kad naše svetinje uništavaju?” |

U tablici 11. župnici su istakli kako je njihovim župljanima bilo izrazito teško promatrati uništenje župne crkve. U Tinju i Podgradini župljani su promatrali trenutak uništenja koji ih je po riječima župnika vidno potresao i ražalostio. Župnik Smilčića je uočio kako su ljudi izrazito bili povezani sa svojom crkvom čije rušenje su doživjeli tragičnije nego uništenje vlastitog doma. Isto navodi i župnik Polače. U Zemuniku Donjem najviše je stradao zvonik crkve koji je pogođen brojnim granatama. Stradanje zvonika s nevjericom su promatrali župljani koji su se po riječima župnika pitali što je sveto ljudima koji uništavaju svetinje.

7.11. ŽUPNIKOVA POMOĆ ŽUPLJANIMA

Kako ste pomagali svojim župljanima?

Tablica 12. Župnikova pomoć župljanima

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Bio sam im uvijek blizu, pomagao u okolnostima koje su ih snašle i trudio se održavati normalan život župe. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Obilazio sam svoje župljane, pomagao im u nevoljama koje su ih snašle. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Nekad je samo bilo važno doći među te ljude, obići ih, biti im blizu. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | U trenucima u kojima su ljudi izgubili sve što su imali, bili su obespravljeni, žalosni i mislim da im je blizina njihovog župnika podizala moral. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Trudio sam se da život naše župe funkcionira, vjeronauk, primanje svetih sakramenata. Bilo je jako teško ljudima koji su naučili raditi u svom polju odjednom biti zatvoren u malu sobicu i ništa ne raditi. To me je ponukalo da organiziram akciju uređenja Križnog puta na Kamenjaku. U toj jami su ubijeni i ubačeni mještani Polače 1944. godine. Bio sam u toj jami prvi civil koji se spustio dolje na dubinu od 57 metara. Župljani su na tom mjestu izgradili crkvu. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Bio sam u dijelu mjesta koji nije bio okupiran, održavao sv. mise, bio uz svoje župljane. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Uvijek sam bio u crkvi, ljudi su znali da sam tu za njih. Obilazio sam naše gardiste i služio sv. mise za njih. |

U tablici 12. župnici su opisali kako su pomagali svojim župljanima. U odgovorima je vidljivo kako su se trudili biti im blizu, pružiti utjehu i gdje je bilo moguće održavati sv. mise. Župnik Polače primijetio je kako su njegovi župljani bili poljoprivrednici koji su odjednom morali boraviti u skućenom prostoru svoje izbjegličke sobe. Kako bi ih oplemenio i učinio korisnim župnik je tada došao na ideju uređenja masovne grobnice na brdu Kamenjak. Župljani su se u velikom broju odazvali, uredili Križni put i izgradili Kapelicu.

7.12. SVJEDOČANSTVO RATNOG DOGAĐAJA

Možete li izdvojiti neki događaj iz tih ratnih dana?

Tablica 13. Svjedočanstvo ratnog događaja

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|------------------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Sjećam se kad je poginuo jedan župljanin koji je čitao na nedjeljnim misama to me je jako potreslo tim više što se trebao u tom mjesecu vjenčati. Bili smo jako povezani. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Bilo je teško gledati uništavanje i stradavanje sela, no posebno mi je bilo teško vidjeti tek rođenu crkvu u zgarištu. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Sjećam se jednog našeg župljanina koji je čuo kako su mu pobunjeni Srbi zapalili staju, gorjelo je sijeno, kola, ali on se uspio nekako provući i spasiti konje. To mi je ostalo urezano, riskirao je svoj život kako bi spasio jedino što je imao. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Sjećam se trenutka kada sam pokušao izvući kipove svetaca iz crkve jer sam ih htio spasiti od stradavanja. Kada su branitelji vidjeli što radim rekli su mi ako ih odnesem iz Pridrage da će i oni otići s njima. Tada sam ih vratio u crkvu. Drugom prilikom sam ponovo pokušao isto, no onda je došla jedna župljanka i tražila me da je odvezem u Zadar. Imala je puno stvari te sam kipove vratio u crkvu kako bi mogle stati sve u auto. Ne možeš čovjeku ne učiniti, ne možeš čovjeka ostaviti, jer nikad ne znaš što će biti, a s druge strane pa čovjek je važniji od svega. Doživiš ono što nisi očekivao i što ne bi nikome želio. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Istaknuo bih događaj koji me je strašno pogodio. Bilo je ljeto, djeca su bila na kupanju, počelo je pucanje, bacili su kazetnu bombu, zvončići iz te bombe su se razletjeli i poginule su dvije mlade cure iz naše župe. Dugo sam odlazio njihovim obiteljima trebalo je tim ljudima pomagati, biti uz njih. Još mi je ostalo upečatljivo kad je počelo pucanje koliko je mladih branitelja, naših župljana, tražilo ispovijed, a kad su shvatili da su nekog ubili... morali smo ljude poučavati što je obrambeni rat, što je samoobrana, nisi kriv za to. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Zadivilo me to jedinstvo, zajedništvo kod tih ljudi. Slavili smo sv. Paškvala na ruševinama crkve svake godine unatoč činjenici što smo bili na 300 metara od neprijatelja (na brdu Gubavica). Neustrašivo smo tamo imali misu. Srbi su bili malo dalje od nas, mogli smo stradati, ali Bog nas je čuvao. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Ima jedna zgoda kada mi je došao jedan naš branitelj s Brača na ispovijed. Bio je kršten a ostale sakramente nije primio. Kako mi je onda ispričao otac mu je bio u komunistima i nisu smjeli ići u crkvu. Pitao sam se što da napravim, rat je, čovjek ima potrebu, |

| | |
|--|---|
| | može poginuti. Upitao sam ga što se u ispovijedi oprašta a on je uzviknuo: „Grijesi!”, potom sam ga upitao što mi primamo u svetoj pričesti, a on je spremno odgovorio: „Tijelo Kristovo”, tada sam ga ispovjedio, a potom i pričestio. Sjećam se njegova ozarena lica i neopisive sreće. |
|--|---|

U tablici 13. župnici su se prisjetili ratnog događaja koji ih je posebno dojmio. Župnik Islama Latinskog prisjetio se župljanina koji je tragično preminuo 20 dana prije svog vjenčanja. Slično je naveo i župnik Polače koji se prisjetio smrti dviju mladih djevojaka nakon granatiranja. Župnika Podgradine posebno je pogodilo uništenje župne crkve dok su u Tinju župljani riskirali život kako bi bili na sv. misi. Riskiranje života župljana kako bi spasio jedino što je imao posebno se urezalo u sjećanje župniku Smilčića, dok je u Pridrazi župnik pokušao spasiti kipove iz crkve no u tome su ga spriječili branitelji, a potom jedna župljanka, nakon čega je zaključio kako je čovjek na prvom mjestu. Suočavanje s ratom, smrti, ubojstvom, po riječima župnika Polače i Zemunika Donjeg posebno je mučilo naše branitelje. Župnik Zemunika Donjeg prisjetio se jednog branitelja koji se došao ispovjediti a da prethodno nije obavio sve sakramente. Župnik se tada upitao što može napraviti, ipak je bio rat i čovjek bi mogao poginuti te ga je ispovjedio a potom i pričestio.

7.13. POMOĆ ŽUPNIKA U OBNOVI ŽUPNE CRKVE

Jeste li sudjelovali u obnovi župe?

Tablica 14. Pomoć župnika u obnovi župne crkve

| SUDIONIČ | ODGOVORI |
|------------------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Sudjelovao sam u obnovi župne crkve i župne kuće. U Islamu sam lijepo obnovio crkvu, uredio oko groblja pa je bilo još i ljepše nego prije rata. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Sudjelovao sam u obnovi župne crkve. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Kad sam se vratio u Smilčić počeo sam slaviti sv. misu u prostoriji koja je prije rata bila mjesna trgovina. Polako smo se pripremali za izgradnju crkve, prihvaćen je novi nacrt kojem nisam bio naklonjen. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Vratio sam se 1996. i vrlo brzo je obnovljena župna kuća kako bih imao gdje stanovati. U župnoj kući sam imao prostor gdje se moglo okupiti 30-40 ljudi koji bi obično došli vikendom obilaziti svoje srušene kuće. Ljudi bi dolazili dogovarati krštenje ili |

| | |
|--------------------------------|---|
| | vjenčanje. Paralelno u to vrijeme je obnovljena crkva sv. Martina i onda je bilo puno lakše. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Župnu kuću sam radio, u njoj nisam ni prespavao. Kad sam to završio sredio sam teren na kojem će se raditi crkva, ona je bila pripremljena jer smo imali projekt od stare crkve. Jedino bez kripe, nakon pripreme za izgradnju dobio sam premještaj za Biograd. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Sudjelovao sam, započeo sam obnovu stare crkve sv. Ivana. 1996. sam dobio premještaj na otok Pašman. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Jesam, mogu reći da sam sudjelovao u cijelom procesu: pripreme za izgradnju, početku izgradnje, stradavanju crkve, obnovi, konačnom dovršenju i posvećenju u ljeto 1995. godine. |

U tablici 14. župnici ističu kako su se po završetku Domovinskog rata vratili u svoje stradale župe. U Smilčiću, Pidrasi i Polači župnici su mise organizirali u pomoćnim prostorijama. Svi župnici su sudjelovali u obnovi no do završetka i otvorenja novoobnovljene župne crkve župnici Polače i Tinja nisu ostali zbog redovitog premještaja svećenika u nadbiskupiji.

7.14. POMOĆ ŽUPLJANA U OBNOVI ŽUPNE CRKVE

Koliko su župljani sudjelovali u obnovi župne crkve?

Tablica 15. Pomoć župljana u obnovi župne crkve

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|---------------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Župljani su pomagali na radovima uređenja, a poslove obnove crkve je preuzela nadbiskupija. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Župljani su svojim priložima pomogli unutarnjem uređenju crkve. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Župljani su se uključili u razne akcije od prikupljanja novčane pomoći, čišćenja terena za crkvu, uređenja vanjskog prostora. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | Naši župljani su pomagali u pripremanju terena za izgradnju, odvezli su sav materijal od porušene crkve. Također su novčano sudjelovali u uređenju crkve. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Pomagali su u uređenju župne kuće, zida oko iste. Također su se odazvali na raščišćavanje ruševina crkve. Znali smo sa župnim vijećem dogovarati akcije prikupljanja na što bi se uvijek odazvali. |

| | |
|--------------------------------|--|
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Na staroj crkvi su dosta sudjelovali, dali su sebe, a biskupija je imala cilj obnoviti novu crkvu sv. Paškvala, što je i učinila. Župna crkva je zadnja obnovljena crkva u našoj nadbiskupiji. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Zadarska nadbiskupija je financirala obnovu crkve a radove je izvodila građevinska firma. Ljudi su pomogli financijski koliko je tko mogao, uvijek smo skupljali za potrebe naše župe, a postoji i knjiga darovatelja. |

U tablici 15. svi župnici navode kako su župljani aktivno sudjelovali u obnovi crkve. Iz odgovora je vidljivo kako su se župljani rado odazivali na različite akcije koje su organizirane u vidu odvoza materijala od porušene crkve, pripremanju terena za crkvu, prikupljanja novčane pomoći za unutarne uređenje te uređenja vanjskog prostora. Župljani su bili od velike pomoći svojim župnicima pri obnovi župne crkve.

7.15. NOVI ŽIVOT ŽUPE

Što je obnova crkve donijela u život župljana?

Tablica 16. Novi život župe

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|---------------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG U D. R. | Donijela je veliku radost i nadu da nas Bog nikada ne zaboravlja i ne ostavlja same. |
| ŽUPNIK PODGRADINE U D. R. | Učvrstila je vjeru u Boga, pouzdanje u Njegovu riječ, jer ipak Podgradina je bila najmlađa župa u nadbiskupiji. Crkva je stradala u prvim oružanim napadima. Njezina obnova predstavljala je svijetli pogled u budućnost. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA U D. R. | Velika je stvar da su oni doživjeli svoju crkvu i da rekнем izlazak iz onog nekakvog prostora, ja bih rekao kakvog takvog. Bio je to prostor gdje smo se okupljali, na neki način se znalo da smo mi tu, tako da je u toj ranjenosti veliku pobjedu označila novootvorena crkva. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE U D. R. | U Pridrazi su župljani s veseljem dočekali obnovu župne crkve koja je predstavljala povratak duhovnom životu njezinih vjernika. |
| ŽUPNIK POLAČE U D. R. | Vjernici Polače snažno su bili povezani sa svojom crkvom i njezinom ponovnom izgradnjom vratio se vjernički život. |
| ŽUPNIK TINJA U D. R. | Upravo Tinj je jako vezan za vjeru, iako je poljoprivredno mjesto, ali crkva im je kao jedna srž, srce mjesta. Oni vole ići u crkvu, i dobro su potkovani vjerski, nisu samo površni zbog običaja, nego |

| | |
|--------------------------------|---|
| | baš su vjernički narod, stoga je nova crkva značila nastavak njihova vjerničkog života. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA U D. R. | Vrlo je bitno da je crkva jedan simbol, posebno crkva u središtu, jer Zemunik nije imao crkvu u središtu nego je bila izvan. Nakon početka izgradnje, stradavanja, i završetka obnove vjernici Zemunika Donjeg s radošću su dočekali otvorenje nove crkve koja je donijela novi život i rekao bih veliku pobjedu. Nova crkva je zapravo ostvarena težnja žitelja Zemunika Donjeg. |

U tablici 16. župnici ističu kako je obnova crkve donijela povratak duhovnog života, učvrstila vjeru u Boga i donijela optimizam koji se osjetio u svakoj župi. Župa Donji Zemunik obnovom svoje župne crkve ostvarila je višegodišnju težnju smještanja crkve u središte mjesta. Obnovu župnih crkava s radošću su dočekali žitelji Smilčića i Pidrage. U župi Polača i Tinj župnici su naveli kako je obnova crkve značila povratak vjerničkog života župljana. Prema odgovoru župnika Podgradine obnovljena župna crkva predstavila je svijetli pogled u budućnost i istovremeno, kako je istaknuo župnik Islama Latinskog, nadu kako Bog ne zaboravlja svoj vjerni puk.

8. ŽIVOT RAVNOKOTARSKIH MJESTA 2021. GODINE

Islam Latinski prema posljednjem *Popisu 2021. godine* (Internetski izvor 34.) broji 316 stanovnika. Mjesto je orijentirano poljoprivredi, uzgoju povrća i voća, baš kao i susjedna Podgradina koja broji 630 stanovnika. Smilčić ima nešto manji broj stanovnika, 230 u kojem su stanovnici orijentirani poljoprivredi a posebice uzgoju vinove loze. Susjedna Pridraga broji 1359 stanovnika gdje se stanovnici uz poljoprivredu sve više okreću ruralnom turizmu. U mjestu djeluje OŠ „Braće Radić” koja broji do 140 učenika. Mjesto je nadaleko poznato po svom KUD - u „Luzarica” čiji članovi organiziraju događanja i nastupe u svom mjestu, a nerijetko i sudjeluju u crkvenim događanjima, posebice za velikih blagdana. (Internetski izvor 35.).



Slika 58. KUD Luzarica iz Pridrage (Internetski izvor 23.)

Najveće urbano središte Ravnih kotara je grad Benkovac koji broji 2.520 stanovnika. U gradu djeluje OŠ „Benkovac” koja broji 589 učenika, te „Srednja škola kneza Branimira”. Također u mjestu djeluje DV „Bubamara” kojeg pohađa preko 200 djece. Grad obiluje različitim društvenim događanjima koji se odvijaju unutar poznatog srednjovjekovnog kaštela Benković. KUD „Branimir” iz Benkovca obogatio je kulturno-umjetnički život grada i svojim djelovanjem doprinio životu župne zajednice. (Internetski izvor 36.). Nadaleko poznati tradicionalni Benkovački sajam, učinio je ovaj grad simbolom očuvanja tradicije, prenošenja običaja iz generacije u generaciju.



Slika 59. KUD Branimir iz Benkovca. (Internetski izvor 24.)

U obližnjoj Polači djeluje OŠ „Franka Lisice”. Stanovništvo, kojeg je po posljednjem popisu 2021. bilo 1386, bavi se uzgojem vinove loze, maslina, sezonskog voća i povrća. U župnom životu aktivno je uključen KUD „Gradina”, koji svojim nastupima obogaćuje život ovog bogatog ravnokotarskog mjesta, posebice pjevanjem na sv. misama.



Slika 60. KUD Gradina iz Polače (Internetski izvor 14.)

U susjednom Tinju djeluje područna škola koja pripada matičnoj školi u Polači. Školu pohađa do 25 učenika razredne nastave. Žitelji Tinja, njih 538, orijentirani su poljoprivrednoj proizvodnji na bogatom i plodnom tlu, a u posljednje vrijeme sve češće se okreću i ruralnom turizmu. Mještani su posebno povezani i aktivno sudjeluju u župnom životu od kojih se posebno ističu članovi KUD-a „Sidraga” koji predvode tradicionalan način pjevanja u župnoj crkvi. (Internetski izvor 37.).



Slika 61. KUD Sidraga iz Tinja (Internetski izvor 25.)

Korlat broji 282 stanovnika i po riječima mjesnog župnika posljednjih godina osjeti se lagan demografski pad. Uz župnu crkvu smještena je zgrada škole koja matično pripada OŠ „Benkovac”. Mjesto je prepoznatljivo po čuvenim vinima Korlat čiji su trsovi (530 000 loza) posađeni na površini od 110 ha plodne korlatske zemlje. Nedaleko udaljeni Rašević ima ukupno 411 stanovnika koji su orijentirani na vinogradarstvo, maslinarstvo i stočarstvo. Nedaleko župne crkve smještena je područna škola koju pohađa do 30-ak učenika razredne nastave. Cesta iz Benkovca, preko Raševića vodi do Nadina kojeg su prozvali „najekološkije mjesto“. Mjesto broji 381 stanovnika. Ekološka proizvodnja visoko je podigla ljestvicu kod svih žitelja koje broji poznate OPG-ove nadaleko poznatih vinara i maslinara. Članovi KUD-a „Nadin” aktivni su članovi svoje župne zajednice te se organiziraju kako bi još više proslavili svoje mjesto.



Slika 62. KUD Nadin (Internetski izvor 26.)

Susjedna Škabrnja broji 1329 stanovnika. U samom centru mjesta smještena je OŠ „Vladimira Nazora” sa svojih 215 učenika. U mjestu djeluje i DV „Marušnica” kojeg pohađa 50-ak djece. Žitelji ovog mjesta okrenuti su poljoprivredi, uzgoju povrća, voća od kojeg je najpoznatija višnja tkz. maraška. Škabrnjski KUD svojim nastupima izvan mjesta kao i organiziranjem smotri KUD-a obogaćuju kulturni život mjesta. Članovi KUD-a „Škabrnja” participiraju u životu župne zajednice, a posebno se ističu tradicionalnim crkvenim pjevanjem.



Slika 63. Članovi KUD-a „Škabrnja” oko Gospinog kipa u župnoj crkvi u Škabrnji. (Milković, 2011: 145).

Slika 64. Procesija sa Gospinim kipom na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza 1998. Kip nose mlade djevojke obučene u narodnu nošnju. (Milković, 2011: 145).

I naposljetku mjesto Zemunik Donji koji broji 1.567 stanovnika. Uz župnu crkvu smještene su zgrade OŠ „Zemunik Donji” i DV „Zvezdica”. Broj djece koja pohađa ove dvije ustanove sličan je brojkama mjesta Škabrnje. Običaje Zemunika i očuvanje tradicije brižno čuva KUD „Sveta Kata” sa zavidnim brojem članova. Djelovanje KUD-a usmjereno je na promicanje i očuvanje tradicijske baštine Zemunika, aktivno sudjelovanje u župnom životu svoje župne zajednice.



Slika 65. Nastup KUD-a „Sv. Kata” na Božićnom koncertu u crkvi Kraljice Mira – Kraljice Hrvata. (Internetski izvor 27.)

9. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

9.1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je otkriti kakav je život župe nakon obnove crkve te kako župljani žive u svojoj župnoj zajednici trideset godina nakon Domovinskog rata.

9.2. METODE ISTRAŽIVANJA

Podatci su prikupljeni iz tri dijela koja su se provodila istodobno prožimanjem podataka iz različitih izvora; istraživanjem internetskih izvora kao polazištem prikupljanja podataka koje je nadograđeno s podacima iz arhivske građe Zadarske nadbiskupije te provedbom polustrukturiranih intervjua sa svećenicima koji su trenutno u župama koje obuhvaća istraživanje. U analizi podataka korištena je kvalitativna metodologija pedagoških istraživanja. Pri analizi internetskih izvora i dokumenata u pismohrani (Arhiv Zadarske nadbiskupije) korištena je metoda kvalitativne analize teksta a posteriori. Nakon provedenih polustrukturiranih intervjua pristupila sam prijepisu dobivenog sadržaja. Prijepisi su analizirani metodom analize teksta pri čemu je upotrijebljena deskriptivna statistika.

9.3. POSTUPCI I INSTRUMENTI ZA PRIKUPLJANJE PODATAKA

Instrument za prikupljanje podataka u ovom istraživanju je polustrukturirani intervjui koji sadrži pitanja otvorenog tipa. Pitanja iz polustrukturiranog intervjua sastoje se od osam pitanja koja su u cijelosti prikazana u prilogu ovog diplomskog rada. Intervjui sa župnicima ravnokotarskih župa su provedeni u listopadu i studenom 2021. godine.

9.4. UZORAK

U istraživanju su sudjelovali župnici župa sljedećih mjesta Ravnih kotara: Islam Latinski, Podgradina, Smilčić, Pridraga, Benkovac, Polača, Tinj, Korlat, Rašević, Nadin, Škabrnja i Zemunik Donji.

10. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Za potrebu diplomskog rada potrebno je prikazati rezultate polustrukturiranih intervjua s župnicima ravnokotarskih župa. Rezultati su prikazani u tablicama, a zbog bolje preglednosti rezultati su prezentirani u opisnom obliku za svako pitanje.

10.1. DOLAZAK ŽUPNIKA U ŽUPU

Koje godine ste došli u ovu župu?

Tablica 17. Dolazak svećenika u župu

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|----------------------------|---------------|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | 2019. godine. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | 2019. godine. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | 2014. godine. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | 2014. godine. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | 2014. godine. |
| ŽUPNIK POLAČE | 2019. godine. |
| ŽUPNIK TINJA | 2019. godine. |
| ŽUPNIK KORLATA | 2020. godine. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | 2019. godine. |
| ŽUPNIK NADINA | 2016. godine. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | 2016. godine. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | 2020. godine. |

U tablici 17. prikazani su odgovori župnika na pitanje kada su došli u župu. Iz odgovora je vidljivo kako je u tri župe župni svećenik prisutan sedam godina, a u dvije župe pet godina. U ostalim župama svećenici su pristigli prije dvije godine (pet župa) dok su župnici mjesta Korlat i Donji Zemunik u župu stigli prije godinu dana.

10.2. BROJ ŽUPLJANA U ŽUPI

Koliko je župljana u vašoj župi?

Tablica 18. Broj župljana u župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|-------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | Župa Islam Latinski je malo specifična jer ona obuhvaća više sela uključujući Islam Latinski, Islam Grčki, Grgurice i Rupalj. Kad sam došao 2019. onda sam na blagoslovu obitelji proveo opsežan popis iz kojeg je vidljivo kako župa Islam Latinski ima 624 katolika. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | Naša župa broji 630 župljana. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | Broj župljana se kreće između 280 -290. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | Pridraga je veliko ravnokotarsko mjesto, ovdje je prisutno otprilike 1300 župljana. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | Benkovac i okolica ima 5000 ljudi. Trenutno je u župi prisutno 4500 župljana. Dio župljana se odselio radeći po Europi, otišle su cijele obitelji. Hoće li oni ostati tamo ili su možda privremeno, svakako kuće su im tu, mnoge prazne. Dođu za blagdane Božića, Uskrsa, ljeti, ali kroz godinu ih nema. |
| ŽUPNIK POLAČE | Polaća je veliko mjesto a ona obuhvaća i mjesta Kakmu, Jagodnja, (Gornja i Donja) i broji oko 1400 stanovnika, od čega je 1300 župljana. |
| ŽUPNIK TINJA | Tinj ima 500 župljana. |
| ŽUPNIK KORLATA | Nisam imao blagoslov kuće jer sam stigao prošle godine. Zbog okolnosti s korona virusom nisam obilazio kuće, no ono što sam naslijedio vjerojatno negdje oko 200 župljana. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | U Rašteviću ima 400 župljana. Raštević je specifično mjesto, ovdje žive katolici i pravoslavci. |
| ŽUPNIK NADINA | U župi ima oko 380 župljana. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | U Škabrnji i susjednom mjestu Prkos ima ukupno 1750 župljana. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | U župi ima 570 obitelji, u kojima živi 1678-1700 župljana sa mjestom Smokovićem. |

U tablici 18. župnici su naveli broj župljana u svojim župama. Iz odgovora je vidljivo kako grad Benkovac ima najveći broj župljana. Župa s najmanjim brojem župljana je župa u Korlatu. Islam Latinski i Podgradina imaju gotovo isti broj župljana, a u brojci im se pridružuje mjesto Tinj. Manja mjesta poput Raštevića, Smilčića i Nadina bilježe manji broj župljana te se mogu primijetiti i negativni demografski trendovi što je i istaknuo župnik župe u Benkovcu. Velika ravnokotarska mjesta; Pridraga, Polača, Škabrnja i Zemunik Donji imaju visok broj župljana te iz godine u godinu bilježe pozitivne demografske podatke. Iz razgovora s župnicima tih župa vidljiv je optimizam za život njihovih župa.

10.3. ŽIVOT ŽUPNE ZAJEDNICE

Imate li u vašoj župi organiziran crkveni zbor, vjeronauk, susrete ministranata, molitvene zajednice i tko ih organizira?

Tablica 19. Opisuje kakav je život župne zajednice u pojedinoj ravnokotarskoj župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|----------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | Zbor službeno nemam, ali imam mlade koji započinju sa pjevanjem, oni animiraju ostale. Također imam i ministrante. Vjeronauk redovito održavam za pričesnike i krizmanike. Molitvene zajednice nema u našoj župi. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | Imamo crkveni zbor, imamo vjeronauk. Susrete s ministrantima ne održavam već se sve dogovaramo na sv. misama, dok molitvenih zajednica tu nema. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | U župi imam zbor, vjeronauk imam i to pripremu za pričest i krizmu. Nemam susrete ministranata, ali ima par dečkića koji redovito dolaze nedjeljom i tu se susrećemo. Molitvenih zajednica nema u župi. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | U župi imamo zbor kojeg karakterizira pučko pjevanje. Vjeronauk održavam za prvopričesnike i krizmanike. Ministranata nema, sve poslove obavlja naš sakristan. Molitvene zajednice nema. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | U župi imamo tri zbora: dječji, zbor mladih i zbor odraslih. Ima ministranata, Bogu hvala za sada dosta, dođu nedjeljom na misu i preko tjedna, ali se osjetilo koliko je situacija s korona virusom utjecala na njihovu dolaznost. Sada se manji broj djece uključio jer se roditelji boje slati djecu u gužvu, ali jedno 15-ak ministranata je redovito na sv. misama. Također organiziram sastanke neokatekumenske zajednice i Marijine legije. Vjeronaučne djelatnosti dijelom obavljam ja, a dijelom časne sestre. |

| | |
|------------------------|---|
| ŽUPNIK POLAČE | Polača je dosta dobro organizirana, a tome je pridonio bivši župnik don Josip Radić. Imamo dosta naših župljana koji pomažu pri vjeronauku (prvopričesnici i krizmanici) gdje djecu u ovim uvjetima korona krize možemo organizirati u manje skupine. U crkvi se pjeva pučko pjevanje. Nemamo crkvenih zajednica, ali članovi pojedinih zajednica iz Polače se sastaju u Benkovcu. |
| ŽUPNIK TINJA | Najveća kvaliteta ove župe je crkveni zbor. Pjevaju tradicionalno pučko pjevanje a svi su oni i članovi KUD-a te često organiziraju različita okupljanja u župi. Vjeronauk imam s našim prvopričesnicima i krizmanicima te održavam susrete s ministrantima. Članovi crkvenih zajednica odlaze na susrete u Benkovac. |
| ŽUPNIK KORLATA | U župi ima organiziran crkveni zbor odnosno samoorganiziran s nekoliko žena koje tu već duže pjevaju, ali postoje i mlađi koji s obzirom na svoje studijske i školske obveze povremeno dođu te se onda organiziraju. Vjeronauk održavam za sve dobne uzraste tj. dolaze svi školske dobi. Nisam ih htio izdvajati da ih bude više, jer bi po grupi bilo 2-3 djece. (ovdje se vidi depopulacija). Ministrante imamo. Članovi molitvenih zajednica imaju susrete u Benkovcu. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | U župi se osjeti da nema tradicije koja bi se očekivala u svim kotarskim mjestima, zbog specifične situacije (nacionalni odnosi). Sad se situacija popravlja, dolaskom mladih nevjestica one se aktiviraju tako u našoj župi one pjevaju. Vjeronauk održavam, a crkvenih zajednica nema. |
| ŽUPNIK NADINA | U župi imamo župljanku koja svira klavijature te joj se ljudi priključe pjevanjem (samoorganizirani). Ministrante imam, a vjeronauk održavam za prvopričesnike i krizmanike. Crkvenih zajednica nema, ali naši župljani odlaze na susrete u Benkovac. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | Imamo zbor, a svaka prva nedjelja u mjesecu rezervirana je za pučko pjevanje naših župljana. Vjeronauk održavam za prvopričesnike i krizmanike intenzivno, manje za drugu djecu zbog korona virusa. U crkvi nemamo adekvatnu dvoranu pa se susreti održavaju u župnoj kući. Susreta ministranata ovdje nema, a članovi crkvenih zajednica održavaju susrete u Benkovcu. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | Imamo crkveni zbor mješoviti, kojeg uvježbava časna sestra Vladislava. Dječji zbor malo je stao zbog korona virusa. Bio je vrlo aktivan, djeca su nastupala na Zlatnoj harfi kojoj sam inače voditelj pa sam ih i upoznao. Ministrante imam lijepi broj, negdje 25-30 djece. Vjeronauk za djecu održavaju časne sestre i ja. Molitvene zajednice nemam, ali ima obitelji koje u gradu imaju molitvene grupe i tamo odlaze (neokatekumeni). Riječ je o obiteljima s više članova koje su došle prije 5-6 godina u našu župu, ali još uvijek imaju svoje susrete u Zadru gdje i odlaze. |

U tablici 19. župnici su opisali kakav je život župne zajednice. Svaka župa ima župni zbor, mješoviti ili odrasli. Dvije župe, Benkovac i Zemunik Donji imaju dječji zbor kojeg trenutno ne mogu održavati zbog epidemioloških uvjeta. U župi Islam Latinski mladi animiraju pjevanje, dok se zbor mladih u Korlatu povremeno sastaje zbog odsutnosti iz mjesta. U župi Benkovac zbor mladih je redovit na sv. misama. Ono što karakterizira ovaj kraj je pučko pjevanje koje je prisutno u 5 župa. Svaka župa ima organiziran vjeronauk za prvopričesnike i krizmanike te susrete ministranata, dok tri župe nemaju ministrante. Župnik Korlata je naveo problem depopulacije koja se osjeti u životu župe gdje se zbog malog broja djece vjeronauk održava zajednički za sve dobne skupine. U svim župama postoje članovi različitih crkvenih zajednica, a njihovi susreti se održavaju u većim sredinama, Benkovcu i Zadru, pa su tako župnici pet župa naveli kako im župljani odlaze u Benkovac, a jedan župnik je naveo kako župljani odlaze na susrete u Zadar. U dvije župe, Benkovac i Zemunik Donji, žive časne sestre koje pomažu župniku u vjeronaučnom radu i organizaciji crkvenog zbora, dok u župi Polača vjernici laici pomažu svećeniku u istom. U životu župe Rašević aktivno sudjeluju mlade obitelji.

10.4. BROJ PRVOPRIČESNIKA I KRIZMANIKA U ŽUPI

Koliko je prvopričesnika i krizmanika u župi?

Tablica 20. Broj prvopričesnika i krizmanika u župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|----------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | 6 prvopričesnika, krizme nije bilo (krizma je svake 2. godine). |
| ŽUPNIK PODGRADINE | 6 prvopričesnika i 27 krizmanika. Prošle godine nije bilo krizme, kod nas je svake 2. godine. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | 6 prvopričesnika, krizmanika isto tako 6 (svake 2. godine se održava krizma a obuhvaća sedmi i osmi razred) |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | 15 prvopričesnika i 30 krizmanika |
| ŽUPNIK BENKOVCA | 42 prvopričesnika i 60 krizmanika (krizma se održava svake godine). |
| ŽUPNIK POLAČE | 12 prvopričesnika, i 33 krizmanika (krizma se održava svake 2 godine, a obuhvaća 8. razred i 1. srednje). |
| ŽUPNIK TINJA | 10 prvopričesnika i 16 krizmanika (krizma u župi svake 2. godine). |
| ŽUPNIK KORLATA | 3 prvopričesnika i 8 krizmanika (krizma u župi svake 2. godine). |

| | |
|------------------------|---|
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | 3 prvopričesnika i 8 krizmanika (krizma u župi svake 2. godine). |
| ŽUPNIK NADINA | 4 prvopričesnika i 3 krizmanika (krizma u župi svake 2. godine). |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | 20 prvopričesnika i 64 krizmanika (krizma u župi svake 2. godine). |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | 25 prvopričesnika, krizmanika nije bilo (krizma u župi svake 2. godine). Trenutno imam 35 krizmanika na vjeronauku. |

U tablici 20. su prikazani brožčani podaci prvopričesnika i krizmanika u župi. 6 župa ima broj prvopričesnika manji od 10, jedna župa ima 10 prvopričesnika, a 5 župa ima više od 10 prvopričesnika. Krizma u 11 župa se održava svake dvije godine, samo u župi Benkovac svake godine. 4 župe bilježe malen broj krizmanika unatoč činjenici kako se krizma odvija svake dvije godine.

10.5. BROJ KRŠTENIH I VJENČANIH U ŽUPI

Koliko je bilo krštenja i vjenčanja prošle godine?

Tablica 21. Broj krštenih i vjenčanih u župi

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|-------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | 6 krštenja, vjenčanja u župi nije bilo. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | 6 krštenja i 4 vjenčanja. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | 6 krštenja i 2 vjenčanja. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | 15 krštenja i 7 vjenčanja. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | 40 krštenja i 14 vjenčanja. |
| ŽUPNIK POLAČE | 13 krštenja i 7 vjenčanja. |
| ŽUPNIK TINJA | 8 krštenja i 5 vjenčanja. |
| ŽUPNIK KORLATA | 3 krštenja i 2 vjenčanja. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | 5 krštenja i 2 vjenčanja. |
| ŽUPNIK NADINA | 4 krštenja i 2 vjenčanja. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | 19 krštenja i 6 vjenčanja. |

| | |
|------------------------|----------------------------|
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | 20 krštenja i 4 vjenčanja. |
|------------------------|----------------------------|

U tablici 21 prikazani su podaci o broju krštenih i vjenčanih u župama. U sedam župa broj krštenih je ispod 10, dok veće brojke imaju tri župe; Polača, Škabrnja i Zemunik Donji. Župa Benkovac broji 40 krštenja uz napomenu svećenika kako se u župi krste djeca čiji roditelji žive i rade izvan Hrvatske. Samo župa Islam Latinski nije imala ni jedno vjenčanje, a četiri župe: Smilčić, Korlat, Rašević i Nadin su imale 2 vjenčanja. Župe Podgradina i Zemunik Donji su imale 4 vjenčanja. Župe Pridraga i Polača su imale 7 vjenčanja, a jedno manje je imala Škabrnja. Najveći broj vjenčanih ima župa Benkovac, 14.

10.6. ISKORISTIVOST PROSTORA CRKVE I ŽUPNIH PROSTORIJA

Jesu li prostor crkve i župnih prostorija odgovarajući u odnosu na potrebe župljana?

Tablica 22. Iskoristivost prostora crkve i župnih prostorija

| SUDIONIČ | ODGOVORI |
|-------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | Crkva u Islamu Latinskom je potpuno obnovljena i naši župljani se okupljaju u njoj. Uz crkvu se nalazi i župna kuća za svećenika koju koristimo za naše susrete. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | Crkva je velika, lijepo uređena i odgovara potrebama njenih župljana. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | Crkva u Smilčiću odgovara potrebama župljana, u crkvi se okupljamo, održavam vjeronauk i susrete s vjernicima. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | Crkveni prostor mjesto je okupljanja vjernika mjesta Pridraga. Uz crkvu se nalazi župna kuća u kojoj održavam susrete sa župljanima. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | Crkva je temeljito uređena i povezana s vanjskim središnjim trgom. Za velikih svečanosti sv. misu odražavamo na vanjskom prostoru crkve. Uz crkvu je i župna kuća u kojoj djeluje naš župni ured. U blizini se nalazi kuća časnih sestara koje djeluju u župi. |
| ŽUPNIK POLAČE | Župna crkva je mjesto susreta, njezina prostranost i uređenost omogućuje vjernicima bliskost i toplinu kakvu se može osjetiti u Polači. Uz crkvu se nalazi župna kuća u kojoj se okupljamo i često se družim sa župljanima. |

| | |
|------------------------|--|
| ŽUPNIK TINJA | Crkva je središte mjesta i okupljanja vjernika, a prostor ispred crkve vjernici koriste za različite svečanosti, posebice smotre KUD-a. |
| ŽUPNIK KORLATA | Naša župna crkva odgovara potrebama njezinih župljana. Jedinu poteškoću predstavlja udaljenost pojedinih vjernika od crkve koji nemaju prijevoz pa se zna često dogoditi da idem po vjernike prije mise. Župna kuća se koristi za potrebe župljana. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | Crkva je mjesto susreta, a u posljednje vrijeme sve više se može vidjeti mladih obitelji, kako onih koji tu žive tako i onih koji privremeno dođu. Uz crkvu se nalazi župna kuća koju koristimo za vjeronaučne susrete, ali i druženja župljana. |
| ŽUPNIK NADINA | Crkva sv. Ante ponos je mještana Nadina, mjesto nedjeljnog susreta vjernika kao i u ostalim prigodama i slavljima. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | Premda je velika župna crkva u njoj ne mogu održavat vjeronauk. Njega održavam u župnoj kući koja je ujedno i župni ured. Vanjski prostor crkve odlikuje se prostranim trgom kojega koristimo za velikih svečanosti. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | Crkva je u potpunosti prilagođena svojim župljanima. Velik prostor crkve u potpunosti je iskorišten, u prizemlju se nalaze vjeronaučne dvorane. Nasuprot crkve nalazi se naša župna kuća u kojoj se susrećem sa svojim župljanima. Odmah do crkve nalazi se kuća naših časnih sestara. |

U tablici 22. prikazani su odgovori svećenika o iskoristivosti prostora crkve i župnih prostorija. U odgovorima župnika vidljivo je zadovoljstvo načinom kako se koristi crkva i župni prostori. Također župne crkve mjesto su kontakta i druženja župljana kao i mjesta održavanja vjeronaučnih priprema.

10.7. SUSRETI SA ŽUPLJANIMA

Sudjeluju li župljani u susretima na koje ih pozivate?

Tablica 23. Susreti s župljanima

| SUDIONIČKI | ODGOVORI |
|-------------------------|---|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | Premda ne živim u Islamu Latinskom već u Slivnici uvijek kad nešto organiziram župljani se rado odazovu. Organiziramo akcije uređenja crkve, pokosimo, očistimo i to je druženje. Da mladi osjete da su korisni ne samo za mene, nego i za druge župnike. Obično se kaže da je crkva ogledalo sela. |

| | |
|---------------------------|--|
| ŽUPNIK PODGRADINE | Većina. Obično organiziram susrete i najavam ih na sv. misi, većina župljana se odazove. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | Na susretima rado dođu župljani, organiziraju se akcije i dođu, odazovu se. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | Sudjeluju, odazovu se, ali to je uvijek jedna te ista ekipa koja se uvijek rado odazove. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | Rado se odazivaju i uvijek su mi dostupni. To sam posebno osjetio u ovo vrijeme korone kad nam je bilo onemogućeno služiti sv. mise. Župljani su imali veliku potrebu osjetiti blizinu svog pastira. |
| ŽUPNIK POLAČE | Trenutno ih nema nešto zbog korone, ali mogu reći kako su to poljoprivredna mjesta gdje ljudi nemaju toliko slobodnog vremena, ali rado se odazovu kad nešto organiziramo. |
| ŽUPNIK TINJA | Imamo raznih akcija, i župljani su strašno dobri, vole blizinu župnika, i obično je na našim okupljanjima jako veselo, skloni su šali. |
| ŽUPNIK KORLATA | Pa mogu reći da se odazovu, iako smo ove godine bili spriječeni zbog korone. Ljudi su se dosta povukli i dosta manje ljudi ide u crkvu. |
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | U Rašteviću je jako malo susreta, ali mislim da se to sad mijenja, drugačije je ozračje u mjestu. |
| ŽUPNIK NADINA | Na našim susretima župljani se odazovu u većem broju, ponekad su to neke radne akcije, ponekad druženja s KUD-om, ali uvijek dođe dosta župljana. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | Sudjeluju, bilo da je riječ o uređenju crkve, pripremama za proslavu blagdana ili druženju naše župne zajednice. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | Imamo župno vijeće te ih pozivamo na sastanke, potom sastanci roditelja krizmanika i prvopričesnika. Ove godine ćemo imati sastanke vezane uz Sinodalni put na inicijativu našeg Pape, očekujem veći broj župljana na susretima. |

U tablici 23. župnici su odgovorili na pitanje o sudjelovanju njihovih župljana na susretima koja organizira župnik. U četiri župe: Islam latinski, Smilčić, Nadin i Škabrnja župnici su odgovorili kako se župljani rado odazivaju bilo da je riječ o radnim akcijama ili različitim svečanostima. U župi Korlat i Benkovac strah od korona virusa ponekad je sprječavao župljane na dolazak u crkvu. U Podgradini, Pidrasi i Tinju župljani rado dolaze na susrete koje organizira njihov župnik. Župnik Polače ističe kako je Polača poljoprivredno mjesto u kojem ljudi veći dio svoga vremena provode u polju, ali se rado odazivaju na poziv svog župnika. U

župi Zemunik Donji susreti se organiziraju s roditeljima prvopričesnika i krizmanika, no kako je istaknuo župnik uskoro započinje Sinodalni put, i rasprava o Sinodama na kojem planira veliki odaziv svojih župljana.

10.8. NEKOLIKO RIJEČI ZA KRAJ

Za kraj imate li što nadodati?

Tablica 24. Nekoliko riječi za kraj

| SUDIONIK | ODGOVORI |
|----------------------------|--|
| ŽUPNIK ISLAMA LATINSKOG | Ušli smo u veliki projekt zamjenu konstrukcije u zvoniku na kojima se nalaze zvona. Župljani su se odmah priključili akciji, lijepo je ovdje živjeti, a posebno veseli sve veći broj mladih obitelji. |
| ŽUPNIK PODGRADINE | Neka Bog blagoslovi dolazak naših župljana i moje nastojanje, te da budemo uzorni primjerak župe. |
| ŽUPNIK SMILČIĆA | Župu Smilčić obogatili su doseljenici iz Bosne, ima mladih koji vide perspektivu u ovom kraju i Bogu hvala tu i ostaju. |
| ŽUPNIK PRIDRAGE | Župa Pridraga u potpunosti je obnovljena i gotovo svi župljani su se vratili, obnovili svoje kuće, dio ih živi u Zadru, ali uvijek dođu u svoje mjesto. Lijepo je biti župnik u Pridrazi. |
| ŽUPNIK BENKOVCA | Planirao sam izdati monografiju povodom 40. godina mog svećenstva. Ne bi tu htio sebe eksponirati i sl. ali ukoliko nešto nije zapisano, onda se i brzo zaboravi. |
| ŽUPNIK POLAČE | Polača je što bi se reklo zdravo-seljačko mjesto. Većinom se župljani bave poljoprivredom i ono što sam primijetio dobra je stvar da svi koje ženim ostaju u Polači. Malo ih ode živjeti u Biograd, ali to je zanemarivo u nekom malom postotku. |
| ŽUPNIK TINJA | Tinj je mjesto u kojem se naši župljani bave poljoprivredom, jako su vezani za svoju župu i rado sudjeluju kada su slobodni u svim crkvenim aktivnostima. |
| ŽUPNIK KORLATA | Mogu reći da se ovdje osjeti depopulacija. Ja kao župnik nisam mjerodavan za dati više informacija s obzirom da sam tek došao u župu, više bi mogli reći prijašnji župnici. Župa se sada uglavnom svodi na kult mrtvih što bi se reklo, odnosno sprovode te na proslave zaštitnika (Velika Gospa i sv. Jerolim), to je ono što ih okuplja. |

| | |
|------------------------|---|
| ŽUPNIK RAŠTEVIĆA | S djecom u selima je jako lijepo raditi, još uvijek se osjeti da su drugačiji. Ljeti ih privuče Biograd pa ih malo korumpira, ali bitno je da je mladost zdravog razmišljanja. |
| ŽUPNIK NADINA | Mjesto je posebno, župljani su dosta privrženi svojem zaštitniku i uvijek su srdačni prema svom župniku. |
| ŽUPNIK ŠKABRNJE | Ljudi su privrženi crkvi, imaju poštovanje prema svećeniku, svećeničkoj službi, na blagoslovu kuća svi primaju svećenika. Nisam primijetio da se o ratu govori preko godine, ali kad dođe godišnjica stradavanja svi su kao jedno, to je za cijelo selo najtužniji dan u povijesti sela. |
| ŽUPNIK DONJEG ZEMUNIKA | Župa je vrlo simpatična, ljudi su otvoreni, gostoljubivi, darežljivi i doduše smanjen je broj dolaska u crkvu poradi korone, ali svejedno dolaze. Dosta je mladih obitelji, brojnih, što me ugodno iznenadilo kad sam došao. Čitaju u crkvi, na raspolaganju su župniku i to je baš blagoslov i ugodno iznenađenje za mene. Obilazim korisnike u obližnjem Domu za starije i nemoćne. |

Tablica 24. prikazuje misli župnika za kraj intervjua. Iz njihovih odgovora je vidljivo kako se raduju mladim obiteljima, posebno u župama Polača, Škabrnja, Zemunik Donji i Smilčić. Negativni demografski trendovi najviše se osjete župi Korlat. Župnici su također istaknuli pozitivne osobine mjesta u kojima vrše svoju službu. Vidljivo je kako ih raduje duboka privrženost svojih župljana kao i poštovanje koje izražavaju svom župniku. Dvojica svećenika istaknula su planove, tako je župnik Islama Latinskog istaknuo kako su župljani prikupljali sredstva kojim će urediti zvonik, dok je župnik Benkovca otkrio kako priprema monografiju svog 40-ogodišnjeg svećeničkog službovanja.

11. ZAKLJUČAK

Na ruševinama crkve u Voćinu naš pok. kardinal Franjo Kuharić izrekao je predivne misli koje pozivaju svakog Hrvata katolika na vjeru, nadu i ustrajnost u Božju pobjedu. On je tada rekao: „U toj crkvi se okupljao narod Božji, dolazili hodočasnici iz ovog dijela naše lijepe domovine, molili su, slavili su Boga, slušali Božju riječ koja ih je odgajala da čine dobro, da ljube Boga i da ljube svakog čovjeka. Tu se događao susret onih koji vjeruju, nadaju se i žele ljubiti. I sad je to ruševina. Ovo je materijalna ruševina, ali mi želimo da se ne dogodi ruševina u dušama. Da vjernici i na ruševinama svojih crkvi sačuvaju čistu dušu od svake mržnje i od svake želje za osvetom. Da s dostojanstvom podnesu i taj udarac u čvrstoj nadi da ono što je mržnja rušila, da ljubav može ponovno graditi. Možda ne baš u ovakvom opsegu, ali ako se ovdje natrag vrate vjernici koji su ovdje prebivali ipak će opet ovdje biti sagrađena makar i skromna crkva i opet će se tu moliti, vjerovati, slaviti Boga i učiti zakon Božji. Pa zato koliko god bili tužni, mi čuvamo mir u svojoj duši gledajući u budućnost ispunjenu nadom da će sve biti bolje i da će iz tih ruševina rasti jedan novi, obnovljeni život!” (Internetski izvor 38.).

Sudbinu crkve u Voćinu dijelile su sve navedene ravnokotarske župe u ovom radu. U vihoru rata kada su žitelji tih mjesta svakodnevno promatrali uništavanje svojih domova, osjećali životnu ugrozu i gubili svaku nadu u svijetlu budućnost pred njihovim licima nestajali su sakralni objekti koji su izgradili identitet katoličkog naroda na ovim prostorima. Sustavnim rušenjem crkava pobunjeni Srbi zatirali su svaki trag katoličanstva, a samim time i nacionalnog identiteta Hrvata. Teško je bilo i svećenicima koji su dijelili prognaničku sudbinu sa svojim župljanima. U tim teškim trenucima činili su jedino što su mogli, bili su bliski sa svojim župljanima, braniteljima, dijelili su svete sakramente, služili sv. mise na ponekad riskantnim i po život opasnim uvjetima. Župnici su se trudili održavati župni život „normalnim“ u ratnim uvjetima koji su ih snašli, čega se danas s ponosom prisjećaju.

Gledajući s odmakom od trideset godina nakon Domovinskog rata, svaka župna crkva je obnovljena i u nju se vratio župni život u punom sjaju. Crkve su izgrađene sredstvima Zadarske nadbiskupije, potporama Vlade RH i donacijama iseljenih Hrvata čime se pokazalo jedinstvo sveukupnog naroda hrvatskog. U svakom mjestu crkva je postavljena u centar/središte tj. srce mjesta koja svojim novim sjajem grije srca svojih ravnokotarskih žitelja i kao da poručuje da jedino ljubav može ponovno izgraditi bolju budućnost.

12. LITERATURA

1. Alviž, J. i sur. (2018). *Katolička crkva u Hrvatskoj*. Mozaik knjiga. Zagreb.
2. Barunčić Pletikosić, J. (2017). *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*. Glas Koncila. Zagreb.
3. Brtan, J. (2002). *Župa Islam Latinski*. Matica hrvatska Sinj, Geografsko društvo Split. Sinj – Split.
4. Dundović, Z. (2016). Stanovništvo župe Zemunik u drugoj polovici 19. stoljeća prema matičnim i drugim župnim knjigama. U: Farčić, J. i Dundović, Z. (ur.) *Zemunik u prostoru i vremenu.*, str. 272-280. Sveučilište u Zadru. Tisak Denona d.o.o. Zadar.
5. Gunjević, N., Ćurko, Š. (2018). *Gospa u Masliniku - prvih devetsto godina*. Župa Uznesenja BDM Belafuža. Zadar.
6. Jakšić, N. (2000). *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*. Dalmacijapapir- Split. Split.
7. Juric, A. (2018). *Ravni Kotari i Bukovica. Naselja – sakralni objekti, utvrde i arheološka nalazišta /Kulturno-povijesni pregled/*. Tiskara Zelina d.d. Skradin.
8. Kaleb, J. (1999). *Zadar u Domovinskom ratu 1990.–1991*. Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije. Zadar.
9. Kero, P. (2016). Župa Zemunik. U: Farčić, J. i Dundović, Z. (ur.) *Zemunik u prostoru i vremenu.*, str. 336-360. Sveučilište u Zadru. Tisak Denona d.o.o. Zadar.
10. Milković, A. (2001). *Naša Škabrnja: 18. Studenog 1991. – 18. Studenog 2001*. Općina Škabrnja. Škabrnja.
11. Milković, A. (2010). *Župa Škabrnja*. Knjigovežnica Jelica. Škabrnja.
12. Milković, A. (2011). KUD „Škabrnja“ čuvar i promicatelj tradicijske kulturne baštine. Knjigovežnica Jelica. Škabrnja.
13. Mrđen, V., Sardelić, S. (1990). *Svjetska kulturna i prirodna baština*. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.
14. Nadbiskupija zadarska u ratnim stradanjima. (1992). U: *Vjesnik Zadarske nadbiskupije*. Br.1138, str.15. Zadar.
15. Oblak, M. (1991). Bilježenje ratnih stradanja. U: *Vjesnik Zadarske nadbiskupije*. Br.1224, str.159-160. Zadar.
16. Pavković, M. (2016). *Ratni dnevnik Marka Miljanića zapovjednika Samostalnog bataljuna Škabrnja*. Udruga hrvatskih branitelja Domovinskog rata 91. Tiskara Rihtarić. Koprivnica.
17. Pavlović, A., Pavlović, E. (1993). *Korlat crtice iz povijesti*. Zadarska tiskara d.d.. Zadar.

18. Peričić, E. (2003). *Povijest i vjera roda moga hrvatskog*. Meić Rotooffset d.o.o. Zadar.
19. Peričić, E. i sur. (2005). *Šematizam Zadarske nadbiskupije*. Media Zadar. Zadar.
20. Predovan, J. i sur. (2010). *Bukovica i Ravni kotari /vodič kroz kulturnu baštinu*. Tisak Kolor Klinika. Zagreb.
21. Prtenjača, M., Ražnjević, G. i sur. (1992). Cjelovit prikaz mjesta Polače do 18. IX. 1991. godine. *Polača program povratka, obnove i razvoja*. Tisak – Press Tipograf. Rijeka.
22. Ranjena Crkva u Hrvatskoj - uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. - 1995.). ur. Živković, I., (1996). Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija - Hrvatski informativni centar
23. Rapanić, Ž. (2000). *Baština na dlanu*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Split.
24. Ražnjević, G., Bobanović, R. i sur. (1992). *Polača program povratka, obnove i razvoja*. Tisak – Press Tipograf. Rijeka.
25. Ražov, S. (2004). *Izgradnja i rušenje župne crkve u Škabrnji 1913. do 1992*. Dalmacija papir. Split.
26. Ražov, S., Milković, A. (2016). Škabrnja, Gaj-Selo-Župa-Općina. Općina Škabrnja. Škabrnja.
27. Šutrin, R. (1996). Zvona porušenih crkava, Benkovac. U: *Vjesnik zadarske nadbiskupije*. God. XLI. Br.7-8.
28. Vidović, M. (2007). *Povijest crkve u Hrvata*. Ogranak Matice hrvatske Metković. Metković – Split.

Internetski izvori

1. Blagoslov obnovljene crkve sv. Jurja u Rašteviću. Dostupno na: <http://www.vjesnik.zadarskanadbiskupija.hr/VJESNIK561997.pdf> Internetski izvor 33. (pristupljeno, 10.1.2022.).
2. Brigović, I., Radoš, I. (2010). Zločin Jugoslavenske narodne armije i srpskih postrojbi nad Hrvatima u Škabrnji i Nadinu 18.–19. studenoga 1991. godine. *Kroatologija*, 1(2010)2: 1–23. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/106806> Internetski izvor 21. (pristupljeno, 3. 12.2021.)
3. Brkić, V. (2015). Dvije tisuće vjernika "blagosloвило" novu crkvu u Tinju. Dostupno na: <https://www.zadarskilist.hr/clanci/10082015/dvije-tisuće-vjernika-blagosloвило-novu-crkvu-u-tinju> Internetski izvor 31. (pristupljeno, 10.1.2022.).

4. Cifrić, I. (2014). Očuvanje baštine u kontekstu Europske unije. *Adrias*, (20). str. 9-19. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/135032>. Internetski izvor 2. (pristupljeno, 29.9.2021.).
5. Domjan, M. (1998). Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. 24-25/1998.-1999. 151-170. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/godisnjaci/godisnjak%20zsk,%2024-25_1998,%201999%20OK.pdf Internetski izvor 27. (pristupljeno, 7.1.2021).
6. Fotoreportaža: KUD Luzarica iz Pridrage. Dostupno na: <https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/fotoreport/fotoreportaza-kud-luzarica-iz-pridrage-438400> Internetski izvor 35. (pristupljeno 13.1.2021.).
7. Grad Benkovac. Dostupno na: <https://benkovac.hr/o-benkovcu/povijest.html> Internetski izvor 14. (pristupljeno, 5.11.2021.).
8. Grbić, I. (2019). Doslovno se izdignuli iz pepela. Kakav je vjerski okoliš u „najekološkijem“ mjestu u Hrvatskoj? Dostupno na: <https://www.glas-koncila.hr/doslovno-se-izdignuli-iz-pepela-kakav-je-vjerski-okolis-u-najekoloskijem-mjestu-u-hrvatskoj/> Internetski izvor 28. (pristupljeno, 8.1.2022.).
9. Grbić, I. (2018). Župljani u Podgradini gradeći crkvu izgradili su mnogo više, velika snaga ljudi nadišla je sve statistike. Dostupno na: <https://www.glas-koncila.hr/zupljani-u-podgradini-gradeci-crkvu-izgradili-su-mnogo-vise-velika-snaga-ljudi-nadisla-je-sve-statistike/> Internetski izvor 24. (pristupljeno, 17.12.2021.).
10. In memoriam Don Tomislav Sikirić, svećenik Zadarske nadbiskupije. Dostupno na: <https://ika.hkm.hr/zadarska-nadbiskupija/in-memoriam-don-tomislav-sikiric-svecenik-zadarske-nadbiskupije/> Internetski izvor 22. (pristupljeno 17. 12.2021.)
11. Jakšić, N. (1998). Srednjovjekovni sabor plemenitih Hrvata II Podbrižanima. *Starohrvatska prosvjeta*. Vol. III No. 25. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/93251> Internetski izvor 7. (pristupljeno, 14.11.2021.).
12. Kronologija Domovinskog rata (s osvrtom na pojedine događaje od 1945. do 1990.). Dostupno na: <https://centardomovinskograta.hr/kolekcija/2013/06/Domovinski-Rat-Kronologija.pdf> Internetski izvor 26. (pristupljeno 12.1. 2022.).
13. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/vrste-kulturne-bastine/nepokretna-kulturna-bastina/369> Internetski izvor 1. (pristupljeno, 5.10. 2021.).

14. Nakon napornog rada neki uzimaju apaurine, a mi pjevamo i družimo se. Dostupno na: <https://www.zadarskilist.hr/clanci/24082010/nakon-napornog-rada-neki-uzimaju-apaurine-a-mi-pjevamo-i-druzimo-se> Internetski izvor 36. (pristupljeno 18.12.2021).
15. Općina Polača. Dostupno na: <https://www.opcina-polaca.hr/index.php/o-nama> Internetski izvor 16. (pristupljeno 7.11.2021.).
16. Posveta crkve Sv. Paškvala u Tinju. Dostupno na: <https://ika.hkm.hr/novosti/posveta-crkve-sv-paskvala-u-tinju/> Internetski izvor 32. (pristupljeno: 10.1.2022.).
17. Posveta nove župne crkve u Benkovcu. Dostupno na: <http://www.vjesnik.zadarskanadbi.skupija.hr/VJESNIK9102003.pdf> Internetski izvor 30. (pristupljeno, 8.1.2022.).
18. Prvi rezultati Popisa 2021. Dostupno na: <https://www.dzs.hr/> Internetski izvor 34. (pristupljeno, 30.1.2021.).
19. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> Internetski izvor 9. (pristupljeno, 2.11.2021.).
20. Regan, K., Nadilo, B. (2009). Crkve u sjeveroistočnom dijelu zadarskoga zaleđa. *Gradjevinar* 61. Dostupno na: <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-06-06.pdf> Internetski izvor 8. (pristupljeno, 5. 11. 2021.).
21. Srebrni jubilej posvete župne crkve u Podgradini. Dostupno na: <https://ika.hkm.hr/novosti/srebrni-jubilej-posvete-zupne-crkve-u-podgradini/> Internetski izvor 29. (pristupljeno, 8.1.2022.).
22. Šanjek, F. (1976). Počeci Kršćanstva u Hrvata. *Crkva u svijetu : Crkva u svijetu*. Vol. 11 No. 3. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/91213> Internetski izvor 6. (pristupljeno, 15. 11. 2021.).
23. Šošić, T. M. (2014). Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 51(4): 833-860. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/129107> Internetski izvor 3. (pristupljeno, 26.9.2021.).
24. Tragom narodne baštine sidraške županije. Dostupno na: <https://www.zadarskilist.hr/clanci/02082010/tragom-narodne-bastine-sidraske-zupanije> Internetski izvor 37. (pristupljeno, 10.1.2022.).
25. Video-Na današnji dan 1992. godine kardinal Franjo Kuharić obišao je ruševine crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu. Dostupno na: <https://www.braniteljski-portal.com/video-na-danasnji-dan-1992-godine-kardinal-franjo-kuharic-obisao-je-ruševine-crkve-pohoda-blazene-djevice-marije-u-vocinu> Internetski izvor 38. (pristupljeno, 18.1.2022.).

26. Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2005_06_5_47.html Internetski izvor 4. (pristupljeno, 10.10. 2021.).
27. Zakon o utvrđivanju ratne štete. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/1855/Zakon-o-utvr%C4%91ivanju-ratne-%C5%A1tete> Internetski izvor 25. (pristupljeno 7.1. 2022.).
28. Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> Internetski izvor 5. (pristupljeno, 11. 10.2021.).
29. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Benkovac. Dostupno na: http://zupa.benkovac.com/html/mala_gospa.html Internetski izvor 15. (pristupljeno, 29.10.2021.).
30. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Islam Latinski. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1954 Internetski izvor 10. (pristupljeno, 30.10.2021.).
31. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Korlat. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=251 Internetski izvor 18. (pristupljeno, 2.11.2021.).
32. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Nadin. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=258 Internetski izvor 19. (pristupljeno, 4.11.2021.).
33. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Podgradina. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1964 Internetski izvor 11. (pristupljeno: 7.11.2021)
34. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Polača. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1891 Internetski izvor 39. (pristupljeno, 6.11.2021.)
35. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Pridraga. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1968 Internetski izvor 13. (pristupljeno, 10.11.2021.).
36. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Rašević. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=276 Internetski izvor 23. (pristupljeno, 13.11.2021.).
37. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Smilčić. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1970 Internetski izvor 12. (pristupljeno, 8.11.2021.).
38. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Tinj. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1897 Internetski izvor 17. (pristupljeno, 15.11.2021.).
39. Župe i dekanati Zadarske nadbiskupije Zemunik Donji. Dostupno na: https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=2062 Internetski izvor 20. (pristupljeno, 21.11.2021.).

13. POPIS ILUSTRACIJA

Popis tablica

| | |
|--|----|
| Tablica 1. Statistički prikaz stradanja crkvenih objekata na prostoru Zadarske nadbiskupije. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 209). | 39 |
| Tablica 2. Dolazak svećenika u župu | 63 |
| Tablica 3. Održavanje župnog vjeronauka | 64 |
| Tablica 4. Život župne zajednice za vrijeme Domovinskog rata | 65 |
| Tablica 5. Podaci iz matičnih knjiga župe za 1991. godinu | 66 |
| Tablica 6. Sudjelovanje laika u životu župe | 67 |
| Tablica 7. Pomoć svećenika ili đakona u župi | 68 |
| Tablica 8. Osobni doživljaj svećenika o stradavanju župe | 68 |
| Tablica 9. Suosjećanje župnika nad sudbinom župljana | 70 |
| Tablica 10. Služenje svetih misa u napadnutoj župi | 71 |
| Tablica 11. Rušenje/stradavanje župne crkve u očima župljana | 72 |
| Tablica 12. Župnikova pomoć župljanima | 73 |
| Tablica 13. Svjedočanstvo ratnog događaja | 74 |
| Tablica 14. Pomoć župnika u obnovi župne crkve | 75 |
| Tablica 15. Pomoć župljana u obnovi župne crkve | 76 |
| Tablica 16. Novi život župe | 77 |
| Tablica 17. Dolazak svećenika u župu | 84 |
| Tablica 18. Broj župljana u župi | 85 |
| Tablica 19. Opisuje kakav je život župne zajednice u pojedinoj ravnokotarskoj župi | 86 |
| Tablica 20. Broj prvopričesnika i krizmanika u župi | 88 |
| Tablica 21. Broj krštenih i vjenčanih u župi | 89 |
| Tablica 22. Iskoristivost prostora crkve i župnih prostorija | 90 |
| Tablica 23. Susreti s župljanima | 91 |
| Tablica 24. Nekoliko riječi za kraj | 93 |

14. POPIS SLIKA

| | |
|--|----|
| Slika 1. Crkva sv. Jerolima u Korlatu. (Internetski izvor 1.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/RST-1065). Datum pristupa 11.10.2021. | 10 |
| Slika 2. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije – „Runjavica“ na groblju. (Internetski izvor 2.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2807) Datum pristupa 11.10.2021..... | 10 |
| Slika 3. Crkva sv. Marije na Ambaru. (Internetski izvor 3.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1332) Datum pristupa 12.10.2021.. | 11 |
| Slika 4. Crkva sv. Luke na groblju. (Internetski izvor 4.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1207) Datum pristupa 13.10.2021. | 12 |
| Slika 5. Ostaci utvrde i crkva sv. Ivana Krstitelja na arheološkom nalazištu Gradina. (Internetski izvor 5.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-3023).Datum pristupa 13.10.2021. | 13 |
| Slika 6. Crkva sv. Katarine (Kate) na groblju. (Internetski izvor 6.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-3020) Datum pristupa 13.10.2021..... | 13 |
| Slika 7. Crkva sv. Martina. (Internetski izvor 7.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1200) Datum pristupa: 13.10.2021..... | 14 |
| Slika 8. Arheološki kompleks s ostacima crkve sv. Mihovila i rustičke vile na položaju Mijovilovac. (Internetski izvor 8.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4200) Datum pristupa: 15.10.2021. | 14 |
| Slika 9. Kaštel Benković i crkva sv. Ante. (Internetski izvor 9.) (https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1212) Datum pristupa: 15.10.2021..... | 15 |
| Slika 10. Župna crkva sv. Nikole biskupa. (Brtan, 2002:192). | 17 |
| Slika 11. Izgradnja crkve Duha Svetoga u Podgradini. (Internetski izvor 10.) (https://www.glas-koncila.hr/zupljani-u-podgradini-gradeci-crkvu-izgradili-su-mnogo-vise-velika-snaga-ljudi-nadisla-je-sve-statistike/) Datum pristupa: 20.10.2021..... | 19 |
| Slika 12. Nekadašnja župna crkva Gospe od Zdravlja. (Internetski izvor 11.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1970) Datum pristupa: 24.10.2021. | 20 |
| Slika 13. Fotografija župne crkve Gospe od Ružarija u izgradnji. (Arhiv Zadarske nadbiskupije). | 21 |
| Slika 14. Župna crkva Gospe od Ružarija. (Arhiv Zadarske nadbiskupije). | 21 |
| Slika 15. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije – Male Gospe. (Internetski izvor 12.) (http://zupabenkovac.com/html/mala_gospa.html) Datum pristupa: 27.10.2021. | 22 |

| | |
|---|----|
| Slika 16. Benkovačka zvona. (Internetski izvor 13.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=2095) Datum pristupa: 27.10.2021..... | 23 |
| Slika 17. Župna crkva sv. Kuzme i Damjana na dan posvete 24. rujna 1989. (Internetski izvor 14.) (https://www.opcina-polaca.hr/indeks.php/kulturna-bastina/sakralni-objekti) Datum pristupa:27.10.2021..... | 24 |
| Slika 18. Župna crkva sv. Paškvala. (Arhiv Zadarske nadbiskupije)..... | 26 |
| Slika 19. Župna crkva sv. Jurja. (Arhiv Zadarske nadbiskupije). | 28 |
| Slika 20. Župna crkva sv. Ante Padovanskog. (Arhiv Zadarske nadbiskupije)..... | 29 |
| Slika 21. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Škabrnji. (Internetski izvor 15.) (http://www.opcina-skabrnja.hr/skabrnja-zupna-crkva-uznesenja-bdm/) Datum pristupa: 2.11.2021..... | 30 |
| Slika 22. Župna crkva Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (privatna fotografija). | 32 |
| Slika 23. Korlat- Crkva sv. Jeronima. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 284)..... | 39 |
| Slika 24. Škabrnja- Crkva sv. Marije na Ambaru. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 307)... | 40 |
| Slika 25. Škabrnja- Crkva sv. Luke. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 307). | 40 |
| Slika 26. Crkva sv. Ivana Krstitelja. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 292). | 41 |
| Slika 27. Zemunik Donji- Crkva sv. Katarine (Kate) na groblju. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 308). | 41 |
| Slika 28. Pridraga- Crkva sv. Martina. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297). | 42 |
| Slika 29. Islam Latinski- Župna crkva sv. Nikole Blaženog. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 298). | 42 |
| Slika 30. Podgradina- Župna crkva sv. Duha. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 296). | 43 |
| Slika 31. Smilčić- Župna crkva BDM od Zdravlja. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 297). 43 | |
| Slika 32. Pridraga- Župna crkva Gospe od Ružarija. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 296). | 44 |
| Slika 33. Benkovac- Župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 282)..... | 44 |
| Slika 34. Polača- Župna crkva sv. Kuzme i Damjana. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 291). | 44 |
| Slika 35. Tinj- Župna crkva sv. Paškvala. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 292). | 45 |
| Slika 36. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (Velike Gospe ili Runjevica). (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 284). | 45 |
| Slika 37. Nadin- Župna crkva sv. Antuna Padovanskog. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 286)..... | 46 |

| | |
|---|----|
| Slika 38. Nadin- Župna crkva sv. Antuna Padovanskog. (Arhiv Zadarske nadbiskupije)..... | 46 |
| Slika 39. Škabrnja- Župna crkva Uznesenja BDM. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 306). | 46 |
| Slika 40. Zemunik Donji- Zvonik nedovršene crkve Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (Ranjena crkva u Hrvatskoj, 1996: 308)..... | 47 |
| Slika 41. Župnik Škabrnje don Tomislav Sikirić s braniteljima Škabrnje uz zavjetni kip Gospe kojoj je odrubljena glava.. (privatna fotografija). | 49 |
| Slika 42. Zavjetni Gospin kip iz Škabrnje sa sjekirom. (privatna fotografija)..... | 49 |
| Slika 43. Zvonik nedovršene crkve Kraljice Mira Kraljice Hrvata. (privatna fotografija don Šime Kevrić) | 50 |
| Slika 44. Posveta obnovljene crkve sv. Luke u Škabrnji. (Ražov, S., Milković, A. 2016: 98). | 53 |
| Slika 45. Posveta crkve sv. Ante u Nadinu. (Vjesnik Zadarske Nadbiskupije, 3-4/1997, str.143.) | 54 |
| Slika 46. Župna crkva sv. Nikole biskupa u Islamu Latinskom. (Internetski izvor 16.) (https://www.zadarskanadbiskupija.hr/wp-content/uploads/2010/07/Islam-L-crkva-2.jpg) Datum pristupa 7.11.2021.. | 55 |
| Slika 47. Župna crkva Duha Svetog u Podgradini. (internetski izvor 10.) (https://www.glas-koncila.hr/zupljani-u-podgradini-gradeci-crkvu-izgradili-su-mnogo-vise-velika-snaga-ljudi-nadisla-je-sve-statistike/) Datum pristupa:7.11.2021..... | 56 |
| Slika 48. Župna crkva Gospe od Zdravlja u Smilčiću. (Internetski izvor 11.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1970) Datum pristupa: 8.11.2021. | 56 |
| Slika 49. Župna crkva Gospe od Ružarija u Pridrazi. (Internetski izvor 17.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=1968) Datum pristupa: 10.11.2021. | 57 |
| Slika 50. Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije- Male Gospe u Benkovcu. (Internetski izvor 13.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=2095) Datum pristupa: 17.11.2021..... | 57 |
| Slika 51. Župna crkva sv. Kuzmana i Damjana u Polači. (Internetski izvor 14.) https://www.opcina-polaca.hr/index.php/en/o-nama#gallery1c2cfcda69-2) Datum pristupa: 17.11.2021..... | 58 |
| Slika 52. Crkva sv. Paškvala u Tinju. (Internetski izvor 18.) (https://mapsus.net/HR/katolika-crkva-sv-pakvala-tinj-65465) Datum pristupa: 19.11.2021. | 58 |
| Slika 53. Župna crkva Uznesenja BDM u Korlatu. (Internetski izvor 19.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=251) Datum pristupa 27.11.2021. | 59 |

| | |
|---|----|
| Slika 54. Župna crkva sv. Jurja u Raševiću. (Internetski izvor 20.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=276) Datum pristupa 28.11.2021. | 59 |
| Slika 55. Župna crkva sv. Ante Padovanskog u Nadinu. (Internetski izvor 21.) (https://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?page_id=258) Datum pristupa: 28.11.2021. | 60 |
| Slika 56. Župna crkva Uznesenja BDM u Škabrnji. (Internetski izvor 15.) (https://www.opcina-skabrnja.hr/skabrnja-zupna-crkva-uznesenja-bdm/) Datum pristupa: 28.11.2021. | 60 |
| Slika 57. Župna crkva Kraljice Mira – Kraljice Hrvata u Zemuniku Donjem. (Internetski izvor 22.) (https://zemunik.hr/87-galerija/265-zemunik.html) Datum pristupa: 28.11.2021. | 61 |
| Slika 58. KUD Luzarica iz Pridrage (Internetski izvor 23.) (https://zadarski.slobodnadalmacija.hr/zadar/fotoreport/fotoreportaza-kud-luzarica-iz-pridrage-438400) Datum pristupa: 15.1.2022. | 79 |
| Slika 59. KUD Branimir iz Benkovca. (Internetski izvor 24.) (https://www.zadarskilist.hr/clanci/24082010/nakon-napornog-rada-neki-uzimaju-apaurine-a-mi-pjevamo-i-druzimo-se) Datum pristupa: 15.1.2022. | 80 |
| Slika 60. KUD Gradina iz Polače. (Internetski izvor 14.) (https://www.opcina-polaca.hr/index.php/en/kulturna-bastina/kud-gradina-polaca#gallery2b523fa4ad-32) Datum pristupa: 15.1.2022. | 80 |
| Slika 61. KUD Sidraga iz Tinja. (Internetski izvor 25.) (https://www.zadarskilist.hr/clanci/02082010/tragom-narodne-bastine-sidraske-zupanije) Datum pristupa: 15.1.2022. | 81 |
| Slika 62. KUD Nadin. (Internetski izvor 26.) (https://www.glas-koncila.hr/doslovno-se-izdignuli-iz-pepela-kakav-je-vjerski-okolis-u-najekoloskijem-mjestu-u-hrvatskoj/) Datum pristupa: 16.1.2022. | 81 |
| Slika 63. Članovi KUD-a Škabrnja oko Gospinog kipa u župnoj crkvi u Škabrnji. (Milković, 2011: 145). | 82 |
| Slika 64. Procesija sa Gospinim kipom na blagdan Velike Gospe, 15. kolovoza 1998. Kip nose mlade djevojke obučene u narodnu nošnju. (Milković, 2011: 145). | 82 |
| Slika 65. Nastup KUD-a sv. Kata na Božićnom koncertu u crkvi Kraljice Mira – Kraljice Hrvata. (Internetski izvor 27.) (https://www.zemunik.hr/87-galerija/170-bozicni-koncert.html) Datum pristupa: 16.1.2022. | 82 |

15. PRILOZI

Prilog 1.

Pitanja za župnike koji su za vrijeme Domovinskog rata obavljali službu u ravnokotarskim župama koje obuhvaća ovaj diplomski rad.

1. Koje godine ste došli u župu?
2. Jeste li imali organiziran vjeronauk u Vašoj župi?
3. Jeste li imali organiziran crkveni zbor, ministrante, i kakav je bio život župne zajednice u Vašoj župi?
4. Koliko je te ratne godine ako se sjećate bilo: prvopričesnika, krizmanika, vjenčanja i sprovoda?
5. Koliko su laici sudjelovali u životu župe?
6. Jeste li imali svećenike ili đakone koji su Vam pomagali?
7. Jeste li bili u mjestu na dan stradavanja mjesta i možete li opisati svoj osobni doživljaj?
8. Kako ste doživjeli sudbinu vaših župljana?
9. Gdje ste služili svete mise?
10. Kako su vaši župljani doživjeli rušenje/stradavanje crkve?
11. Kako ste pomagali svojim župljanima?
12. Možete li izdvojiti neki događaj iz tih ratnih dana?
13. Jeste li sudjelovali u obnovi župe?
14. Koliko su sudjelovali župljani u obnovi?
15. Što je obnova crkve donijela u život župljana?

Prilog 2.

Pitanja za župnike koji su trenutno u župama koje obuhvaća ovaj diplomski rad.

1. Koje godine ste došli u ovu župu?
2. Koliko je župljana u vašoj župi?
3. Imate li u vašoj župi organiziran crkveni zbor, vjeronauk, susrete ministranata, molitvene zajednice i tko ih organizira?
4. Koliko je prvopričesnika krizmanika i u župi?
5. Koliko je bilo krštenja i vjenčanja prošle godine?
6. Jesu li prostor crkve i župnih prostorija odgovarajući u odnosu na potrebe župljana?
7. Sudjeluju li župljani u susretima na koje ih pozivate?
8. Za kraj, imate li što nadodati?

Prilog 3.

Popis ratnih šteta na crkvenim objektima Zadarske nadbiskupije

RADNI MATERIJAL ŠTETE NA CRKVENIM OBJEKTIMA ZADARSKE NADBISKUPIJE

Temeljem dobivenih podataka o štetama počinjenim tijekom Domovinskog rata od strane odmetnutih Srba i jugovojske dobivenih u Zadarskoj nadbiskupiji i Zadarskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u prilogu su štete na crkvenim objektima, odnosno crkvama u razdoblju od 1991. do 1995. godine po dekanatima. Ukupne štete na crkvama Zadarske nadbiskupije iznosile su: 73.713.696,81 kunu, a Hrvatska Vlada posredstvom svojih ministarstava je participirala s 20.754.956,00 kune.

1. Benkovački dekanat

Do temelja je u ovome dekanatu uništeno 9 crkava, a znatnije je oštećeno 7 crkava. Do temelja je uništeno 5 kapelica, a 3 teže oštećeno. U ovome dekanatu je porušeno miniranjem 5 župnih kuća, a jedna je teže oštećena. Porušen je do temelja Samostan Gospe od Anđela u Karinu. Ukupne štete na crkvama u ovome dekanatu su 32.328.004,57 kuna.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Participacija Vlade RH</u> |
|---------------------|--------------------------------------|---------------------|-------------------------------|
| 1. Benkovac | Rođenja BDM | 5.615.781,10 | 2.810.814,00 |
| 2. Bruška* | Sv. Nikola | 150.000,00 | - |
| 3. Ervenik* | Sv. Mihovil | 200.000,00 | - |
| 4. Kistanje* | Prikazanje BDM | 100.000,00 | - |
| 5. Korlat nova | Uznesenje BDM | 2.519.299,33 | 1.500.000,00 |
| 6. Korlat-Runjevica | Uznesenja BDM | 984.023,96 | 500.000,00 |
| 7. Kula Atlagić | Sv. Petar ¹ | 438.178,86 | - |
| 8. Lisičić | Rođenje BDM | 1.676.628,26 | - |
| 9. Medviđa | Prikazanje BDM | 1.848.848,63 | - |
| 10. Medviđa | Rođenje BDM | 200.000,00 | Pravoslavna |
| 11. Nadin | Sv. Ante Padovanski ² | 359.705,00 | - |
| 12. Nunić* | Sv. Ante Padovanski | 200.000,00 | - |
| 13. Perušić | Uznesenje BDM | 2.368.032,25 | 1.500.000,00 |
| 14. Perušić | Kapelica Sv. Jure | 264.345,94 | 200.000,00 |
| 15. Donji Lepuri | Sv. Martin ³ | 530.596,10 | 500.000,00 |
| 16. Donji Lepuri | Sv. Martin- Nova | 1.260.054,42 | - |
| 17. Popovići* | Uznesenja BDM ??? | 250.000,00 | - |
| 18. Popovići* | Sv. Ante Padovanski | 100.000,00 | - |
| 19. Popovići | Crkva sv. Mihovila ark. ⁴ | | |

¹ Obnovu crkve financiralo je Ministarstvo kulture

² Troškovi obnove zapaljane crkve iznosili su više jer je dio financiralo Ministarstvo kulture.

³ Crkva sv. Martina na groblju srušena je. Navedena cijena se odnosi na arheološka istraživanja oko crkve gdje su pronađeni vrijedni nalazi. Također izrađen je i projekt obnove srušene crkve.

⁴ Crkva sv. Mihovila ark. na groblju srušena je do temelja. Raščišćena je ruševina i kamen poslan u neposrednoj blizini. Kad će se napraviti projekt faksimilske obnove i započeti obnova za sada se ne može govoriti.

| | | | |
|---------------|---------------------|---------------|--------------|
| 19. Podgrade | Sv. Duha | 772.186,22 | 700.000,00 |
| 20. Pristeg | Prikazanje BDM | 2,191.599,67 | 340.000,00 |
| 21. Pristeg* | Sv. Frane- Groblje | 500.000,00 | - |
| 22. Pristeg* | Kapelica Sv. Nikole | 50.000,00 | - |
| 23. Rodaljice | Uznesenja BDM | 698.724,21 | - |
| 24. | | | |
| UKUPNO: | | 32,328.004,57 | 7,150.814,00 |

-2-

2. Biogradski dekanat

Tijekom Domovinskog rata odmetnuti Srbi i jugovojska su pričinili znatne štete na crkvenim objektima u ovome dekanatu. Tri su crkve do temelja uništene, jedna je teško oštećena, a jedna lakše. Jedna župna kuća je do temelja uništena, a jedna je oštećena. Štete na crkvenim objektima iznose: 7,763.121,81 kunu.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Participacija Vlade</u> |
|-------------------------|--|---------------------|----------------------------|
| 1. Polača | Sv. Kuzme i Damjan- Groblje ⁵ | 196.542,72 | 50.000,00 |
| 2. Polača | Sv. Kuzme i Damjan- Nova | 5,356.579,09 | 1,500.000,00 |
| 3. Tinj | Sv. Ivan Krstitelj | 170.000,00 | - |
| 4. Tinj | Sv. Paškval ⁶ | 2,000.000,00 | - |
| 5. Sveti Filip i Jakov* | Sv. Roka | 20.000,00 | - |
| 6. Biograd na Moru* | Sv. Ivan na Kosi | 20.000,00 | - |
| UKUPNO: | | 7,763.121,81 | 1,550.000,00 |

3. Novigradski dekanat

U ovome dekanatu je šest crkava do temelja uništeno, a sedam je teže oštećeno. Tri kapelice su u dekanatu potpuno uništene, a dvije teže oštećene. Dvije župne kuće, odnosno dvorane su do temelja porušene, a četiri su teže oštećene. Ukupne štete na crkvenim objektima iznose: 13,839.363,08 kuna.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Participacija Vlade</u> |
|---------------|-----------------------|---------------------|----------------------------|
| 1. Jasenice | Sv. Jeronim | 2,509.000,00 | - |
| 2. Kruševo* | Sv. Jure ⁷ | 1,900.000,00 | - |
| 3. Ribnica* | Sv. Kuzme i Damjan | 100.000,00 | - |

⁵ Obnovu crkve sv. Kuzme i Damjana na groblju vodila je Općina Polača. Ona je kroz zapošljavanje radnika i nabavu materijala te sponzora smanjila stvarnu cijenu obnove. Nadbiskupija je s jednim manjim iznosom ka i Vlada RH sudjelovala u faksimilskoj obnovu crkve.

⁶ Izgradnja nove crkve na lokaciji srušene crkve je u tijeku. Cijena je približno procijenjena prema već izgrađenim sličnim objektima.

⁷ Obnovu župne crkve u Kruševu, koja je srušena do temelja, vodio je župnik fra Frane Samodol te nam nije poznata stvarna cijena obnove.

| | | | |
|----------------|-----------------------------------|--------------|---------------------|
| 4. Obrovac* | Sv. Josip | 900.000,00 | Vlada Rep Slovenije |
| 5. Podgradina | Sv. Duh | 293.548,00 | - |
| 6. Podprag* | Sv. Frane | 270.000,00 | - |
| 7. Posedarje* | Gospa od Rozarija | 50.000,00 | - |
| 8. Pridraga | Sv. Martin | 1,297.000,00 | Minsitartvo kulture |
| 9. Pridraga | Gospa od Rozarija | 2,690.754,22 | 2,000.000,00 |
| 10. Smilčić | Blažena DM od Zdravlja | 3,742.209,39 | 1,500.000,00 |
| 11. Novigrad* | Sv. Nikola | 10.000,00 | - |
| 12. Novigrad | Rođenje BDM ⁸ | 76.851,00 | - |
| 13. Karin | Franjevački samostan ⁹ | 9,050.000,00 | - |
| UKUPNO: | | | |

4. Ražanački dekanat

U Ražanačkom dekanatu jedna je crkva teže oštećena, a jedna lakše. U ovome dekanatu je jedna kapelica lakše oštećena. Ukupna šteta na crkvama iznosi: 227.419,20 kuna.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Paricipacija Vlade</u> |
|-------------------|--------------------------|---------------------|---------------------------|
| 1. Islam Latinski | Sv. Nikola ¹⁰ | 77.419,00 | - |
| 2. Slivnica* | Sv. Kuzman i Damjan | 100.000,00 | - |
| 3. Vinjerac* | Sv. Ante Padovanski | 50.000,00 | - |
| UKUPNO: | | 227.419,20 | |

5. Zadarski dekanat

U Zadarskom dekanatu jedna je crkva do temelja porušena, a šest ih je teže i lakše oštećeno. Oštećene su u ovome dekanatu i četiri kapelice. Dvije župne kuće, odnosno dvorane su do temelja porušene, jedna je teško oštećena, a deset ih je lakše oštećeno. U Zadarskom dekanatu je oštećeno pet samostana, a jedan vanjski križ u Debeljaku je potpuno uništen. Ukupna šteta na crkvama iznosi: 3,099.778,06 kuna.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Paricipacija Vlade</u> |
|---------------|---------------------------|---------------------|---------------------------|
| 1. Bokanjac | Sv. Šimuna i Tadeja | 246.237,71 | - |
| 2. Dračevac* | Uznesenje BDM | 374.000,00 | - |
| 3. Crno | Sv. Nikola ¹¹ | 219.666,35 | 100.000,00 |
| 4. Sukošan* | Sv. Martin ¹² | 350.000,00 | - |
| 5. Ploče* | Sv. Petar | 150.000,00 | - |
| 6. Zadar* | Kraljica Mira – Stanovi | 200.000,00 | - |
| 7. Zadar* | Svećenički dom – Zmajević | 213.050,00 | - |

⁸ Troškovi obnove crkve su koštali i više. U tijeku je obnova oslika unutrašnjosti crkve koji vodi Općina Novigrad uz novčanu potporu Ministarstva kulture RH.

⁹ Obnova franjevačkog samostana financiralo je Ministarstvo kulture RH.

¹⁰ Crkva je bila zapaljena te su troškovi trebali biti puno veći.

¹¹ Prvi dio obnove zapaljene crkve financiralo je Ministarstvo kulture. Točnost utrošenih sredstava za prvu fazu obnove nije nam poznata. Navedeni iznos odnosi se na naknadno injektiranje sjevernog zida, opremanje crkve.

¹² Obnovu do temelja srušene crkve sv. Martina vodila je župa tako da nam nisu do kraja poznati stvarni troškovi.

| | | | |
|------------|-----------------------------|--------------|------------|
| 8. Zadar | Sjemenište – Novo | 95.000,00 | - |
| 9. Zadar | Sv. Stošija – Katedrala | 295.000,00 | - |
| 10. Zadar* | Samostan Čas. ses.Sv. Vinka | 100.000,00 | - |
| 11. Zadar* | Samostan Sv. Marije | 13.572,00 | - |
| 12. Zadar | Sv. Krševan | 147.000,00 | - |
| 13. Zadar | Sv. Šime | 94.754,00 | - |
| 14. Zadar* | Sv. Josip Radnik | 200.000,00 | - |
| 15. Zadar* | Samostan Sv. Ivana- Relja | 50.000,00 | - |
| 16. Zadar* | Gospa od Zdravlja | 6.000,00 | - |
| 17. Zadar* | Kapelica Sv. Duha | 100.000,00 | - |
| 18. Zadar | Sv. Nikola | 167.000,00 | - |
| 19. Zadar | Sv. Roko | 23.000,00 | - |
| 20. Zadar | Sv. Petar i Andrija Stari | 47.498,00 | - |
| 21. Zadar | Samostan Sv. Nikole | 8.000,00 | - |
| UKUPNO: | | 3.099.778,06 | 100.000,00 |

6. Zemunički dekanat

U Zemuničkom dekanatu su četiri župne crkve potpuno uništene, a dvije su teže oštećene. Dvije kapelice su teže oštećene, a jedna manje oštećena. Četiri župne kuće, odnosno dvorane su potpuno uništene, sedam ih je teže oštećeno, a jedna manje. Ukupna šteta na crkvama iznosi: 16,460.010,00 kuna.

| <u>Mjesto</u> | <u>Titular crkve</u> | <u>Ukupna šteta</u> | <u>Participacija Vlade</u> |
|--------------------|----------------------------------|---------------------|----------------------------|
| 1. Briševo | Gospa od Rozarija | 24.500,00 | - |
| 3. Murvica | Bezgrešno začecje BDM | 1.976.654,20 | - |
| 4. Murvica | Gospa od Sniga | 132.000,00 | - |
| 5. Galovac | Sv. Mihovil* | 100.000,00 | - |
| 6. Rupalj | Kapelica Bezgrešnog zač.BDM | 55.211,54 | - |
| 7. Suhovare | Gospe od Zdravlja | 944.631,85 | - |
| 8. Suhovare | Sv. Ante Padovanskoga | 15.580,00 | - |
| 9. Škabrnja | Uznesenja BDM | 10.445.908,94 | 6.954.150,00 |
| 10. Škabrnja | Sv. Marija – Ambar ¹³ | 225.513,52 | 200.000,00 |
| 11. Škabrnja | Sv. Luka ¹⁴ | 263.000,00 | 250.000,00 |
| 12. Zemunik Donji | Kraljica Mira | 2.397.500,00 | - |
| 13. Zemunik Donji | Sv. Katarina | 75.405,00 | - |
| 14. Zemunik Gornji | Sv. Josip Radnik | 2.064.605,04 | 1.500.000,00 |
| UKUPNO: | | 16.460.010,00 | 8.454.150,00 |

| Župne kuće | Vlada RH | Ukupni trošak |
|------------|--------------------------|---------------|
| Crno | 269.890,00 | 444.890,00 |
| Jasenice | 200.000,00 ¹⁵ | 482.736,84 |

¹³ Crkva je obnovljena sredstvima Ministarstva kulture RH. Moguće da je i ovdje cijena obnove nešto veća.

¹⁴ Obnova crkve sv. Luke išla je u suradnji s Ministarstvom kulture sigurno su troškovi puno veći nego što nam je poznato. Izvodili su se i opsežna arheološka istraživanja u i oko crkve.

| | | |
|-----------------------------|------------|--------------|
| Kruševo | 200.000,00 | 303.085,15 |
| Perušić | 200.000,00 | 476.642,92 |
| Polača | 400.000,00 | 2.686.583,59 |
| Pristeg | 200.000,00 | 615.087,62 |
| Rašević | 200.000,00 | 440.087,56 |
| Smilčić | 188.580,43 | 473.355,80 |
| Škabrnja | 400.000,00 | 1.330.240,33 |
| Tinj | 183.674,58 | 232.370,58 |
| Murvica | - | 592.000,00 |
| Zemunik - časne sestre | 200.000,00 | 316.815,66 |
| Zemunik – župna kuća | 200.000,00 | 336.274,00 |
| Dračevac Zadarski | - | 293.622,50 |
| Pridraga – župna kuća | 230.000,00 | 350.000,00 |
| Pridraga – crkvena kuća | 215.000,00 | 470.370,57 |
| Ploče | - | 134.574,00 |
| Bruška | 141.279,45 | 208.509,45 |
| Korlat | 205.773,97 | 315.773,93 |
| Nadin | 247.700,41 | 275.700,41 |
| Popovići | 225.019,98 | 345.819,98 |
| Medviđa | 225.019,98 | 319.619,98 |
| Islam Latinski | 225.019,98 | 375.519,00 |
| Benkovac – župna kuća | - | 284.001,00 |
| Benkovac dom (kuća sestara) | 450.000,00 | 675.715,65 |
| Novigrad | 200.000,00 | 380.553,00 |

* Troškovi obnove su aproksimativni (po procjeni vrijednosti)

¹⁵ Ministarstvo obnove RH direktno je potpisivalo Ugovor s izvođačima pri obnovi župnih kuća tako da nam nije poznato točan iznos koliko e Vlada RH utrošila u neke kuće pa smo na temelju ostalih poznati troškova obnove procijenili i okružili iznos

16. ŽIVOTOPIS

Rođena sam u Zadru 23. listopada 1979. godine. Osnovno i srednjoškolsko obrazovanje (Gimnazija „Vladimir Nazor” - jezični smjer) završila sam u Zadru. Nakon srednjoškolskog obrazovanja upisala sam studij predškolskog odgoja na Visokoj učiteljskoj školi u Zadru te sam diplomirala 2002. godine i stekla zvanje- odgojitelj predškolske djece. Daljnje obrazovanje nastavila sam 2016. godine kada sam upisala program stručno teološko-katehetskog doškoloovanja za vjerski odgoj predškolske djece koji se provodio pri Visokoj teološko-katehetskoj školi u Zadru, te sam po završetku stekla odgovarajuću naobrazbu za vjerski odgoj djece predškolske dobi u javnim i drugim predškolskim ustanovama. Iste godine nastavila sam svoje obrazovanje te sam upisala razlikovnu godinu za upis na dvogodišnji sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje koju sam pohađala u akademskoj godini 2018./2019. na Odjelu za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru. Završetkom razlikovne godine 2019. na istom odjelu upisala sam diplomski studij Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

Radno iskustvo:

Stručni ispit položila sam 2003. godine nakon kojeg sam počela raditi na zamjenama. 2006. godine dobila sam ugovor na neodređeno vrijeme i radim kao odgojitelj u Dječjem vrtiću „Sunce“ Zadar. Sudjelovala sam u nekoliko projekata koje sam realizirala unutar naše ustanove. Također sam sudjelovala na različitim oblicima stručnog usavršavanja organiziranih izvan naše ustanove. Aktivno se uključujem na različite oblike stručnog usavršavanja koje organizira AZZO kao i onih organiziranih putem digitalnih platformi.